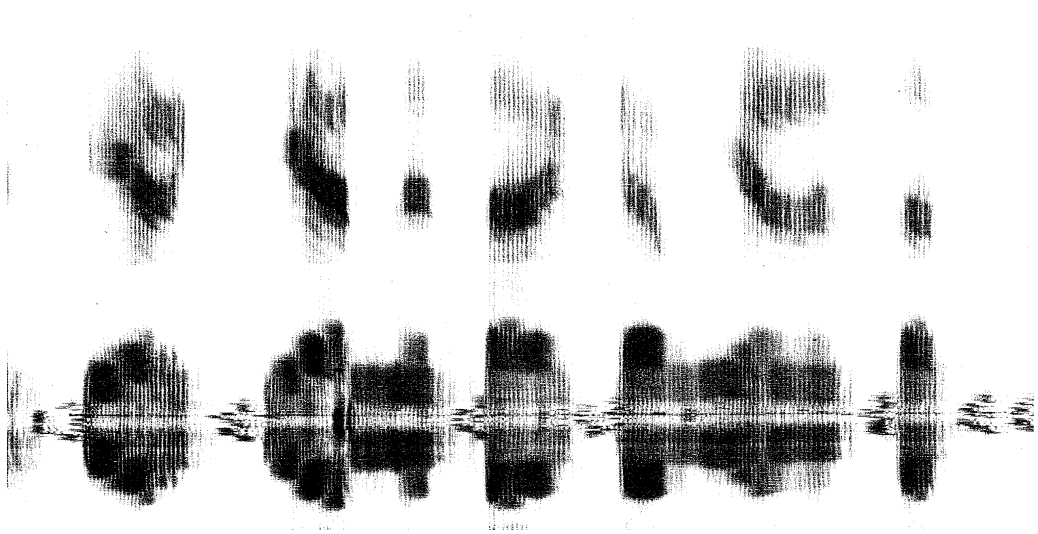

EI TIÄL KIÄNNET EIKÄ VIÄNNET

ENSI TAVUN *ää*-VOKAALIN DIFONGIUTUMINEN HOLLOLAN
MURRERYHMÄN VANHOISSA PITÄJÄNMURTEISSA

KRISTINA KROOK

Tutkimus

Turun yliopisto

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

Suomen kieli

2015

Saatavana Turun yliopiston kirjaston verkkojulkaisuna:

<http://www.doria.fi/handle/10024/113571>

<http://www.doria.fi/handle/10024/6855>

Kannen kuva: spektrogrammi puhunnoksesta ”*Ei tiäl kiännet eikä viännet*”

(Niilo Nikkari, ent. Koski Hl.)

SISÄLLYS

ALKUSANAT

TIIVISTELMÄ

1 JOHDANTO	12
1.1 Tutkimuksen tavoite	12
1.2 Tutkimusmenetelmät	16
1.3 Hollolan murreryhmän yhteydet naapuruston murteisiin	19
1.4 Tarkekirjoitus ja merkinnät	25
2 ENSI TAVUN VOKAALIEN <i>ää</i> JA <i>*ee</i> DIFTONGIUTUMINEN HOLLOLAN MURRERYHMÄSSÄ AIEMPIEN TUTKIJOIDEN MUKAAN	26
2.1 Tutkitut murrelähteet	26
2.2 Vokaalin <i>ää</i> diftongiutuminen	27
2.3 Vokaalin <i>*ee</i> diftongiutuminen	30
2.4 Päätelmiä	33
3 ENSI TAVUN VOKAALIEN <i>ää</i> JA <i>*ee</i> DIFTONGIUTUMINEN HOLLOLAN MURRERYHMÄSSÄ OMIEN TUTKIMUSTENI MUKAAN	36
3.1 Akustiset tutkimukset	36
3.1.1 Foneettisia peruskäsitteitä	36
3.1.2 Tutkimusmenetelmät	38
3.1.3 Tutkitut pitäjänmurteet ja haastateltavat	41
3.1.4 Vokaaleista <i>ää</i> ja <i>*ee</i> muodostuneiden diftongien kvaliteetti	44
3.1.4.1 Laskentakaavojen johtaminen sekä foneettiset ja foneemiset todentumat	44
3.1.4.2 Haastateltavien ääntämysten tulokset	47
3.1.4.3 Vokaaleista <i>ää</i> ja <i>*ee</i> muodostuneiden diftongien kvaliteetti aiempien tutkimustulosten ja omien mittausteni perusteella	56

3.2	Auditiivinen koe vokaalista <i>ää</i> muodostuneen diftongin kvaliteetin määrittämiseksi sekä vertailu akustisen kokeen tuloksiin	60
3.3	Jälkitavujen todistus	63
4	HOLLOLAN MURRERYHMÄN <i>ää</i>-VOKAALIN DIFTONGIUTUMISEN ALKUPERÄ	70
4.1	Aiempien tutkijoiden mukaan	70
4.2	Oman hypoteesini mukaan	71
5	HOLLOLAN MURRERYHMÄN <i>ää</i>-VOKAALISTA MUODOSTUNEEN DIFTONGIN VÄISTYMINEN AVARTUMISEN TIELTÄ	75
6	HOLLOLAN HERRALAN SEUDUN <i>ää</i>-VOKAALISTA MUODOSTUNEEN DIFTONGIN ERIKOINEN KVALITEETTI	84
6.1	Aiempien tutkijoiden esittämiä oletuksia	84
6.2	Aikaisempiin tutkimuksiin kohdistamaani lähdekritiikkiä	87
6.3	Diftongin <i>eä</i> alkuperä omien tutkimusteni mukaan	89
6.3.1	Tutkimani murrekokoelmat	89
6.3.2	Emil Keskitalon ja Jaakko Koskisen alkuperäiset käsikirjoitteet	90
6.3.3	Herralan, Hahmajärven ja Näsäkän seudun murre	94
6.3.4	Herralan, Hahmajärven ja Näsäkän seudun asutus	99
6.3.5	Herralan, Hahmajärven ja Näsäkän seudun yhteydet naapurustoon	102
6.3.6	Emil Keskitalon ja Juho Mäkäräisen sukujuuret	103
6.3.7	Päätelmiä	106
7	KATSAUS ITÄMERENSUOMALAISTEN KIELTEN <i>ää</i>- JA <i>aa</i>-VOKAALIEN DIFTONGIUTUMISEEN	107
8	POHDINTA	109
	LÄHTEET	111

KARTAT	1 Suomen murrealueet	14
	2 Kielenoppaiden kotipaikat	42
	3 Hollolan pitäjän Herralan, Hahmajärven ja Näsäkän kylät	85
	4 Suomen itämurteiden <i>moa/mua-</i> ja <i>peä/piä-</i> muotojen levinneisyys	107
	5 Suomen murteet (pitäjäkartta – liite 1)	115
 KUVAT		
	1 Spektrogrammi <i>ää:</i> n diftongiutumisesta Aino Pihasen puheessa sanoissa <i>piäs</i> 'pääs', <i>hiät</i> 'häät' ja <i>piähä</i> 'päähä' (Hollola)	50
	2 Spektrogrammi <i>ää:</i> n diftongiutumisesta Niilo Nikkarin puheessa sanoissa <i>piäskysen piä</i> 'pääskysen pää' (Koski Hl.)	50
	3 Spektrogrammi <i>ää:</i> n diftongiutumisesta Alina Ilolan puheessa lauseessa <i>Ei sitä (hattua) päähäm pantu kum piähä.</i> (Asikkala)	51
	4 Spektrogrammi <i>ää:</i> n diftongiutumisesta Sulo Salmen puheessa sanoissa <i>piä</i> 'pää', <i>piähä</i> 'päähä', <i>piäsi</i> 'pääsi' ja <i>kiän-</i> 'kääntyi' (Nastola)	51
	5 Spektrogrammi <i>ää:</i> n diftongiutumisesta Matilda Sukuran puheessa sanassa <i>piässy</i> 'päässy' (Heinola)	52
	6 Spektrogrammi <i>ää:</i> n diftongiutumisesta Hilja Matoniemen puheessa sanoissa <i>kiän-</i> 'kääntää' ja <i>viän-</i> 'vääntää' (Lammi)	52
	7 Spektrogrammi <i>ää:</i> n diftongiutumisesta Viljo Pastilan puheessa sanassa <i>piätä</i> 'päätä' (Padasjoki)	53
	8 Spektrogrammi jälkitavun <i>ää:</i> n diftongiutumisesta Toivo Aholan puheessa sanassa <i>seiniä</i> 'seinää' (Heinola)	65
	9 Spektrogrammi jälkitavun <i>ee:</i> n diftongiutumisesta Viljo Pastilan puheessa sanassa <i>päriet</i> 'päreet' (Padasjoki)	65
	10 Spektrogrammi jälkitavun <i>ää:</i> n diftongiutumisesta Lauri Lusin puheessa sanassa <i>etiämpää</i> 'etäämpää' (Asikkala)	66
	11 Spektrogrammi jälkitavun <i>ee:</i> n diftongiutumisesta Lauri Lusin puheessa sanassa <i>äkiel</i> 'äkeellä' (Asikkala)	66
	12 Emil Keskitalon oman murteen taustaa ja diftongin <i>eä</i> esiintymisalue	91

	13a Alkuosa Emil Keskitalon tekstiä <i>Saha</i>	92
	13b Loppuosa Emil Keskitalon tekstiä <i>Saha</i>	93
	14 Osa Emil Keskitalon tekstiä <i>Puhiempars</i>	95
	15 Emil Keskitalon teksti <i>Kielimurre</i>	98
	16a Alkuosa Emil Keskitalon tekstiä <i>Herralan seudun asutuksesta</i>	100
	16b Loppuosa Emil Keskitalon tekstiä <i>Herralan seudun asutuksesta</i>	101
	17 Osa Emil Keskitalon tekstiä <i>Loppumietelmiä</i>	102
KUVIOT		
	1 Vokaalikulmio eli vokaalidiagrammi	17
	2 Kvaliteettiprosentteja vastaavat foneettiset todentumat, kun diftongin jälkimmäisen jäsenen F1 on välillä e – ä	45
	3 Yrjö Kihulan vokaalidiagrammi (Hollola)	47
	4 Alina Ilolan vokaalidiagrammi (Asikkala)	48
	5 Hollolan murreryhmän etuvokaalinen illabiaalinen äännesysteemi aiempien tutkijoiden mukaan	57
	6 Hollolan murreryhmän etuvokaalinen illabiaalinen äännesysteemi omien tutkimusteni mukaan	58
	7 Pääpainollisen tavun <i>ää</i> :n ja jälkitavujen <i>ää</i> :n paralleelinen kehitys	64
	8 Hollolan murreryhmän illabiaalinen ja labiaalinen vokaalisysteemi	72
	9 Savolaismurteiden <i>ää</i> :n ja <i>aa</i> :n diftongiutumisen sekä <i>äi</i> -, <i>au</i> -, <i>äy</i> - ja <i>au</i> -diftongien reduktio	73
	10 Avartumisen asema (A-indeksi) Hollolan murreryhmässä 2000-lukua lähestyttäessä	79
	11 a ja b Eri diftongikvaliteettien suhteelliset osuudet Hollolan murreryhmässä 2000-lukua lähestyttäessä	80
	12 Diftongien <i>ie</i> - ja <i>iä</i> - (< <i>ää</i>) todentuma-alueet	82
	13 Herralan, Hahmajärven ja Näsäkän seudun murteen pääpainollisen tavun vertikaaliset vokaalikombinaatiot verrattuna murreryhmän muiden murteiden ja Padasjoen murteen vokaalikombinaatioihin	96

TAULUKOT	1 Vokaalin <i>ää</i> diftongiutumisen pitäjittäin aiempien tutkijoiden mukaan	30
	2 Pääpainollisen tavun vokaalista <i>ää</i> muodostuneen diftongin jälki- komponentin kvaliteetti	49
	3 Vokaalista <i>ää</i> muodostuneen diftongin ja <i>ie</i> -diftongin kvaliteettien vertailu	54
	4 Akustisen ja auditiivisen kokeen vertailu vokaalista <i>ää</i> muodostuneen diftongin määrittämiseksi	62
	5 Jälkitavujen ja pääpainollisen tavun vokaalista <i>ää</i> muodostuneiden diftongien 2. komponentin foneettisten todentumien vertailu	67
	6 Hollolan murreryhmän labiaalisen ja illabiaalisen vokaalisysteemin pitkien vokaalien edellytykset muodostaa klassifikatorisilta piirteil- tään puhtaita diftongeja	74
	7 Hollolan murreryhmän eri diftongikvaliteettien suhteelliset osuudet 2000-lukua lähestyttäessä	79

LIITTEET

1 Suomen murteet (pitäjäkarta – liitteet 1a – 1c)	115
2 Kielenoppaat	118
3 Haastateltaville esitetyt kysymyslauseet ja odotuksenmukaiset vastaukset	121
4 Haastateltavien lukemat lauseet ja yksittäiset sanat	122
5 Emil Keskitalon sukuselvitys	123
6 Juho Mäkäräisen virkatodistus	124

ALKUSANAT

Olen kiitollinen kielenoppaileni, jotka haastattelumatkoillani jaksoivat väsymättä vastata kysymyksiini. Ilmiselvästi he olivat innoissaan päästessään muistelemaan menneen ajan tapahtumia ja vanhaa murretta. Tutustuminen näihin vanhan kansan ihmisiin on avartanut monella tapaa minunkin maailmankuvaani. Sain monesti kuulla koskettaviakin tarinoita siitä, miten ennen tultiin toimeen hyvin ankeissa elämäntilanteissa. Monet haastattelemi kielenoppaat asuivat ja elivät edelleenkin hyvin vaatimattomissa mökeissään ilman minkäänlaisia nykyajan mukavuuksia. Silti he kaikki ottivat minut vastaan avosydämisesti. Palasin haastatteluretältäni aina virkistyneenä jokapäiväiseen leipätyöhöni, opettajan rooliin.

Kiitän kannustuksesta ja tuesta erityisesti liseniaatti *Mervi Mustosta*, joka aikoinaan patisti minua gradun tekoon ja jonka kanssa kävin äänitysmatkoilla Savossa. Tuo gradu, jossa tutkin savolaismurteiden alkuperäisen pitkän *ää:n* ja *aa:n* diftongiutumista, johdatti minut kosketuksiin muiden murteiden kanssa, mm. kaakkoishämäläisten murteiden. Tässä yhteydessä kiinnostuin Hollolan murreryhmästä. Tämän innostuksen tuloksena syntyi liseniaatintutkimukseni *Hollolan murteiston pääpainollisen tavun pitkän ä:n ja e:n diftongiutuminen*. Tämä puolestaan johti suomen murteiden diftongien avartumista käsittelevään väitöskirjaani *Ensi tavun ie-, yö- ja uo-diftongien avartuminen suomen murteissa*, jossa käsittelen myös Hollolan murreryhmää. Nyt käsillä olevassa tutkimuksessa on siis materiaalia sekä liseniaatintutkimuksestani että väitöskirjastani, mutta siinä on myös sellaista keräämääni ja nauhoituksiini perustuvaa aineistoa – mm. kuvamateriaalia – jota en ole käyttänyt liseniaatintutkimuksessani enkä väitöskirjassani.

Professori *Kari Suomelta* olen taas kerran saanut arvokkaita kommentteja sekä akustiseen fonetiikkaan että tutkimusaiheen sisältöön liittyvissä kysymyksissä. Hänen positiivinen asenteensa ja kannustava ohjaustapansa ovat olleet tutkimuksen kanssa painivalle ensiarvoisen tärkeitä. Kiitos Karille.

Haluan myös kiittää professori *Kaisa Häkkistä*, joka on syventynyt tutkimukseeni ja arvioinut sen julkaisukelpoiseksi.

Kaikki piirtämäni kuviot perustuvat omiin akustisiin mittauksiini ja laskelmiini. Niiden perustana ovat olleet kentällä nauhoittamistani murreäänitteistä valmistamani spektrogrammit, jotka olen saanut valmistaa Turun yliopiston fonetiikan oppiaineen akustiikan laboratoriossa.

Turussa 31. toukokuuta 2015

Kristina Krook

TIIVISTELMÄ

Olen tutkimuksessani *Ei tiäl kiännet eikä viännet* selvittänyt kaakkoishämäläiseen Hollolan murreryhmään kuuluvien vanhojen pitäjänmurteiden (Hollolan, Nastolan, Heinolan, Asikkalan, Lammin, entisen Koski Hl:n, Kärkölän ja Padasjoen) pääpainollisen ensi tavun pitkän *ä*-vokaalin (*ää*) diftongiutumiseen liittyvää problematiikkaa. Päällimmäiseksi on noussut *ää*:stä muodostuneen diftongin jälkikomponentin kvaliteetin määrittäminen: *iä* vai *ie* vai jotakin siltä väliltä? Olen selvittänyt kvaliteetin fysikaalisesti akustisen fonetiikan keinoilla sekä auditiivisella kokeella. Tutkimus on siis poikkitieteellinen. Kvaliteetin määrittämiseen olen saanut tukea myös selvittämällä jälkitavuihin syntyneiden pitkien vokaalien (*ää*, *ee*, *öö* ja *oo*) diftongiutumista.

Olen käsitellyt myös *ää*-vokaalin diftongiutumisen syntyä. On nimittäin esitetty, että *ää*:stä muodostunut diftongi olisi alkujaan ollut *ie*, joka olisi kehittynyt *iä*:ksi sen jälkeen, kun diftongit *ie*, *yö* ja *uo* olivat alkaneet avartua Hollolan murreryhmässä, esimerkiksi *mies* > *miäs*, *työ* > *tyä*, *huone* > *huane*. Kun etuvokaalinen diftongi *ie* oli avartumassa muotoon *iä* (*mies* > *miäs*), se olisi muka ”tartuttanut” avartumisen myös *ää*:stä syntyneeseen *ie*-diftongiin, joka siis vasta tässä vaiheessa olisi muuttunut *iä*:ksi. Tällöin ennen avartumista esimerkiksi sanojen *pieni* (adj.) ja *pieni* ’pääni’ (subst. *pää*) foneettiset toteumat olisivat olleet identtiset ja sanojen ääntämykset olisivat sekaantuneet toisiinsa. Avartumisen jälkeen ääntämykset olisivat taas sekaantuneet toisiinsa: *piäni* ’pieni’ (adj.) – *piäni* ’pääni’ (subst.). Olen osoittanut tutkimuksessani, että *ää*:n muuttuminen *iä*:ksi on Hollolan murreryhmän omintakeisen äännekehityksen tulos – eikä siis johdu murreryhmän avartumiskehityksestä – eikä se myöskään ole savolaista lainaa, kuten toisaalta on arveltu. Tähän tulokseen olen päätenyt tutkimalla murreryhmän labiaalista ja illabiaalista vokaalijärjestelmää.

Tutkimustulokset perustuvat itse äänittämiini murreallenteisiin, jotka olen nauhoittanut vanhoilta kansanihmisiltä, joiden puheessa *ää*-vokaali on esiintynyt diftongiutuneena, esimerkiksi *kiäntää*. Akustista mittaamista varten olen suunnitellut erityisen koejärjestelyn, koska on ollut välttämätöntä selvittää erikseen jokaisen haastateltavan omintakeinen vokaalijärjestelmä, ennen kuin olen voinut mitata eri äänteiden kvaliteetin. Äänitteistä olen valmistanut yli 500 spektrogrammia eli puheen akustista kuvaa. Niistä olen mitannut kunkin haastatellun informantin pitkät vokaalit, joiden perusteella olen piirtänyt heidän yksilölliset vokaalidiagramminsa. Lisäksi olen mitannut kultakin informantilta tarkasteltavana olevien diftongien molemmat komponentit. Akustisten kvaliteetinmääritysten tuloksia olen vielä tarkistanut auditiivisella kokeella, jossa ryhmä suomen kielen tutkijoita on määrittänyt kuulemansa perusteella eri diftongien kvaliteetin.

Keskeisiä tuloksia on se, että *ää*-vokaalista muodostunut diftongi on *iä* – ei siis *ie* – ja se, ettei tämä kvaliteetti ole diftongien avartumistendenssin aiheuttama. Edelleen on käynyt selväksi, etteivät *ää*:stä ja *ee*:stä muodostuneiden diftongien foneettiset toteumat ole menneet päällekkäin, jolloin ei myöskään ole ollut vaaraa sanojen merkitysten sekaantumisesta. Tutkimus osoittaa myös pääpainollisen tavun ja jälkitavujen pitkien vokaalien diftongiutumisen paralleelisuuden. Kiintoisaa on myös ollut havaita, että lähisukukielissä parilla karjalais- ja vatjalaisalueella sekä

muutamissa viron murteissa *ää*-vokaali on edustunut samalla tavalla kuin Hollolan ryhmässä.

Jälkitavuissa *iä* on pitänyt puoliaan kauemmin kuin pääpainollisessa ensi tavussa. Haastateltavien puheessa esiintyy hyvinkin usein vielä *iä* jälkitavuissa, vaikka he jo osittain olisivatkin korvanneet sen pääpainollisessa tavussa *ää*:llä. Tämän tutkimuksen mukaan syynä tähän on ollut pääpainollisen tavun diftongien avartuminen: kun *ie* on avartunut *iä*:ksi, se on työntänyt edeltään *iä*:n, joka on muuttunut takaisin *ää*:ksi, etteivät sanojen ääntämykset olisi sekaantuneet toisiinsa.

Tutkimuksen aikana on käynyt aiheelliseksi pohtia myös sitä problematiikkaa, joka liittyy Hollolan murreryhmän *aa*-vokaalin diftongiutumattomuuteen. Olen selvittänyt sitä murteiden labiaalisen ja illabiaalisen vokaalisysteemin avulla.

Tutkimukseni kohteena on ollut myös Hollolan *Herralan* seudun *ää*-vokaalista kehittyneen diftongin *eä*:n syntyhistoria. Olen osoittanut diftongin vieraslähtöiseksi. Lähdemateriaalina tässä ovat olleet Hollolan kunnankirjastosta löytämäni vanhat käsikirjoitteet ja asutushistoriaan liittyvät selvitykset. Keskeisiksi henkilöiksi tässä ovat nousseet herralalaiset opettaja ja murteenkerääjä *Emil Keskitalo* sekä suutari *Juho Mäkäpäinen* eli *Heikan Jussi*, jotka olivat kirjoituksissaan kiinnittäneet huomionsa muusta hollolaisesta puheenparresta poikkeavaan *eä*-ääntämykseen.

Tutkimukseen liittyvää äänitemateriaalia säilytetään Turun yliopiston kieli- ja kääntötieteiden laitoksen suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen arkistossa.

Avainsanoja: diftongi, diftongiutuminen, pitkät vokaalit, pitkien vokaalien diftongiutuminen, *ää*:n diftongiutuminen, diftongien avartuminen, Hollolan murreryhmä, Holloa, Nastola, Heinola, Asikkala, Lammi, Koski HI, Kärkölä, Padasjoki, akustinen fonetiikka, spektrogrammi, formantti, frekvenssi, taajuus, Hz, suomen murteet, suomen kieli, hämäläismurteet, murteet, äännekehitys, auditiivinen koe, kuuntelukoe, diftongien avartuminen, myöhäiskantasuomi

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen tavoite

Tässä tutkimuksessa tavoitteenani on syventyä kaakkoishämäläisen murrealueen länsiryhmän¹, ns. *Hollolan murreryhmän* pääpainollisen tavun alkuperäisestä, foneettisesti pitkästä vokaalista *ää* muodostuneen diftongin kvaliteettiin. Koska muutamat tutkijat ovat esittäneet etuvokaalisen *ie*-diftongin olevan kytköksissä *ää*-vokaalin diftongiutumiseen, tutkin myös *ie*-diftongin kehitystä. Määrittämisen tueksi selvitän myös jälkitavuihin muodostuneiden myöhäsyntyisten, foneettisesti pitkien vokaalien (*ää*, *ee*, *öö*, *oo*) diftongiutumista. Fred Karlsson käsittelee pitkien vokaalien ja diftongien fonemiikkaa ja toteaa, että pitkät vokaalit ovat fonologisesti kahden identtisen foneemin jonoja, diftongit puolestaan kahden keskenään erilaisen foneemin jonoja. Tätä periaatetta myös normatiivinen oikeinkirjoitus noudattaa. (Karlsson 1969: 351–362.) Selvitän siis sitä kysymystä, ovatko 1800-luvun lopulla syntyneet vanhan kansan ihmiset ääntäneet esimerkiksi sanan *pää* muodossa *pie* vai *piä* ja jälkitavuissa vaikkapa sanan *mennään* muodossa *mennien* vai *menniän* tai jonakin näitten ääntämysten välimuotona. Tällaista murretta tapasin vielä 1980-luvulla muutamien haastattelemini kansanihmisten puheesta. Ilmiö on mielenkiintoinen siksi, että vastaavasti *aa*-vokaali on kuitenkin säilynyt diftongiutumiselta, esimerkiksi *maa*, joka puolestaan suomen itäisissä murteissa esiintyy muodossa *moa* tai *mua*.

Pohdin myös *ää*:stä muodostuneen diftongin alkuperää ja tämän diftongin väistymisen syitä.

Lisäksi selvitän Hollolan Herralan seudun erikoista *ää*-vokaalin kehitystä *eä*:ksi.

Tutkittavaan Hollolan murreryhmään kuuluvat kahdeksan pitäjän – Hollolan, Nastolan, Heinolan, Asikkalan, Lammin, Koski Hl:n (nyk. Hämeenkosken)², Kärkölän ja

¹ Kettunen 1930 II: *Suomen murteet II* = Murrealueet: 50; Kettunen 1940 I = *Suomen murteet III A*. *Murrekartasto*: alueet II 9a ja 9s

² Käytän tässä tutkimuksessa nimeä Koski Hl. siitä syystä, että äänitteet ovat pääosin 1970- ja 80-luvuilta ja edustavat siis vanhan Kosken pitäjän aikoja.

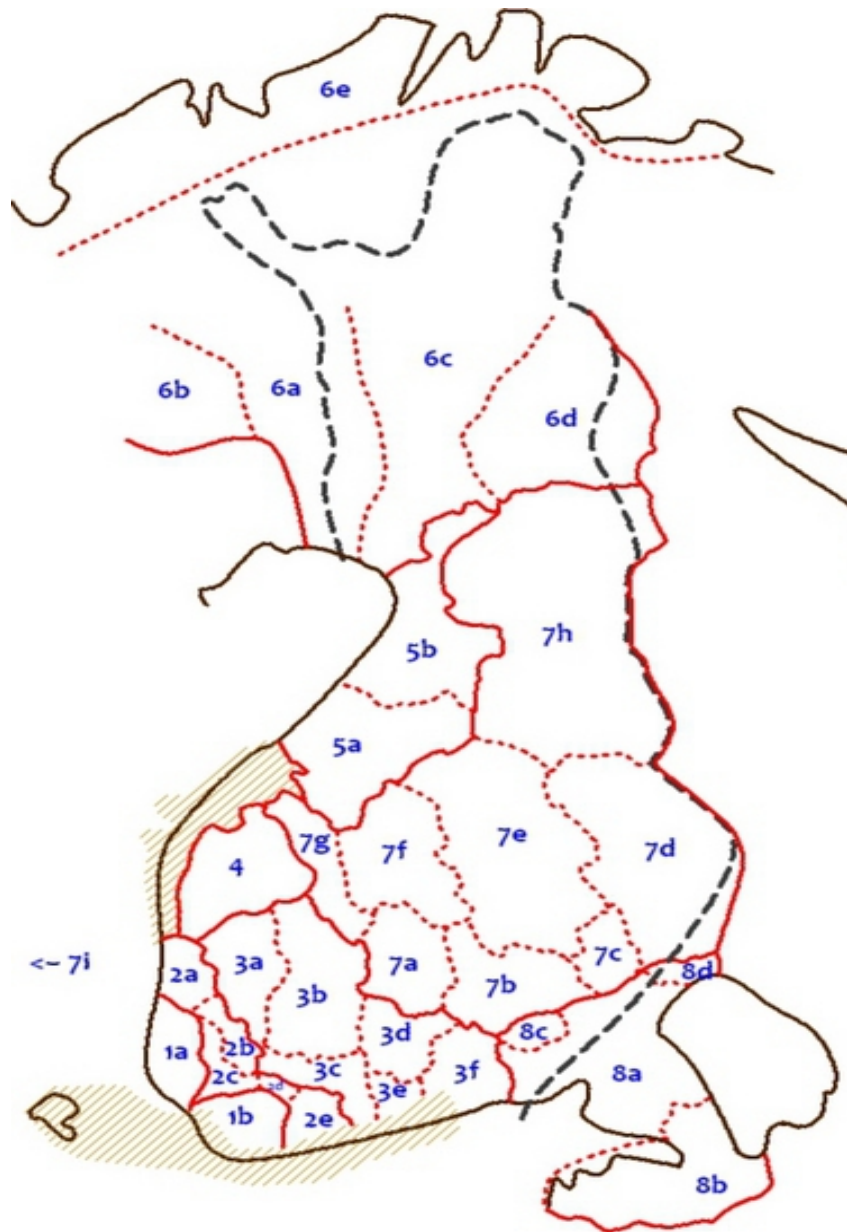
Padasjoen – vanhat murteet (kartta 1: 3d; liite 1a – c). Näiden pitäjien puheenparren erottaminen hämäläismurteissa omaksi kaakkoishämäläisten murteiden alaryhmäksi johtuu mm. juuri edellä mainitusta *ää*:n diftongiutumisesta, jota ei siis esiinny muualla hämäläismurteissa. Hollolan murreryhmän naapurina lännessä ovat perihämäläiset murteet, lounaassa etelähämäläiset murteet, etelässä ja kaakossa niin ikään kaakkoishämäläisiin murteisiin kuuluvat Porvoon ja Iitin murreryhmät, koillisessa Etelä-Savon murteet ja pohjoisessa Päijät-Hämeen murteet.

Olen kolmessa aiemmassa murretutkimuksessani selvittänyt vokaalien diftongiutumiseen liittyviä ilmiöitä: Pro gradu -tutkimuksessani käsittelin savolaismurteiden *ää*- ja *aa*-vokaalien diftongiutumista³. Lisensiaatintutkimuksessani selvitin Hollolan murreryhmän pääpainollisen tavun diftongiutumistapauksia⁴. Väitöskirjassani kartoitin suomen murteiden diftongien avartumista⁵. Kiinnostukseni Hollolan murreryhmää kohtaan heräsi, kun selvittäessäni pro gradu -tutkimuksessani savolaismurteiden naapurustojen kieltä huomasin, että hämäläismurteiden laitamilla on erikoinen murreryhmä, joka poikkeaa muista hämäläismurteista muistuttamalla savolaismurteita juuri *ää*:n diftongiutumisessa.

³ Krook 1978 I: *Alkuperäisen pitkän ä:n ja a:n diftongiutuminen savolaismurteissa*

⁴ Krook 1988: *Hollolan murreryhmän pääpainollisen tavun pitkän ä:n ja e:n diftongiutuminen*

⁵ Krook 1999: *Ensi tavun ie-, yö- ja uo-diftongien avartuminen suomen murteissa*

Kartta 1

Suomen murrealueet.

(Kotimaisten kielten keskus 2013. Alue 3d: Hollolan murreryhmä.

Ks. myös: liite 1a – c.)

1 Lounaismurteet

1a Lounaismurteiden pohjoisryhmä

1b Lounaismurteiden itäryhmä

3 Hämmäläismurteet

3a Ylä-Satakunnan murteet

3b Perihämäläiset murteet

3c Etelähämäläiset murteet

3d Kaakkoishämäläisten murteiden Hollolan ryhmä

2 Lounaiset välimurteet

2a Porin seudun murteet

2b Ala-Satakunnan murteet

2c Turun ylämaan murteet

2d Someron murre

2e Länsi-Uudenmaan murteet

- 3e Kaakkoishämäläisten murteiden Porvoon ryhmä
 3f Kaakkoishämäläisten murteiden Kymenlaakson eli Iitin ryhmä

4 Etelä-Pohjanmaan murteet

6 Peräpohjan murteet

- 6a Tornion murteet
 6b Jällivaaran murteet
 6c Kemin murteet
 6d Kemijärven murteet
 6e Ruijan murteet

8 Kaakkoismurteet

- 8a Varsinaiset kaakkoismurteet
 8b Inkerin suomalaismurteet
 8c Lemminkäisen seudun välimurteet
 8d Sortavalan seudun välimurteet

5 Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan murteet

- 5a Keski-Pohjanmaan murteet
 5b Pohjois-Pohjanmaan murteet

7 Savolaismurteet

- 7a Päijät-Hämeen murteet
 7b Etelä-Savon murteet
 7c Savonlinnan seudun välimurteet
 7d Pohjois-Karjalan murteet
 7e Pohjois-Savon murteet
 7f Keski-Suomen murteet
 7g Keuruun – Evijärven seudun välimurteet
 7h Kainuun murteet
 7i Vermlannin murre
 (ns. metsäsuomalaisten murre)

Hollolan murreryhmään kuuluvien pitäjien alue on jäänyt toisaalta savolaisen pitkien väljien vokaalien *ää:n* ja *aa:n* diftongiutumisen ja toisaalta länsimurteiden avartuneiden⁶ diftongien puristukseen: idässä on sanottu *piäni* 'pääni'⁷ – lännessä *piäni* 'pieni'. Äärimmilleen kehittyneenä tilanne olisi voinut aikoinaan olla sellainen, että Hollolan murreryhmän äännejärjestelmässä olisi tapahtunut muutos, johon periaatteessa olisi voitu päätyä kahta tietä: diftongeihin *iä* ja *ua* olisi päästy sekä läntisen diftongien avartumisen että itäisen pitkien väljien vokaalien diftongiutumisen tuloksena:

Avartumisen aiheuttamana		Diftongiutumisen aiheuttamana
ie > iä	tai	ää > iä
uo > ua		aa > ua.

Ns. Suur-Hollolasta oli aikoinaan muodostunut eri suunnilta tulevien kauppa- ja matkamiesten kohtaamispaikka. Esimerkiksi ns. Porvoon tie toi väkeä Päijänteiden pohjois- ja itäpuolisilta savolaisalueilta aina Rautalammita, Leivonmäeltä ja Joutsasta

⁶ Diftongien avartumisella tarkoitetaan sitä, että diftongien *ie*, *yö* ja *uo* jälkimmäistä jäsentä on ruvettu ääntämään entistä väljemmin (tällöin niiden F1-formantti on noussut – tarkemmin luvussa 2.1). Tämä on tyypillistä suomen läntisille murteille (Krook 1999: väitöskirjani diftongien avartumisesta).

⁷ Paikoin, savolaismurteiden laitamilla, esiintyy muoto *peäni*.

asti – juuri niiltä alueilta, joiden murteissa *ää* esiintyi *iä:nä*. (Ks. tämän tutkimuksen lukua 1.3: Hollolan murreryhmän yhteydet naapuruston murteisiin.)

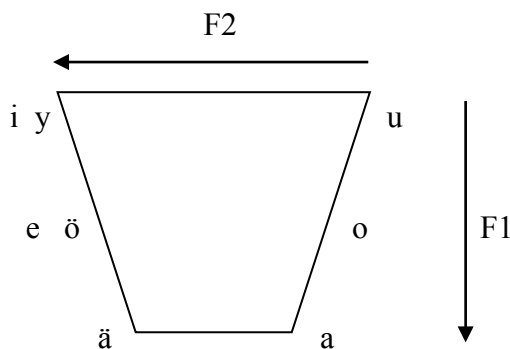
Hollolan murreryhmän *ää*-vokaalin diftongiutumisesta on havaintoja pääasiassa 1920- ja 1940-luvuilta. Murteentutkijoiden sekä opiskelijoiden ja murrestipendiaattien kiinnostuksen kohteena on ensisijaisesti ollut *ää*:stä syntyneen diftongin kvaliteetti, mutta myös ilmiön syntyä on yritetty selvittää. Muodostuneen diftongin kvaliteetista tutkijat ovat kuitenkin olleet eri mieltä: toiset ovat kuulleet sen *ie*:ksi ja toiset *iä*:ksi. Arviot ilmiön alkuperästä poikkeavat toisistaan myös.

1.2 Tutkimusmenetelmät

Vokaalista *ää* muodostuneen diftongin kvaliteetin arviointien horjuvuus on ainakin osaksi selitettävissä siten, että aiempien tutkijoiden määritykset ovat perustuneet subjektiivisiin, korvakuulolta tehtyihin havaintoihin. Juuri tämä horjuvuus lisäsi kiinnostustani. Päästäkseni aiempaa objektiivisempiin tuloksiin olen tutkinut diftongien kvaliteettia akustisen fonetiikan menetelmillä: tutkin ääniteitä *spektrografilla*, joka muuttaa puheen akustisen esiintymismuodon graafiseksi kuvioksi, *spektrogrammiksi* (ks. tämän tutkimuksen kannen kuvaa; tarkemmin luvussa 3.1.1). Spektrogrammista saadaan määritetyksi, mikä äänne milloinkin on kyseessä ja minkälainen sen kvaliteetti on – diftongeista saadaan määritetyksi komponenttien⁸ kvaliteetti.

⁸ Ensimmäinen komponentti eli jäsen tarkoittaa diftongin ensimmäistä vokaalia – esim. *ie*-diftongissa *i*:tä – ja jälkimmäinen komponentti diftongin jälkimmäistä vokaalia – *ie*-diftongissa *e*:tä.

Esitän tutkimuksessani vokaalit *vokaalikulmiossa eli -diagrammissa*⁹, jossa vokaalit sijaitsevat F1:n (F1-formantti¹⁰) taajuuden (väljyysasteen) ja F2:n taajuuden (etisyysasteen) mukaan – kaikkein etisimpänä *i-* ja *y-*vokaalit ja taaimmaisimpana *u-*vokaali (kuvio 1).

Kuvio 1

Vokaalikulmio eli vokaalidiagrammi.

Tutkimusmateriaalin olen itse suunnitellut ja äänittänyt. Jotta tutkittavien diftongien molemmat komponentit voidaan luotettavasti mitata, niiden on esiinnyttävä tietynlaisessa konsonanttiympäristössä. Klusiiliympäristö (*k, p, t*) on akustisilta ominaisuuksiltaan tarkoitukseen sopivin, koska niillä ei ole viereisiin äänteisiin – tässä diftongien komponentteihin – niin suurta vaikutusta kuin muilla konsonanteilla. Arkistomateriaalista on vaikea tavoittaa sekä tietyssä äänneympäristössä esiintyviä että akustisiin mittauksiin soveltuvia diftongeja. Niistä on myös vaikea tavoittaa kunkin kielenoppaan vokaalidiagrammin laatimiseksi tarvittavia pitkiä vokaaleja. (Tarkemmin

⁹ Vokaalikulmio eli -diagrammi on formanttikoodisto, jossa puhujan vokaalit esitetään kahden alimman formantin (F1 ja F2) taajuuksien (Hz) mukaan. F1:n taajuus vastaa perinteistä suppeus – väljyys -piirrettä ja F2:n taajuus sekä etisyys – takaisuus -piirrettä että laveus – pyöreys -piirrettä. Vokaalikulmio kuvaa karkeasti suuonteloa, jossa yläsivu kuvaa kitalakea ja jossa suu on suunnilleen vasemman sivun keskellä *e:n* ja *ö:n* ääntymiskohdassa.

¹⁰ Puhuttaessa ääniväylä vahvistaa eli resonoi tiettyjä kurkunpää-äänien sävelkorkeuksia eli taajuuksia. Näitä taajuuksia nimitetään äänten formanteiksi: alinta F1:ksi, seuraavaa F2:ksi jne. Kullakin ääniteellä on oma formanttirakenteensa, jonka perusteella puheesta eri äänteet erotetaan toisistaan. Tärkeimpiä tässä mielessä ovat kaksi alinta formanttia, F1 ja F2. Mitä suurempi F1:n taajuus (Hz) on, sitä väljempi vokaali on kyseessä. Kaikkein väljimpiä ovat vokaalit *ä* ja *a* eli niiden F1:n taajuus on korkein. Mitä suurempi puolestaan on kakkosformantin F2 taajuus, sitä etisemmästä vokaalista on kyse eli sen edempänä ääniväylässä vokaali ääntyy. (Kuvio 1 ja luku 3.1.1.)

luvussa 3.1.2.) Suunnittelin myös auditiivisen kokeen, koska halusin tutkia, käyvätkö siitä saadut tulokset yksin akustisen kokeen tulosten kanssa (tarkemmin luvussa 3.2).

Vokaalista *ää* muodostuneen diftongin rinnalle olen ottanut tarkasteltavaksi *etuvokaalisen ie*-diftongin jälkikomponentin *e:n* kvaliteetin (esimerkiksi, onko kyseessä *mies vai miäs* vai jotakin *e:n* ja *ä:n* väliltä). Näin pyrin selvittämään sitä, onko näiden diftongien kehitys murteen vokaalisysteemissä paralleelista vai toisensa pois sulkevaa. Jos kehitys on paralleelista eli sen lopputuloksena sekä diftongista *ie* että *ää:stä* muodostunut diftongi ovat keskenään identtiset, murteessa tiettyjen sanojen merkitykset olisivat sekaantuneet toisiinsa (*tiellä* 'tie' ja *tiellä* 'täällä'). Jos diftongi *ie* on avartunut useimpien länsimurteiden tapaan (*tiällä* < tiellä), murteessa aiheutuisi ongelmia, jos myös *ää:stä* on muodostunut *iä* (< *tiällä* 'täällä'). Näin siis ääntämys *tiällä* voisi tarkoittaa sanoja *tie* tai *täällä*.

Muutammat tutkijat väittävät *ie*-diftongin ja *ää:stä* muodostuneen diftongin olevan kvaliteetiltaan identtiset: *ie*-diftongi ei ole avartunut ja *ää:stä* muodostunut diftongi on sekin *ie*. Murteen elämän kannalta tällainen sanojen merkityseroja kannattavan foneettisen eron häviäminen (*tiellä* 'tie-' ja *tiellä* 'täällä') ei tunnu loogiselta eikä taloudelliselta.

Hollolan murreryhmän *ää:n* kehitys muodostaa tutkimuksen ensimmäisen pääosan. Tämä puolestaan jakaantuu kahteen osaan: teoriajaksoon ja akustisiin mittauksiin. Toisessa pääosassa selvitän Hollolan Herralan seudun mielenkiintoista ilmiötä: *ää:n* muuttumista *eä:ksi* muusta murre-edustuksesta poiketen. Tähän on vain yksi tutkija aiemmin kiinnittänyt huomiota

Pohdin myös *ää:n* diftongiutumisen alkuperään liittyviä kysymyksiä. Erittäin tärkeä kysymys on toistaiseksi jäänyt selvittämättä: Miksi *aa* ei ole diftongiutunut? Yritän etsiä myös siihen vastauksen.

Koska tutkittavat ilmiöt ovat olleet jo melko harvinaisia 1970- ja 1980-luvuilla, se on aktivoinut minua etsimään käsiini kaikkia muita mahdollisia lähteitä ja tehnyt siten työn kulun monipuoliseksi ja erittäin antoisaksi.

1.3 Hollolan murreryhmän yhteydet naapuruston murteisiin

Hollolan murreryhmällä on ollut yhtäläisyyksiä sekä lounaismurteiden että savolaismurteiden kanssa, mutta myös kaakkoismurteiden ja karjalan kanssa¹¹. Muutamat näistä yhtäläisyyksistä esiintyvät ryhmän murteissa edelleen. Murreryhmän (Padasjoen murretta lukuun ottamatta) partitiivityyppiä *vasarat* ja *emäntät* on esiintynyt lounaismurteiden rannikkoalueella. Myös ilmiö, jossa sanan loppu-*ä* ja *-a* ovat hävinneet muutamista sijapäätteistä, on esiintynyt melko yhtenäisellä alueella lounaasta Kaakkois-Hämeen kautta Kannakselle, esimerkiksi *kirkol*, *kirkolt*, *kirkkoi*, *piikan*.

Edelleen vokaaliyhtymät *iä*, *ia*, *yä* ja *ua* ovat assimiloituneet pitkiksi vokaaleiksi *ii*, *yy* ja *uu* lounaismurteista Kaakkois-Hämeen itäosan kautta aina savolaismurteiden itäiseen ja eteläiseen ulkoryhmään ulottuvalla kaistaleella. Sanoista *vaska* 'vasikka' ja *luska* 'lusikka' *i*-vokaali on hävinnyt eli heittynyt sanan keskeltä lounaismurteiden itäosassa, jossa ne ovat esiintyneet asussa *vask* ja *lusk*. Tällaisia sisäheittoisia muotoja on esiintynyt etelä- ja kaakkoishämäläisellä alueella, joka on liittynyt Lemminkisen ja Joutsenon välityksellä savolaismurteiden eteläiseen ja itäiseen ulkoryhmään. Taivutus *ruoka* : *ruat* on sekin lounaissuomalaista perua, ja sen alue on jatkunut Kaakkois-Hämeestä savolaismurteiden lounaisen ulkoryhmän puolelle. Länsisuomalaiseen vaikutukseen viittaavat myös pitkän vokaalin lyheneminen *h*-äänteen edellä, esimerkiksi *pyhkii* ja *vahto* sekä taivutukset *mettä* : *mettän* ja *tarvita* : *tarvitten*.

Hollolan murreryhmän sekä pääpainollisen tavun että jälkitavujen *ää* on diftongiutunut, mikä tuntuisi tarjoavan yhtymäkohtia savolaismurteisiin ja karjalan kieleen. Kaakkois-Hämeen murteiden taivutustyyppin *teen* : *tien* alue on ulottunut sekin

¹¹ Olen kielellisiä yhteyksiä tarkastellut mm. Lauri Kettusen murrekartastosta *Suomen murteet III A* (Kettunen 1940 I: 4, 5, 9, 29, 39, 49, 53, 59, 63, 125, 131, 153, 154, 158, 169, 173, 175, 183, 197) sekä Martti Rapolan ja Eeva Lindénin Kaakkois-Hämeen murteita käsittelevistä tutkimuksista.

Savon, Kannaksen ja Karjalan puolelle. (Hämäläismurteiden pohjoisosissa on esiintynyt muoto *tehen* ja muualla *teen*.) Edelleen samoilla alueilla persoonapronominit ovat esiintyneet muodossa *myö*, *työ* ja *hyö*.

Itäisiin yhteyksiin viittaavat myös astevaihtelum muodot *härkä* : *härän* ja *nahka* : *nahan* – esiintymisalue kattaa myös kaakkoismurteet. Savon ja Kannaksen yhteyksiin viittaavat edelleen loppuheittoiset muodot *käs* 'käsi', *pur* 'puri' ja *tul* 'tuli', jotka melkein kaikissa kaakkoishämäläisissä murteissa ja Kannaksen länsirannalla ovat esiintyneet liudentumattomina – jälkiä lopussa alun perin sijainneesta *i*:stä ei puheessa ole kuulunut. Muualla kaakkoismurteissa ja sydänsavolaisissa murteissa edellä mainitut loppuheittoiset muodot ovat esiintyneet liudentuneina – lopussa ollut *i*-vokaali on äännettäessä jättänyt *i*-vivahteisen jäljen sanojen loppukonsonantteihin. Samoihin itäisiin yhteyksiin viittaavat aktiivin preesensin yksikön kolmannen persoonan muodot *syöp*, *juop*, *saap* (Padasjoen murretta lukuun ottamatta). Hollolan murreryhmässä esiintynyt vähäinen diftongien redusoituminen (tyyppi *täönnä*/*täännä* 'täynnä' ja *kaoppa*/*kaappa* 'kauppa') on vierasta muille hämäläismurteille. Se viittaakin savolaismurteisiin – lisäksi myös lounaismurteisiin.

Painottomassa tavuasemassa *i*-loppuinen diftongi on säilynyt konsonanttiin loppuvassa tavussa (umpitavussa), esimerkiksi *punain*, mutta ei vokaaliin loppuvassa (avotavussa), kuten *pun^usen*. Samanlaisesta edustuksesta on jälkiä kaakkoismurteissa, ja se on kuulunut myös savolaismurteiden ja karjalan erityispiirteisiin. Karjalaisena erityispiirteenä voi mainita *sk*-äänneyhtymän vaihtelun, esimerkiksi *laskee* : *lasen*, *poski* : *poset* ja *Koski* : *Kosel*. Tämä äänneilmiö esiintyy myös virossa. Kaakkoismurteissa ja Suomenlahden saarien murteissa se on myös yleinen.

Jälkitavuihin *h*:n kadottua muodostunut pitkä vokaali on diftongiutunut Hollolan murreryhmässä, esimerkiksi *talohon* > *taloon* > *taluo*, *mänköhön* 'menköön' > *mänköön* > *mänkyö*, *vetehen* > *veteen* > *vetie*. Tämän epähämäläisen piirteen edustus on jatkunut Heinolasta Savitaipaleen kautta itään Laatokan länsirannalle savon eteläiseen ulkoryhmään. Muualla savolaismurteissa se ei ole esiintynyt. Lopuksi

mainitsen vielä sanan *sisär* 'sisar', joka viittaa savo-karjalaisuuksiin – muoto esiintyy myös Ikaalisten seudulla.

Tyypilliset hämäläispiirteet ovat kaakkoishämäläisissä murteissa vallitsevia, mutta alueen maantieteellinen asema on johtanut kosketuksiin myös muiden murrealueiden kanssa. Yhteiset piirteet lounais- ja savolaismurteiden sekä karjalan kanssa ovat kiistattomat. Kaakkoisessa naapurustossa puhutaan kaakkoismurteita, pohjoissivustalla savolaismurteita – lounaassa ja etelässä tulee vastaan joukko ns. siirtymä- ja sekamurteita. Uudet piirteet eivät saavu murteisiin pelkästään asutuksen mukana, vaan niitä kulkeutuu liikenteen ja muiden naapurikosketusten vanavedessä.

Suomenlahden itäiset seudut ja Kannas ovat aikoinaan olleet länsisuomalaisten asuinalueita, ja jo ennen ristiretkien aikaa Kannaksella on asustanut länsisuomalais-karjalainen sekaväestö. Viikinkiajan löydöt täältä ovat osoittautuneet samanlaisiksi kuin Länsi-Suomen löydöt. Ne ajoittuvat noin 800-luvulle. Karjalan rautakautinen kulttuuri on lähes vuoteen 1100 ollut täysin sama kuin Länsi-Suomen vastaava kulttuuri. Asutusvirtaus oli kulkenut Lounais-Suomesta ja Satakunnasta Laatokan-Karjalaan. (Kettunen 1930 II: 176–203; 1940 II: 10.)

Muutamien kylien nimet osoittavat varhaisimman asutuksen levinneen Kokemäenjoen seuduilta Hollolaan ja sen ympäristöön noin vuoteen 500 mennessä. Esimerkiksi Hollolan *Ahtialan*, *Kutajoen*, *Untilan* ja *Uskilan* kylien nimet esiintyvät kaukana lännessä, mm. Kokemäenjoen seuduilla. (Kuusi 1937: 12.)

Samoilla jäljillä Lauri Kettusen kanssa on kaakkoishämäläisiä murteita tutkinut Eeva Lindén, joka ei yhdy Martti Rapolan esittämään käsitykseen siitä, että Kaakkois-Hämeen pohjimmainen kielellinen kerrostuma olisi karjalaisten tuoma.¹² Lindén esittää, että Aunusta ja Vienaa myöten on osoitettu kielellisiä piirteitä, jotka tulevat

¹² Martti Rapola näet arvelee, että juuri diftongien edustusta voisi pitää tärkeänä todisteena siitä, että Kaakkois-Hämeen pohjimmainen kielellinen kerrostuma olisi karjalaisten tuoma. Tämä perustuu siihen päätelmään, että Savon asuttamisen aikoihin karjalaiset olisivat edenneet Suomenlahden rannikkoa ja saaria pitkin länttä kohti aina Porvoon seuduille asti. Rapola sanoo, että todellisesta karjalaisesta asutuksesta on kysymys, vaikka sen jäljet myöhemmin ovat häipyneet hämäläisten valloitusretkien jälkeen. (Rapola 1919: 203, 401.)

ymmärrettäväksi vain länsisuomalaista vaikutusta olettaen. Toisin sanoen se, mikä on kaakkoishämäläisissä murteissa ja karjalassa yhteistä, voisikin johtua siitä, että molemmat ovat olleet samalta suunnalta tulleen länsisuomalaisen vaikutuksen alaisina. Tätä käsitystä tukee myös muinaistutkimus, joka on osoittanut Länsi-Suomesta siirtyneen uudisasukkaita Laatokan-Karjalaan viimeistään 700-luvulla. He ovat kulkeneet Salpausselkien tienoita pitkin itään. Osa väestä oli jäänyt pysyvästi kulkureitin varrelle, osa taas oli vaeltanut eteenpäin. (Lindén 1944: 153–154.) Juuri tämä voi olla kaakkoishämäläisten murteiden lounaismurteisuuksien selitys.

Kaakkois-Hämeen murteissa ja karjalassa on toisaalta myös sellaisia yhteisiä piirteitä, jotka lounaissuomalaisista murteista puuttuvat. Väinö Voionmaa on tutkinut Itä-Hämeen asutuksen alkuperää ja arvelee, että ennen Päijänteen länsipuolisen hämäläis-asutuksen vakiintumista alueella olisi vallinnut karjalainen heimovalta – hän puhuu suorastaan Novgorodin mahdollisesta valtiollisesta vallasta. Todistukseksi hän esittää monet *Venäjä*-liitteiset paikannimet Päijänteen eteläpuolelta ja Vesijärven seuduilta. Vaikka yhteydet Hämeen puolella olivat olleet joskus sotaiset, antavat muutamat paikannimet kuitenkin viitteitä siitä, että karjalaisten ja hämäläisten välillä olisi vallinnut rauhallistakin rinnakkaiselo. (Voionmaa 1924: 4–13.)

Sakari Kuusi toteaa Hollolan pitäjän historiassaan, että samoin kuin hollolalaisten vaikutuspiiri on ulottunut aina Kymen itäpuolelle, on karjalaisten vaikutus ulottunut sen länsipuolelle. Hän viittaa Rapolan tapaan siihen, että Itä-Uudenmaan asutus Porvoota myöten olisi ennen 1200-lukua ollut karjalaista. Kun hämäläiset alkoivat sittemmin työntyä merta kohti, murteet joutuivat keskenään kosketuksiin. (Kuusi 1937: 27.) Lindén toteaa lisäksi karjalaisten vaikutusalueen ulottuneen aina Hollolan murreryhmään asti. Toisaalta myös Suur-Hollola oli jo aikaisin muodostunut pohjoiseen ja itään valtaansa levittäväksi voimakeskukseksi. Nastolan Ruuhijärven muinaislöytöjen perusteella hän päättelee, että Hollolan seudun ja Karjalan kesken on ollut yhteyksiä jo pakanuuden ajan loppupuolella. (Lindén 1944: 23–27, 33, 151.)

Monet kaakkoishämäläiset murrepiirteet viittaavat pohjoiseenkin ilmansuuntaan, nimittäin savolaisiin yhteyksiin. Jo vanhastaan hämäläisillä oli ollut nautintamaita aina

Kivijärvellä ja Pihtiputaalla saakka. Itään eräretket olivat ulottuneet aina Rantasalmelle asti. (Kuusi 1937: 22–23.) Näillä retkillä hollolalaiset muiden mukana olivat joutuneet kosketuksiin savolaisten kanssa.

Mutta toisensuuntaisiakin yhteyksiä on esiintynyt, nimittäin pitkänvihan puhkeaminen aloitti uuden vaiheen Pohjois-Hämeen uudisasutuksessa. Se toi elämään rauhattomuutta ja epävakaisuutta. Kaikki tämä ilmeni suurena uudisasutuksen liikehtimisena – mm. Savosta saapui uusia tulokkaita hämäläisten erämaille, mihin viittaa savolaisten sukunimien ilmaantuminen veroluetteloihin. Liikkuvuuteen ovat olleet syynä verotaakan lisääntyminen ja sotaväenotot. Myös Kustaa Vaasan uudisasutuspolitiikka vaikutti asiaan. Tämä 1500-luvun kehitys Pohjois-Hämeessä alkoi savolaisen asutuksen tunkeutumisella Hämeen erärajan yli. Tänä ajanjaksona luotiin vankka savolainen pohja näille hämäläisalueille. Päijänteen ja Keski-Suomen savolaistuneet alueet olivat työntäneet jo 1500-luvun lopulla väestöänsä länteen ja etelään Pohjanmaan ja Hämeen suuntiin. (Soininen 1957: 40–55.)

E. A. Tunkelo osoittaa monien inkerois- ja kaakkoishämäläismurteiden yhteisten piirteiden viittaavan asukkaiden välisiin kosketuksiin. Paikannimistö tarjoaa useita esimerkkejä nimistä, jotka ovat peräisin inkerois-karjalaiselta asuma-alueelta. Tällaisista todisteista on esimerkkinä vaikkapa nimi *Nastola*, jonka kantasana **Nastoi* on mm. karjalaisilla hyvin tavallinen. Asikkalan *Anianpelto*-nimen lähtökohdaksi voi olettaa kantasanaa *An'a*, joka tunnetaan esimerkiksi entisestä Raja-Karjalasta. Hollolalainen kylä *Hatsina* puolestaan lienee saanut nimensä inkeriläisestä Hatsinan kaupungista. (Tunkelo 1954: 22–25.)

Asutuksen vakiinnuttua suhteet kaupan hallitseviin keskuksiin Turkuun ja Viipuriin voimistuivat ja tiet uusille kielellisille vaikutteille olivat taas avoinna. Jo keskiajasta alkaen on Suur-Hollola ympäristöineen ollut vilkkaassa yhteydessä kaikkiin ilman suuntiin. Länteen Turkuun kulki useitakin teitä. Erikoisesti talviteitä pitkin kulki kauppiaita aina Savosta ja Karjalasta asti. Itään päin oltiin yhteydessä ns. Viipurin tietä pitkin, joka kulki Hämeenlinnasta Tuuloksen, Lammin ja Hollolan kautta Nastolaan, mistä edelleen Iitin kautta Viipuriin. Hollolasta erkani koilliseen tästä Viipurin tiestä

ns. Suur-Savon tie, jota pitkin kuljettiin etelään ja länteen Mikkelin ja Savonlinnan seuduilta. (Rapola 1908: 147–148.)

Etelään kuljettiin Porvoon tietä. Se sai alkunsa Päijänteen pohjoispuolisilta alueilta, mistä se vesiä ja alavia maita pitkin kulki Asikkalaan ja Hollolaan sekä jatkui Mäntsälän kautta Porvooseen. Tämä tie oli erittäin vilkkaassa käytössä, ja sitä pitkin tiedetään kauppaväkeä kulkeneen Päijänteen itäpuolelta Sysmästä, Hartolasta, Leivonmäeltä ja Joutsasta sekä länsipuolelta Jämsästä ja Kuhmoisista. Pohjoisesta tiedetään aina rautalammilaisten kulkeneen markkinapaikoille Porvoon tietä.

Hollolan murreryhmän pitäjät muodostuivatkin varsinaiseksi läntisten ja itäisten alueiden – ja tietysti samalla murteiden – risteysasemaksi. Alueen majapaikoissa oli talvisin erikoisen vilkasta liikettä, kun matkamiehiä tuli ja meni. ”*Miehiä eri pitäjistä ja seuduilta siinä oli puhuen eri murrettaankin.*” Näin toteaa Jaakko Koskinen Hollolan kunnankirjaston kätköistä löytämässäni painamattomassa käsikirjoituksessaan *Itä-Hämeen ja Keski-Suomen vanha Porvoon tie*. (Koskinen 1908–1909: 14–25.)

Osa itäsuomalaisuuksista selittyy varmasti muuttoliikkeillä ja kauppayhteyksillä. Mutta miten selitetään *ää*:n diftongiutumisen? Useimmat tutkijat pitävät sitäkin itäsuomalaisuutena. Miksi Hollolan murreryhmässä *aa* ei kuitenkaan ole osallistunut vastaavaan äännevuokseen, vaikka niin on tapahtunut itämurteissa? Toisaalta tiedetään, että samanlaista väestön liikehdintää on suuntautunut muuallekin Hämeeseen eikä niiden murteissa ole *ää*:n diftongiutumista tapahtunut.

Esitänkin tuonnempana (luku 4.2) oman hypoteesini *ää*:n diftongiutumisen alkuperästä ja fonologisista, äännejärjestelmään liittyvistä edellytyksistä.

1.4 Tarkekirjoitus ja merkinnät

Koska huomioni kohdistuu lähinnä vain vokaalien kvaliteetin tutkimiseen, katson aiheelliseksi käyttää puolikarkeaa transkriptiota. Pyrin merkitsemään tarkasteltavia ilmiöitä koskevat havaintoni mahdollisimman tarkasti, erityisesti äänteiden kvaliteetin muutokset. Karkeistan myös muutamien murretekstien litterointia. Näin menettelen siksi, että liian tarkka transkriptio erikoisine merkkeineen saattaa helposti viedä huomion itse tarkasteltavasta ilmiöstä. Noudattamieni pääperiaatteiden lisäksi käytän seuraavia yksittäisiä merkintätapoja:

- Puoliksi avartuneen *e*-vokaalin merkinä on ε .
- Havainnollisuuden vuoksi käytän pitkistä *ä*-, *a*-, *e*-, *ö*- ja *o*-vokaaleista kahta kirjainmerkkiä: *ää*, *aa*, *ee*, *öö* ja *oo*. Sen sijaan pitkän vokaalin *foneettisena* merkinä käytän vaakasuoraa viivaa äänten yläpuolella, esimerkiksi *äǟ* = *ǟ*.
- Merkki \wedge vokaalin *ä* alla tarkoittaa, että vokaali on hieman suppeampi kuin vastaava pitkä vokaali *ää* – sen F1-formantin (luku 3.1) arvo on noin 75 % jälkimmäisen vastaavasta arvosta. Taulukossa 2 käytän merkin \wedge sijasta merkkiä $<$, koska sen vaatima tila on pienempi kuin merkin \wedge .
- Merkki \vee vokaalin *e* alla tarkoittaa, että vokaali on hieman väljempi kuin pitkä vokaali *ee* – noin 25 % suurempi kuin *ee*:n F1-formantti.
- Murreteksteissä esiintyvät *ű*-kirjaimet korvaan *y*:llä.
- Merkintä $\bar{a} > D$ osoittaa *ää*-vokaalin diftongiutumista.
- Puolilainausmerkeissä esiintyy murremuodon yleiskielinen vastine tai itämerensuomalaisten kielten suomenkielinen vastine, esim. *tiä* 'tämä', *hab* 'haapa' (vepsä).
- Tarkasteltavat äänteet kursivoi, samoin erisnimet niiden esiintyessä ensimmäisen kerran tai niiden ollessa senhetkisen tarkastelun kohteina.
- Aaltosulkeisiin merkitsen täydennyksen, esimerkiksi *Ei sitä* (hattua) *päähäm pantu, kum piähä*.
- Merkki * sanan edessä osoittaa vanhaa, oletettua äänneasua, esim. **Nastoi* > *Nastola*.
- Nuolenkärki oikealle tai vasemmalle tarkoittaa sitä, että oikean- tai vasemmanpuoleisesta äänneestä tai sanamuodosta on kehittynyt oikean- tai vasemmanpuoleinen äänne tai sanamuoto, esim. *ää* > *iä* ja *tiällä* < *täällä* < **tä* \vee *älnä*.

2 ENSI TAVUN VOKAALIEN *ää* JA **ee* DIFTONGIUTUMINEN HOLLOLAN MURRERYHMÄSSÄ AIEMPIEN TUTKIJOIDEN MUKAAN

2.1 Tutkitut murrelähteet

Olen tutkinut *Suomen murteiden sanakirjan arkiston* (SMSA) kokoelmista kaiken Hollolan ryhmän murteita koskevan materiaalin nähdäkseni, olisiko niissä mainintoja *ää*:n diftongiutumisesta:

- vuosien 1900–1940 murrestipendiaattien keräelmät
- sananparsikokoelman
- kansatieteellisen kokoelman
- *Hämäläis-Osakunnan*¹³ keräelmät
- *Aamulehden* järjestämän murteiden keruukilpailun materiaalin
- *Kotikielen seuran* vanhoista murreäänilevyistä litteroidut tekstit
- *Suomen kansan murrekirjan* perustana olevan vuonna 1939 järjestetyn murteiden keruukilpailun käsikirjoitteet
- suomen kielen opiskelijoiden cum laude -keräelmät.

Anti oli hyvin vaatimaton: Kaiken kaikkiaan on olemassa kolme keruukertomusta, joissa on maininta *ää*:n diftongiutumisesta. Yksi niistä on vuoden 1939 keruukilpailuun osallistuneen Emil Keskitalon maininta Hollolan Herralan *eä*-diftongista, jota käsittelem luvussa 6. Kaksi muuta mainintaa ovat cum laude -keräelmistä: Vuokko Salomaa sanoo: "*Sananalkuinen pitkä vokaali on diftongiutunut, esim. piä, piällä.*" Veikko Paakkunainen toteaa, että pitkät *vokaalit ää, oo, öö* ja *ee* ovat varsin selvästi diftongiutuneet kaikkien hänen murreoppaittensa puheessa. Kvaliteetista hän ei kuitenkaan mainitse mitään.

¹³ Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan hämäläinen osakunta

2.2 Vokaalin *ää* diftongiutuminen

Rapola toteaa länsi- ja itämurteiden rajaa määrittäessään, että savolainen *ää*:n diftongiutuminen on päässyt vuotamaan tuon rajan läpi Heinolan, Asikkalan ja Padasjoen kohdalla. Muutos *ää* > *eä* on hänen mukaansa tartuttanut Nastolan, Hollolan, Kärkölän ja Lammin murteet, joissa muutos on saanut paikoin muodon *iä*, paikoin *ie*, esimerkiksi *piä* tai *pie*, mutta vain Padasjoella säilynyt muodossa *eä*, esimerkiksi *peä*. (Rapola 1961: 57–58; 1966: 352.)

Seuraavaksi esitän eri tutkijoiden kuuloarvioita ja havaintoja, jotka kuvaavat *ää*:stä muodostuneen diftongin kvaliteettia: Jurva (1942: 88–151), Kettunen (1930 I: 75, 76–81, 83–88, 89 alaviite 1, 90; 1930 II: 51; 1940 I: 154; 1940 II: 268), Lampi (1969), Lepistö (1946: 5–60), Leino (1886 nrot 7 ja 24), Lindén (1944: 17–17), Lindfors (1893: 7, 33–42), Rapola (1932: 357–363), O. Salminen (Hämäläiseen osakunnan keräelmät 1936–1937), Tuomenoja (SMSA:n kokoelmat 1929).

Hollola *ie* ~ *iε* ~ *iä*

Rapola: *miēräs, siemiskä- ~ siemiskä-* (Paimela)¹⁴; *piesin, piessä, viennettii*

Lindén: *siestettiin, piellä, kienne, nientyä, piällä-, miärä*

Lepistö: *piäsilkki, hiämarssi, piähä*

Lampi: *siälliist 'säällistä', piäs, hiältymiän, kiänty*

Salminen: *Ei siä siärien tartu.*

Nastola *ie* ~ *iε* ~ *iä*

Rapola: *tiäl, piälle, alapiessä, pieltie, piesie, viens, piesen, viens* (Immilä)

Lindén: *piestä, siestie, vieräks, miäriä*

Tuomenoja: *piältä, tiälkii, tiä 'tämä', niäs 'nääs', piärmätä, iäni, piäskyi*

Kettunen: *nien* (< *nään* < **näven*) 'näen'

Tuomenoja mainitsee, että *iä*-muodot ovat vanhaa, häviävää murretta.

¹⁴ sulkeissa kylän nimi

Heinola ie ~ ie

Rapola: *vierä, piellä, kienty, sietöä, mierätty* (Korkee)

Lindén: *kiennin-, sierys-, piestie*

Lindfors: *piet, hiet 'häät', viens*

Kettunen: *tiel 'täällä', piellä, piesä 'pänsä'*

Kettusen näytteet on sanellut Eeva Lindén¹⁵.

Lammi ie ~ ie ~ iä

Rapola: *tiel ~ tiel, kientyy ~ kientyy, pies ~ pies*

Lindén: *piesin, riekky, pietä, miäriä*

Koski Hl. ie ~ ie ~ iä

Rapola: *hieväk 'hääväki', hiejoukko, ientä* (Huljala)

Lindén: *piestämäs, pielittekin, kientyy, piätä, miärä*

Kettunen: *pies, ettei jiennyk, piehä, jie-, kiennettiin* (myös: *pää, käärittiin*)

Leino: *piällä, syypiäks, tiä 'tämä'*

Jurva: *piäskyse piä, siälitellä, miäräs*

Leino mainitsee, että *ää* esiintyy Lammin ja Kosken murteissa aina *iä:nä*.

Kärkölä ää ~ iä (P-Kärkölä)

Rapola: *kääntyy, kiäntyy* (Maavehmaa)

Asikkala ie ~ ie ~ iä

Lindén: *pielläpäin, vieräks-, ei piessiet*

Kettunen: *niettehän 'näettehän', tielpäin* (Kalkkinen), *tiel, en nie 'en näe'*

(Iso-Äiniö)

Lindfors: *niäthie*

SKM 1953, 216: *piälle*

¹⁵ myöhemmin Helsingin yliopiston suomen kielen professori

Lindfors mainitsee, ettei Heinolan ja Asikkalan murteissa ole *ää*:tä, vaan että sitä edustaa diftongi. ”Pääkorollisissa tavuissa kuuluu se usein melkein kuin ruotsalainen *ä* sanassa *väg*; esim. *hiät, niäthie...*”

Padasjoki *eä*

Rapola ei mainitse esimerkkejä Padasjoen murteesta, mutta toteaa sen olevan *eä*:n kannalla.

Lindén: *keännän, peäsie, peä*

Kettunen: *veänneteän, peä, teäl*

Pekka Laaksonen toteaa Hollolan, Heinolan ja Asikkalan murteiden diftongien jäävän ”keskimäärin puoliksi avartunutta diftongia hivenen ummistuneemmiksi”, joten hän on merkinnyt *ää*:stä muodostuneen diftongin *ie*:ksi (Laaksonen 1971: 194–195). Tutkijat huomauttavat, että diftongiutuneet muodot ovat paikoin olleet väistymässä ja *ää* on ollut tietoisesti palautumassa nuorten puheeseen, varsinkin murreryhmän eteläosissa (Kettunen 1930 II: 51; Rapola 1966: 353).

Kaikki edellä mainitut tutkijat ovat olleet yksimielisiä siitä, että Hollolan murreryhmässä vokaali *ää* on diftongiutunut. Tosin heidän merkinnöissään esiintyy horjuvuutta. On vaikeaa päättää, osoittaako tämä murteiden sisäistä vaihtelua vai tutkijoiden kuulohavaintojen epävarmuutta – sama kuulija on merkinnyt joskus kaksi, jopa kolmekin eri diftongivarianttia.

On toisaalta luonnollista, että korvakuulolta tehdyissä merkinnöissä esiintyy kirjavuutta, koska haastateltavilta kuultuja ilmaisuja ei ole voinut äänittää. Toisaalta heitä on voitu pyytää toistamaan ääntämyksensä, mutta nekin tuotokset ovat saattaneet kvaliteetiltaan horjua. Nykyiset äänitystekniikat ja akustiset analysointilaitteet takaavat oleellisesti luotettavamman lopputuloksen. Havainnollistan edellä esittämäni tulokset (taulukko 1).

Taulukko 1

Vokaalin *ää* diftongiutumisen pitäjittäin aiempien tutkijoiden mukaan.

Padasjoki		
eä		
Lammi ie ~ ie ~ iä	Asikkala ie ~ ie ~ iä	Heinola ie ~ ie
Hollola ie ~ ie ~ iä		Nastola ie ~ ie ~ iä
Koski Hl. ie ~ ie ~ iä	Kärkölä	Po: iä Et: ää

2.3 Vokaalin **ee* diftongiutuminen

Myöhäiskantasuomesta periytyneet vokaalit **ee*, **öö* ja **oo* ovat diftongiutuneet muodoiksi *ie*, *yö* ja *uo*. Laajalti suomen länsimurteissa ne ovat edelleen avartuneet, monin paikoin aivan täysin (*miäs*, *tyä*, *huano*). Koska Hollolan ryhmässä todettiin *ää*:n diftongiutuneen, haluan selvittää *ie*-diftongin jälkikomponentin *e*:n kvaliteetin: Onko diftongi murreryhmässä säilynyt vai lähtenyt avartumaan? Jos *ie* on avartunut *iä*:ksi ja myös *ää* on kehittynyt *iä*:ksi, tulevat jotkin sanat keskenään homofonisiksi ja merkitykset sekaantuvat: esimerkiksi *tiällä* 'tie' ja *tiällä* 'täällä'. (Krook 1999.)

Muutammat tutkijat väittävät *ie*-diftongin ja *ää*:stä muodostuneen diftongin olevan kvaliteetiltaan identtiset: *ie*-diftongi ei ole avartunut ja *ää*:stä muodostunut diftongi on sekin *ie*. Murteen elämän kannalta tällainen merkityseroja kannattavan foneettisen distinktion häviäminen ei tunnu järkevältä eikä taloudelliselta. Esitän eri tutkijoiden kuuloarvioita *ie*-diftongin kvaliteetista: Jurva (1942: 88–151), Kettunen (1930: I: 74–90, 74 alaviite 2, 76 alaviite 2, 83 alaviite 1, 89 alaviite 1; 1940 I: 155), Lampi (1969), Leino (1886 nrot 7 ja 24), Lepistö (1946: 3–60),), Lindén (1944: 14–16), Rapola (1932: 359–362), Tuominen (1917: 4, 8, 14), Westerlund (1883: 189, 215):

Hollola *ie ~ ie ~ iä*

Rapola: *viel, pienest, tietää, viel, viämäs*

Lindén: *riepu kierre, tiellä*

Lampi: *sielt, viel*

Lepistö: *mieleen, tien, miähiä, miäs* (useimmiten *ie*)

On mielenkiintoista huomata, että Lampi on tutkimuksensa esimerkkeihin merkinnyt diftongit *yö* ja *uo* avartuneiksi, esimerkiksi *tyätä* ja *huamenna*, mutta siis *ie:n* säilyneeksi. Hän on merkinnyt *ää:stä* muodostuneen diftongin *iä:ksi*: *piäs*. Tämä antaa selvän todisteen siitä, että diftongin *ie* ja *ää:stä* muodostuneen *iä:n* todentuma-alueet ovat olleet toisistaan erillään. (Myöhemmin, kun *ie* on myös avartunut *iä:ksi* – *yö:n* ja *uo:n* tapaan – *ää:stä* muodostunut *iä* on saanut väistyä, ks. tämän tutkimuksen lukua 5.)

Lepistö puolestaan on kuullut avartumattoman *ie*-diftongin henkilöiltä, joiden puheessa on esiintynyt *ää:stä* muodostunut *iä*: esimerkiksi *viety – piäs* (Jarvala), *tiehees – -piätä* (Hatsina), *vietiin – -piälliist* (Utula). Erikoista on, että vaikka etuvokaalisten sanojen *ie* on säilynyt avartumattomana, takavokaalisten sanojen *ie* onkin avartunut, ainakin Jarvalassa, esimerkiksi (*en*) *tielä* mutta: *hiäviaraat*.

Vaikka Rapola sanoo kuulleensa joskus muutaman avartuneen muodon (esimerkiksi edellä sana *viämäs*), eivät ne kuitenkaan hänen mukaansa muuta käsitystä siitä, että murre on avartumatonta, ts. diftongi *ie* on säilynyt *ie:nä*. Hän mainitsee, että sanaa erityisesti painotettaessa ja hitaasti äännettäessä diftongi avartuu helposti, mutta normaalissa puheessa niin ei tapahdu.

Nastola *ie ~ ie*

Rapola: *siel, pieneks, tiellä, tiet*

Lindén: *tie, kielelliisiä*

Kettunen: *mies*

Westerlund: *wielä, syö-, nuorii, huoliaksien*

Heinola ie

Rapola: *sielt*

Lindén: *nielie* 'nielee', *miesten*

Kettunen: *mies*, *mielissie* 'mielissään'

Tuominen toteaa 1900-luvun alussa, että diftongit ovat säilyneet avartumiselta. Mielenkiintoinen on toteamus, jonka mukaan ”aukenevien diftongien ääntämisessä oli suurta horjuvuutta ja epävarmuutta varsinkin nuorten puheessa”.

Lammi ie ~ iε

Rapola: *tie*, *miehie*, *miehie*

Lindén: *tietä*, *mielellien*

Lindénin havaintojen mukaan Lammin murre eroaa selvästi muista Hollolan ryhmän murteista siinä, että diftongin *ie* avartumista kyllä kuulee joskus, mutta vanhoilla hyvillä murteenpuhujilla sellaiset muodot ovat kuitenkin poikkeuksia – toisilla niitä ei esiinny lainkaan.

Koski ie ~ iε

Rapola: *miehet*, *tie*, *mielie* 'mieleen'

Lindén: *vierehemme*, *miehein*, *tietäväniän*

Kettunen: *viel*, *miestä*

Leino: *sielt*, *mies*, *vieres*

Jurva: *pienet*, *viel*

Vaikka Rapola on merkinnyt yhden puoliksi avartuneen diftongin, ei hänen mielestään ole pienintäkään syytä sanoa *ie*-diftongin olevan murteessa avartunut.

Kärkölä ie ~ iü

Rapola: *siellä*

Lindén: *mieles*, *pienempiä* (P-Kärkölä), *viäl*, *viäkoovat* (E-Kärkölä)

Kettunen: *siel*, *viel*, *miästä*, *viäres*

Kettunen huomauttaa, että *ie* voi kuulua jokseenkin avartumattomana – avartuminen ei kuitenkaan ole kehittynyt niin pitkälle kuin sisähämäläisissä murteissa. Tästä on pääteltävä, että *ie* on paikoitellen puoliksi avartunut, vaikka Kettunen on

käyttänyt täysin avartunutta merkintää (*miästä, viäres*). Lindénin havaintojen mukaan Etelä-Kärkölässä avartuminen on jo suorastaan sääntönä.

Asikkala *ie ~ iε*

Rapola: *pieniä, pien*

Lindén: *tiehhaarost*

Kettunen: *pienest, vieti ih, tiel*

Padasjoki *ie ~ iε ~ iä*

Rapola: *mies, vieläpä, viemeän, kulontiet, Kasniämeks*

Lindén: *vierien*

Kettunen: *vieleän, sieltä, kielt*

Padasjoen murre on kahdenlaisen edustuksen puristuksessa – toisaalta itäisen avartumattomien diftongien, toisaalta länsimurteiden avartuneiden diftongien.

Laaksonen toteaa Hollolan ryhmää käsittelevässä tutkimuksessaan: ”*Alkuperäiset diftongit jäävät havaintojen mukaan Hollolan, Nastolan, Heinolan, Asikkalan ja yllättäen vielä Padasjoenkin kohdalla keskimäärin puoliksi avartunutta diftongia hivenen ummistuneemmiksi. Sen sijaan Lammin, Kosken ja Kärkölen alkuperäisten diftongien avartuminen näyttää varsin selvältä*” (Laaksonen 1971: 194).

2.4 Päätelmiä

Aiempien tutkijoiden havaintojen tulkinta aiheuttaa kuitenkin ongelmia. Heidän arvioistaan on vaikea sanoa, mikä on lopultakin jonkin murteen *ie*-diftongin eksakti kvaliteetti: *ie*, *iε* vai *iä* – luotettavan tuloksen saamiseksi täytyisi tietää, kuinka monta kertaa mikin variantti on esiintynyt. Nyt kyseessä ovat vain hajamaininnat – eivätkä tutkijat ole varmaan edes pyrkineet kuin summittaiseen arvioon. Edelleen pitäisi tietää sekin seikka, onko etuvokaalinen *ie*-diftongi avartunut yhtä paljon kuin muut diftongit

vai onko se säilynyt paremmin avartumiselta, ettei sen distribuutio menisi päällekkäin *ää*:stä syntyneen mahdollisen *iä*-diftongin kanssa (tilanne: *piäni* 'pääni' tai 'pieni').

Tällaista foneettisten toteumien päällekkäisyyttä on mahdoton ajatella kielen äännejärjestelmään, koska siihen ei ole mitään tarvetta ja koska kieli yleensä pyrkii säännönmukaisuuteen. Jos aikojen kuluessa jonkin äänteen kvaliteetti alkaa lähestyä jotakin toista äännettä niin paljon, että homofonia alkaa uhata ja sanojen merkitykset alkavat sekaantua, yleensä jompikumpi äännepiirre¹⁶ väistyy ja äänne muuttuu kvaliteetiltaan niin, että homofonialta vältytään ja sanojen merkityserot säilyvät. Esimerkiksi suomen itämurteissa *ie*- ja *uo*-diftongit ovat säilyneet muuttumattomina äännejärjestelmässä, jossa molemmat vokaalit *ää* ja *aa* ovat diftongiutuneet *eä/iä*:ksi ja *oa/ua*:ksi (*peä/piä* ja *moa/mua*).¹⁷ Vaikka homofoniaa (yksi muoto – monta merkitystä) tunnetusti esiintyy maailman kielissä, kielet kuitenkin yleisesti ottaen pyrkivät noudattamaan periaatetta: yksi muoto – yksi merkitys.

Mielenkiintoisilta tuntuvatkin Marjatta Lammen merkinnät Hollolasta: Hän on merkinnyt diftongin *ie* avartumattomaksi (*viel, sielt*), diftongit *uo* ja *yö* avartuneiksi (*huamenna, tyätä*). Hänen merkinnöissään *ää* esiintyy *iä*:ksi diftongiutuneena. Tämä tukee omaa käsitystäni siitä, että samassa murteessa eivät diftongi *ie* ja *ää*:stä muodostunut diftongi *iä* ole menneet päällekkäin, ts. vaikka murteessa diftongit *yö* ja *uo* sekä takavokaalisten sanojen *ie* ovat avartuneet, on etuvokaalisten sanojen *ie* kuitenkin säilynyt avartumattomana niin kauan, kuin murteessa on vallinnut *piä*-edustus 'pää'. Merkitysten sekaaantuminen on siis estetty sillä, että *ie*-diftongi on säilynyt avartumiselta. Tämä on tutkimukseni keskeisimpiä tuloksia.

Edelleen on huomattava Sirkka Lepistön Hollolan murteen esimerkeistä mielenkiintoinen asia: hän on kuullut avartumattoman diftongin *ie* henkilöiltä, joilla *ää*:n tilalla on esiintynyt *iä*: *viety – piäs, tielä – hiä-, vietiin – piälliist*. Mielenkiintoa lisää vielä se, että takavokaalinen *ie*-diftongi on avartunut (esimerkiksi *riapu*).

¹⁶ Tässä tutkimuksessa äännepiirteitä ovat mm. diftongiutuminen ja diftongien avartuminen.

¹⁷ Krook 1978 I: *Alkuperäisen pitkän ä:n ja a:n diftongiutuminen savolaismurteissa*

Pekka Laaksosen tutkimuksesta (1971) ilmenee selvästi se, että jos murteenpuhujan *ie*-diftongi on avartunut *iä*:ksi, ei hänen puheessaan enää esiinny *ää*:n diftongiutumista, vaikka ennen olisikin esiintynyt.

Rapolan mainitsemat esimerkit ja havainnot tukevat selvästi käsitystäni siitä, että Hollolan murreryhmässä on todellakin aikoinaan ollut selvä ero *ee*:stä ja *ää*:stä muodostuneiden diftongien välillä eli niiden merkityksiä erotteleva oppositio on säilynyt. Kun *ie*-diftongin avartuminen on saanut jalansijaa eli diftongi *ie* on alkanut lähestyä *iä*:tä, on myös luovuttu käyttämästä *ää*:stä muodostunutta diftongia *iä*, joka on korvattu yleiskielisellä *ää*:llä. Olen käsitellyt lisensiaatintyössäni ja väitöskirjassani laajasti myös Hollolan ryhmän murteiden diftongien avartumista (Krook 1988 ja 1999).

Vokaalin *ää* diftongiutunut muoto on voittopuolisesti merkitty *iä*:ksi ja etuvokaalisten sanojen *ie* avartumattomaksi – *ää*:stä ja *ee*:stä muodostuneet diftongit ovat siis kvaliteetiltaan erilaiset. Ts. samassa vokaalisysteemissä niiden merkitystehtävät ovat pysyneet toisistaan erillään, esimerkiksi *tiellä* 'tie' mutta: *tiällä* (< täällä), *pieni* mutta: *piäni* (< pääni) jne. Tällaisia esimerkkipareja saman ihmisen puheesta on Lepistöellä Hollolan murteesta: *piäs* 'päässä', mutta: *viety*, *hiä*- 'hää-' (en) *tiellä* '(en) 'tiedä' jne.

3 ENSI TAVUN VOKAALIEN *ää* JA **ee* DIFTONGIUTUMINEN HOLLOLAN MURRERYHMÄSSÄ OMIEN TUTKIMUSTENI MUKAAN

3.1 Akustiset tutkimukset

3.1.1 Foneettisia peruskäsitteitä

Esitän seuraavaksi tähän tutkimukseen liittyvät keskeiset foneettiset termit.

Formantti Puhuttaessa äänihuulet synnyttävät suuren määrän eritaajuisia osasäveliä, jotka ovat kaikki perustaajuuden kerrannaisia. Niitä sanotaan täsmällisemmin kurkunpää-äänen harmonisiksi komponenteiksi. Ääniväylän läpi kulkiessaan osa näistä harmonisista komponenteista eli taajuuksista vahvistuu, osalle ei tapahdu mitään, ja osa heikkenee. Se, mitä tietyille taajuuksille kulloinkin tapahtuu, riippuu ääniväylän senhetkisesti muodosta. Ts. ääniväylä voimistaa eli resonoi tiettyjä taajuuksia. Taajuuden eli *frekvenssin* mittayksikkö on hertsi (Hz), jolla kuvataan värähdysten lukumäärä sekunnissa.

Vokaalien havaitsemisen kannalta tärkeitä ovat voimistuneet taajuudet. Näitä resonanssitaajuuksia nimitetään äänteen *formanteiksi*: alinta F1:ksi eli ykkösformantiksi, toiseksi alinta F2:ksi eli kakkosformaantiksi jne. Kullakin vokaalilla on oma formanttirakenteensa, jonka perusteella eri vokaalit erotetaan toisistaan. Formanttien absoluuttiset taajuudet riippuvat ääniväylän muodon lisäksi myös sen koosta: absoluuttiset taajuudet ovat sitä suuremmat, mitä pienemmästä ääniväylästä on kysymys.

Vokaalien tunnistamisessa kaksi alinta formanttia – siis F1 ja F2 – ovat yleensä ja tämänkin tutkimuksen kannalta tärkeimmät, koska esimerkiksi *e-* ja *ä-* vokaalien erottaminen toisistaan perustuu erityisesti niiden F1-formanttien taajuuksien vertailuun. Mitä suurempi F1:n taajuus on, sitä väljempi vokaali on kyseessä. Suomen kielen vokaaleista kaikkein väljimpiä ovat vokaalit *ä* ja *a* eli niiden F1 on taajuudeltaan suurin. Vokaalit *i*, *y* ja *u* ovat suppeita vokaaleja eli niiden F1:n taajuus on pienempi kuin vokaaleiden *e*, *ö* ja *o*. Mitä suurempi puolestaan on F2-formantin taajuus, sitä

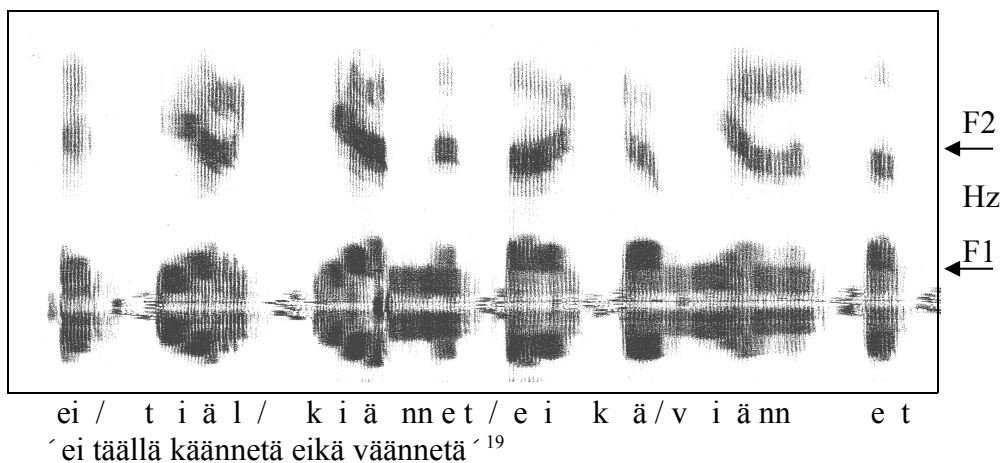
etisemmästä vokaalista on kyse (sen edempänä suussa vokaali ääntyy). (Kuvio 1 ja alaviitteet 9 ja 10.)

Vokaalikulmio on formanttikoordinaatisto, jossa vokaalit esitetään kaksiulotteisena diagrammina. Ulottuvuuksina ovat F1- ja F2-formanttien korkeudet eli frekvenssit. Asteikko on logaritminen. (Tarkemmin: luku 1.2, kuvio 1 ja alaviite 9.)

Foneemi on äännejärjestelmän yksikkö, jolla on sanojen merkityksiä erottava eli distinktiivinen tehtävä.¹⁸

Spektrografi on laite, jolla ääniaalto analysoidaan ja jolla puheen akustinen esiintymismuoto muutetaan graafiseksi kuvaksi, *spektrogrammiksi*. Tässä *aika – frekvenssi* -kuvaustavassa aikadimensio on vaaka-akselina (tästä voidaan mitata kunkin äänten kesto) ja frekvenssidimensio (Hz) pystyakselina (formantit F1, F2 jne.). Spektrogrammissa on siis näkyvissä kullekin äänteelle ominaiset formantit aika- ja taajuusvaihteluineen:

Aika

¹⁸ Esimerkiksi suomen kielessä on kahdeksan vokaalifoneemia. Merkitysten erottamistehtävää kuvaavat vaikkapa sanat *talli – tälli – tylli – tölli – tulli* .

¹⁹ spektrogramminäyte tutkimukseen kuuluvan haastateltavan, koskelaisen Niilo Nikkarin puheesta

3.1.2 Tutkimusmenetelmät

Kaikki aiemmat tutkimustulokset ovat perustuneet subjektiivisiin kuulohavaintoihin. Tällöin tutkija on määritellyt äänteet omaa äännesysteemiään vasten. Jotta äänteiden todellisesta kvaliteetista voitaisiin sanoa jotakin varmaa, niitä on verrattava nimenomaan murteenpuhujan omaan äännesysteemiin, ts. on selvitettävä ensin hänen koko vokaalisysteeminsä, johon sitten verrataan tutkittavia vokaaleja, tässä tutkimuksessa diftongien *ie* ja *ää*:stä muodostuneen diftongin jälkikomponentteja.

Tutkittavalta alueelta on olemassa valmista äänitemateriaalia. Olen *Suomen kielen nauhoitearkiston* (SKNA) 1960-luvun äänitteistä käynyt läpi noin 30 edustavan murteenpuhujan tallenteet. Viiden haastateltavan puheessa esiintyi *ää*-vokaali spontaanisti diftongiutuneena. Nauhoitearkiston materiaalin lisäksi olen Hollolan ryhmän kaikista pitäjistä itse äänittänyt murremateriaalia 1970- ja 80-luvuilla. Saavuttaakseni mahdollisimman objektiivisen tuloksen diftongien laadun määrittämiseksi olen ottanut avuksi kokeellisen fonetiikan suomat mahdollisuudet. Ilmiön selvittäminen perustuu spektrogrammimittauksiin eli puheen akustisen kuvan tulkintaan. Vaikka tutkittavista murteista on olemassa SKNA:n valmista äänitemateriaalia, se ei kuitenkaan ole tekniseltä laadultaan riittävän hyvää spektrografilla analysoitavaksi. Audiitiivisessä kokeessa olen niitä kuitenkin käyttänyt (luku 3.2). Lisäksi mittauksiin tarvitaan erityiset sanatyypit, joiden löytäminen arkiston äänitteistä ei tuottanut tulosta. Niinpä murremateriaali oli suunniteltava itse.

Vokaalin *ää* esiintyminen diftongiutuneena oli hyvin harvinaista, mutta tarkoitukseni oli kuitenkin löytää henkilöitä, joiden puheessa tämä murrepiirre vielä oli. Tuolloin, 1970- ja 80-luvuilla sain talteen enää vain muutamalta henkilöltä aidosta puheesta *ää*:n diftongiutuneen muodon.

Osan *ää*:n diftongiutuneista muodoista olen siis saanut spontaanista puheesta, osa perustuu tekemieni kysymysten vastauksiin. Oli siis mietittävä sellaiset yksiselitteiset kysymykset, joihin ainoana mahdollisena vastauksena oli haluttu tutkittava sana. Näin halusin välttää mahdollisten apukysymysten teon ja tietoisien johdattelun. Kysymykset

liittyivät entisajan elämänmenoon (liite 3). Haastateltavat olivat hyvin kiinnostuneita vanhojen asioiden muisteleemisesta, ja erittäin auliisti he toistivat vastauksensa useaan kertaan mitään kysymättä, kun selitin haluavani varmistua niiden tallentumisesta. Haastateltavilla ei ollut mitään aavistusta siitä, että kiinnostukseni kohteena olivatkin murteen äänteelliset piirteet eikä entisajan elämänmenoon liittyvä vanha sanasto.

Jotta diftongin toisen jäsenen (esim. *ie*) kvaliteettia voi arvioida, sitä on verrattava vastaavaan monoftongiin. Oli siis selvitettävä kunkin henkilön vokaalisysteemi. Tämän vuoksi oli suunniteltava koejärjestely informanttien²⁰ yksinäisvokaalien tuottamiseksi. Tähän tarkoitukseen ovat pitkät vokaalit soveliaampia kuin lyhyet, joihin viereisten äänteiden vaikutus on suurempi kuin pitkiin vokaaleihin. Tätä varten suunnittelin koehenkilöiden luettavaksi lyhyet virkkeet, joissa tarkkailtavan äänteen sisältävä sana on painollisessa asemassa ja tarkkailtava äänne pääpainollisessa tavussa. Virkkeitä on kustakin suomen kahdeksasta vokaalista neljä eli kaikkiaan 32. Tämän lisäksi haastateltavat lukivat vielä kutakin vokaalia sisältäviä yksittäisiä sanoja myös 32 kpl (liite 4).

Sanoja, joiden ensi tavussa esiintyy *ää*, *aa*, *ii*, *yy* ja *uu* on kielessämme runsaasti, mutta ongelman muodostivatkin puoliväljät pitkät välivokaalit *ee*, *öö* ja *oo*, jotka ovat diftongiutuneet ensimmäisessä tavussa (esim. **mees* > *mies*) – Hollolan murreryhmässä myös jälkitavujen myöhäsyntyiset vastaavat pitkät vokaalit esiintyvät diftongiutuneina vanhassa kielessä. Koehenkilöiden luettavaksi oli siis keksittävä lauseita, joissa esiintyi sellaisia sanoja, joihin diftongiutumistendenssi²¹ ei enää ole ulottunut eli sanoja, joissa esiintyy pitkät vokaalit *ee*, *öö*, *oo* (liite 4), esimerkiksi:

ee: Teetä pannaan kuumaan veteen.

öö: Töölö on Helsingissä.

oo: Oopiumi on huume.

ää: Täällä oli piikoja ja renkejä.

aa: Aakkoset opetettiin aapisesta.

²⁰ informantti = haastateltava murteenpuhuja

²¹ diftongiutumistendenssi = taipumus pitkien vokaalien diftongiutumiseen

Äänteiden analyysilaitteena olen käyttänyt Turun yliopiston taannoisen fonetiikan laitoksen spektrografia (Kay Electric Sonagraph). Näin tuottamistani spektrogrammeista olen manuaalisesti mitannut tutkittavien äänteiden kaksi alinta formanttia F1 ja F2, jotka olen sijoittanut logaritmiseen formanttikoordinaatistoon. Tällä tavalla olen piirtänyt jokaiselle koehenkilölle oman vokaalikulmion (esim. kuvat 3 ja 4), johon olen vokaalien lisäksi sijoittanut myös tutkittavat diftongit. Mielestäni tällainen menettely havainnollistaa äänteellisiä ilmiöitä ja erikoisesti niiden keskinäisiä suhteita paremmin kuin pelkät numeeriset esitykset – siis formanttien pelkät numeeriset Hz-arvot.

Spektrografin lisäksi olen mittaamisessa käyttänyt tietokonetta, ns. reaaliaika-analysaattoria. Äänittämästäni materiaalista rajasin tutkittavat sanat ja siirsin ne tietokone-tallenteiksi. Tein kullekin koehenkilölle oman tiedoston, johon talletin tutkittavat sanat numerojärjestykseen 16 blokin eli 2560 millisekunnin pituisina. Tällä tavalla sanat oli myös helppo siirtää spektrografiin.

Kaiken kaikkiaan olen spektrogrammeista analysoinut yhtä vaille 400 vokaalia, 57 *ää*:n diftongiutumistapausta ja 43 *ie*-diftongia. Jälkitavut mukaan lukien olen mitannut äänteet yhteensä 505 spektrogrammikuvasta.

Hollolan Herralan seudun harvinaisesta *ää*:n kehityksestä *eä*:ksi on olemassa vain yksi ainoa painettu murreteksti, nimittäin *Suomen kansan murrekirjassa* esiintyvä Emil Keskitalon lähettämä kertomus. Ilmiö herätti kiinnostukseni. Mistään arkistoäänitteistä en löytänyt yhtään esimerkkiä kyseisestä diftongista. Alueella kierrellessäni kyselin ihmisiltä tästä, mutta yhdellekään se ei ollut tuttu. Ajattelin jo ilmiön jäävän selvittämättä. Alueen kunnankirjastoja kolutessani sattui käsiini, kuin ihmeen kaupalla, vanhoja pölyttyneitä ja osin haalistuneita Emil Keskitalon alkuperäisiä käsikirjoiteliuskoja, jotka nähdäkseni vasta nyt pääsivät ensimmäisen kerran päivänvaloon ja päätyivät tutkittaviksi. Nämä käsin kirjoitetut liuskat ovat osoittautuneet ensiarvoisen tärkeiksi selvittäessäni Herralan, Hahmajärven ja Näsäkän murteiden erikoista *ää*:stä muodostunutta diftongia *eä*. Keskitalo pohtii kirjoitteissaan laajemminkin mainittujen kylien ”kielimuotoa” ja äänteellisten ilmiöiden alkuperää.

Lisäksi Hollolan kunnankirjastosta löytyi hollolalaisen Jaakko Koskisen käsikirjoitteita. Niissä hän selvittää, mitä merkitystä Porvoon tiellä on ollut hollolalaisille: Mistä asti Savosta ja muilta suunnilta kauppiaita ja matkustajia tuli? Missä he yöpyivät Hollolassa ja miten tämä liikenne vaikutti hollolalaisten kieleen?

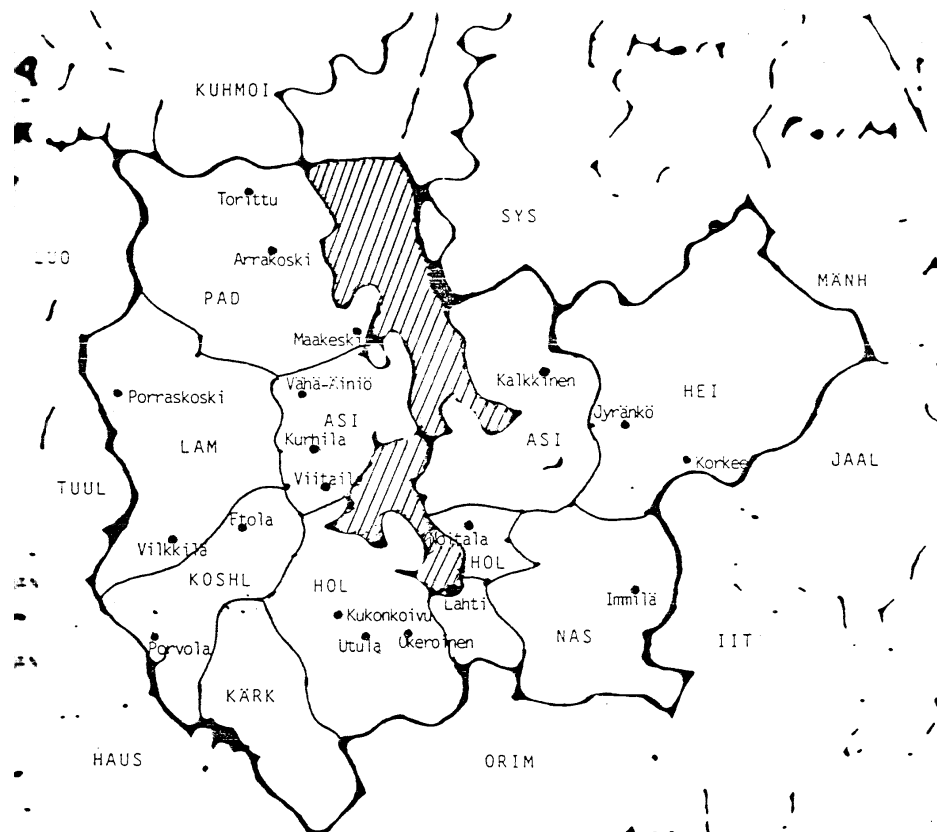
Näistä kahden henkilön kirjoitteista, jotka nimenomaan kuvaavat vanhaa Herralan seutua, sain erittäin arvokkaita sekä kielellisiä että paikallishistoriallisia tietoja. Näitä olen vielä täydentänyt Hämeen maakunta-arkistolla teettämälläni Emil Keskitalon sukuselvityksellä ja kirkonkirjoista saamillani tiedoilla. Omat tutkimukseni ja hypoteesini Herralan seudun erikoisen äänneilmion selvittämiseksi perustuvat juuri tähän materiaaliin.

3.1.3 Tutkitut pitäjänmurteet ja haastateltavat

Tutkimani alueen muodostavat kaakkoishämäläisen murrealueen länsiryhmän pitäjät, jotka ovat Hollola, Nastola, Heinola, Asikkala, Lammi, Koski Hl. (nyk. Hämeenkoski), Kärkölä ja Padasjoki – ns. Hollolan ryhmä. Hämäläismurteiden joukossa juuri näiden pitäjien murre on poikennut muista hämäläismurteista *ää*-vokaalin diftongiutumisessa. Kärkölästä en tavannut informanttia, jonka puheessa *ää* olisi vielä edustunut diftongiutuneena (ks. luku 2.2: Rapolan mainitsema esimerkki).

Haastateltavia olen valinnut vähintään kaksi eri puolilta pitäjää (kartta 2). Näin menettelin siksi, että murre tulisi edustetuksi tasaisesti pitäjän sisällä. Haastateltavat ovat miehiä, muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta. Matalasta miesäänestä formanttikuvio muodostuu selkeämpi kuin naisäänestä, jossa formantit pyrkivät pahasti sekaantumaan toisiinsa, jolloin niiden mittaaminen on mahdotonta. Sopivia miehiä oli vaikea löytää siksi, että miesten äänessä esiintyy hyvin usein narisevaa laryngaalistumista ym. epäpuhtauksia. Kielenoppaiden keski-ikä on 70 vuoden paremmalla puolella – onpa mukana muutama sellainen yli 80-vuotiasikin, jonka äänen laatu on erittäin hyvä.

Tärkeimpänä valintakriteerinäni olen pitänyt sitä, että oppaat ovat ikänsä paikkakunnalla asuneita, samoin heidän vanhempansa ja puolisonsa. Tämä vaatimus tulee hyvin täytetyksi. Lisäksi olen pitänyt valintaperusteena sitä, että oppaiden koulunkäynti on rajoittunut kierto- tai kansakouluun. Tällaisten aitojen murteenpuhujien löytäminen oli kuin neulan hakemista heinäsuovasta. Luettelen lyhyesti haastateltavani pitäjittäin ja kylittäin (kartta 2). Tarkempi esittely on liitteenä 2.

Kartta 2

Kielenoppaiden kotipaikat.²²

Pisteet tarkoittavat kielenoppaita ja heidän kotikyläänsä.

²² Hol = Hollola, Nas = Nastola, Hei = Heinola, Asi = Asikkala, Lam = Lammi, Kos = Koski Hl., Pad = Padasjoki, Tuul = Tuulos, Haus = Hausjärvi, Mänts = Mäntsälä, Orim = Orimattila, Iit = Iitti, Jaal = Jaala, Mänh = Mäntyharju, Sys = Sysmä, Kuhmoi = Kuhmoinen, Luo = Luopioinen

Hollola

Kukonkoivusta on kotoisin *Fredrik Kulmala*, s. 1904. Hän käyttää puheessaan sporadisesti diftongia pitkän *ää:n* vastineena sekä pääpainollisessa tavussa että jälkitavuissa, joissa myös *ee*, *öö* ja *oo* hyvin usein diftongiutuvat.

Okeroisten kulmakuntaa edustaa *Uno Virtanen*, s. 1900.

Utulasta on syntyisin vanhaemäntä *Aino Pihanen*, s. 1896.

Vesijärven pohjoispuolelta *Noitalan* kylästä ovat *Vihtori Kihula*, s.1870 ja hänen poikansa *Yrjö Kihula*, s. 1909. Noitala on lähellä Asikkalan etelärajaa. Varsinkin Vihtori Kihula puhuu vanhaa murretta, mutta *Suomen kielen nauhoitearkiston* (SKNA) äänitteen taso ei ole riittävän hyvä akustisiin mittauksiin, auditiivisiin kylläkin.

Nastola

Murretta edustaa *Immilästä* kotoisin olevan *Sulo Salmen* puhe, s. 1909. Pitäjältä oli vaikea löytää vanhan murteen taitajia.

Heinola

Toivo Ahola, s. 1993, *Korkean* kylästä puhuu hyvää murretta.

Samoin ihanteellinen opas on *Matilda Sukura Jyrängöstä*, s. 1882.

Asikkala

Kurhilasta on vanhaisäntä *Evert Pispala*, s. 1900.

Vesijärven itäpuolen puhujia edustaa Heinolan länsipuolelta *Kalkkisista Urpo Tuomilaakso*, s. 1900.

Vähästä-Äiniöstä kotoisin olevan *Alina Ilolan* puheessa esiintyy silloin tällöin vanhalle murteelle ominaisia diftongiutuneita muotoja sekä ensimmäisessä tavussa että jälkitavuissa. Hänen intonaationsa on hyvin vaihteleva, ja innostuessaan hän puhuu hyvin nopeasti, minkä takia äänteet eivät aina ehdi muodostua täydellisesti loppuun asti. Tämän vuoksi niiden mittaaminen on ollut joskus hyvin hankalaa.

Lauri Lusi, s.1896, on kotoisin *Viitailasta*. Hän puhuu erittäin selvästi hyvää vanhaa murretta, jossa *ää:n* diftongiutuneet muodot ovat vallitsevina.

Samoin käyttää vanhaa Asikkalan murretta puheessaan *Vedentaustalta* kotoisin oleva *Ida Sormunen*, s. 1877.

Lammi

Lammin murretta edustaa *Vilkkilän Väinö Katajainen*, s. 1907.

Porraskoskelta ovat *Heikki Lähde*, s.1907 ja *Hilja Matoniemi*, s. 1898.

Koski Hl.

Pohjoiskulmalta *Etolan* kylästä on *Niilo Nikkari*, s. 1903.

Pitäjän etelälaitaa edustaa *Porvolan Paavo Hautamäki*, s. 1913. Hän oppi vanhaa Kosken murretta isoisältään, jonka kanssa hän lapsena asui.

Padasjoki

Maakeskeä edustaa *Viljo Karonen*, s. 1903.

Toritusta on *Viljo Pastila*, s. 1912. Erikoista on se, että hän käyttää yhä puheessaan *l*-äännettä yleiskielen *d:n* vastineena astevaihtelutapauksissa, esim. *vesi* : *velen*.

Arrakoskelta on kotoisin *Janne Kuusenniemi*, s. 1902.

3.1.4 Vokaaleista *ää* ja **ee* muodostuneiden diftongien kvaliteetti

3.1.4.1 Laskentakaavojen johtaminen sekä foneettiset ja foneemiset todentumat

Diftongin kokonaisliikkeen selvittämiseksi ja sen jäsenten kvaliteetin määrittämiseksi olen laskenut prosenttiluvun, jota nimitän *kvaliteettiprosentiksi* (kval-%). Se ilmoittaa, kuinka monta prosenttia diftongin komponenttien F1-formanttien Hz-arvot ovat verrattuna pitkiin vokaaleihin, ts. kuinka monta prosenttia diftongin 1.komponentti on \bar{e} :²³stä ja 2. komponentti \bar{a} :stä.

²³ Vaakaviiva vokaalin yläpuolella tarkoittaa pitkää vokaalia.

Kvaliteettiprosentin kaavojen johtaminen,

- kun diftongin 1. jäsenen F1 on välillä \bar{i} – \bar{e} :

$$1. \text{ jäsenen kval-\%} = \frac{(1. \text{ komp. } F1 - \bar{i} F1) \times 100}{\bar{e} F1 - \bar{i} F1}$$

- kun diftongin 2. jäsenen F1 on välillä \bar{e} – $\bar{ä}$:

$$2. \text{ jäsenen kval-\%} = \frac{(2. \text{ komp. } F1 - \bar{e} F1) \times 100}{\bar{ä} F1 - \bar{e} F1}$$

Jos diftongin 1. jäsenen F1 sattuu välille \bar{e} – $\bar{ä}$, kuten mahdollisesti Padasjoella, sen kvaliteettiprosentti lasketaan jälkimmäisestä kaavasta. (Kuvio 2.)

Foneettinen todentuma²⁴ Kvaliteetti-%

e	0 – 12,5
e v	12,6 – 37,5
ε	37,6 – 62,5
ä ^	62,6 – 87,5
ä	87,6 – 100

Kuvio 2

Kvaliteettiprosentteja vastaavat foneettiset todentumat, kun diftongin jälkimmäisen jäsenen F1 on välillä e – $ä$.

²⁴ Asteikko on 5-portainen, jolloin kullakin foneettisella todentumalla on 25 %:n todentuma-alue – myös e :llä ja $ä$:llä.

Esimerkiksi erään koehenkilön äänteiden F1-arvot *ää*:stä muodostuneen diftongin jäsenten määrittämiseksi ovat seuraavat:

		F1		
monoftongi	Hz	<i>ää</i> :stä muodostuneen diftongin		Hz
ī	255	1. jäsen		280
ē	500	2. ”		700
ā	720			

Diftongiutuneen *ää*:n

1. jäsenen kval-%: $\frac{(280-255) \times 100}{500-255} \approx 10\%$ (foneettinen todentuma = *i*)

2. jäsenen kval-%: $\frac{(700-500) \times 100}{720-500} \approx 91\%$ (foneettinen todentuma = *ä*)

Siis: *ää*:stä muodostunut diftongi on *iä*.

Diftongin kokonaisliike on 10–91 % asteikossa ī–ā.

Kvaliteettiprosentteja vastaavat diftongin jäsenten foneemiset todentumat ovat seuraavat:

Foneeminen todentuma		Kvaliteetti-%
1. jäsen	2. jäsen	
i	e	0–50
e	ä	50,1–100

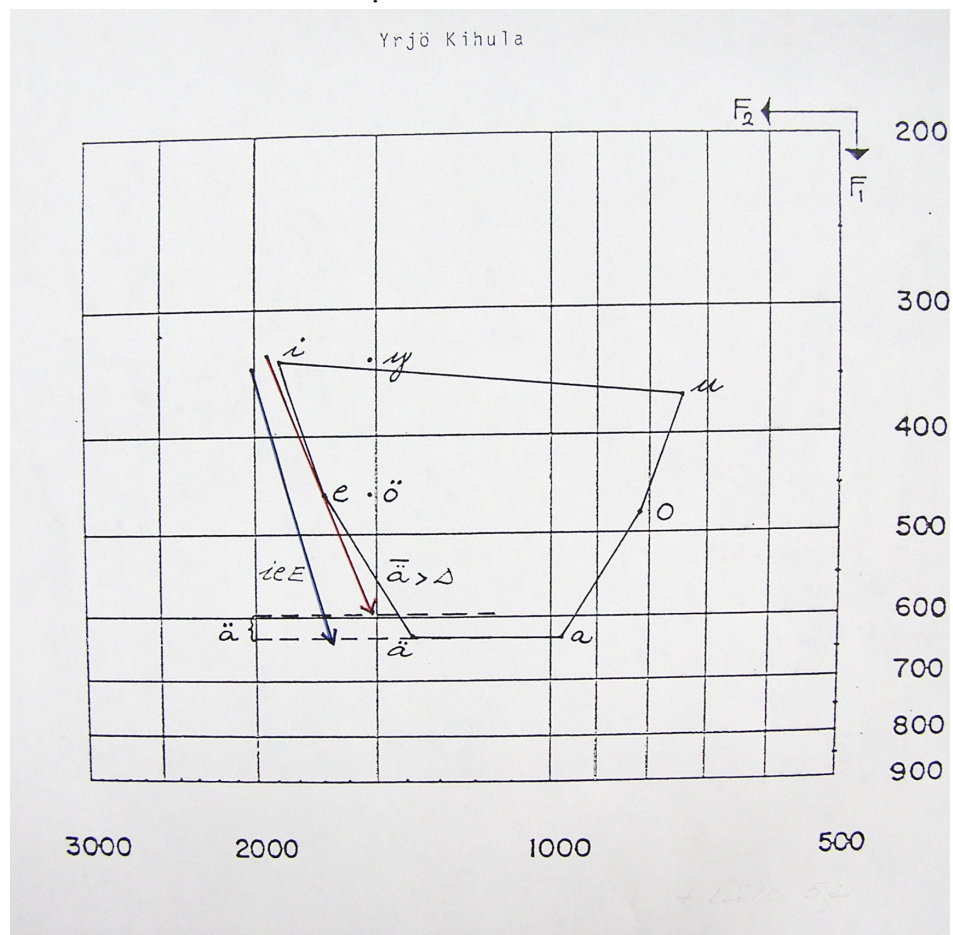
Jos edellisen esimerkkihenkilön diftongiutuneen *ää*:n 2. jäsenen F1 olisikin vaikkapa 620 Hz, olisi sen foneettinen todentuma ϵ , mutta foneeminen todentuma *ä*.

Etuvokaalisen *ie*-diftongin 2. jäsenen kvaliteetti on myös selvitettävä, jotta sitä voisi verrata *ää*:stä muodostuneen diftongin jälkimmäiseen jäseneen. Foneettiset ja foneemiset todentumat lasketaan samoin kuin *ää*:stä muodostuneen diftongin jäsenten todentumat. Tarkoituksena on selvittää, onko etuvokaalisella *ie*:llä ja *ää*:n diftongiutumisella yhteyttä toisiinsa koehenkilöiden äännesysteemissä.

3.1.4.2 Haastateltavien ääntämysten tulokset

Olen jokaisen haastateltavani äännesysteemistä laatinut vokaalidiagrammin. Otan esimerkiksi hollolalaisen Yrjö Kihulan ja asikkalalaisen Alina Ilolan äännesysteemit (kuviot 3 ja 4), joissa kuvaan *ää*:stä muodostuneen diftongin todentuman. Kummallakin informantilla diftongin ensimmäinen komponentti todentuu *i*:nä ja jälkikomponentti *ä*:nä eli kyseessä on selvä *iä*-diftongi.

HOLLOLA

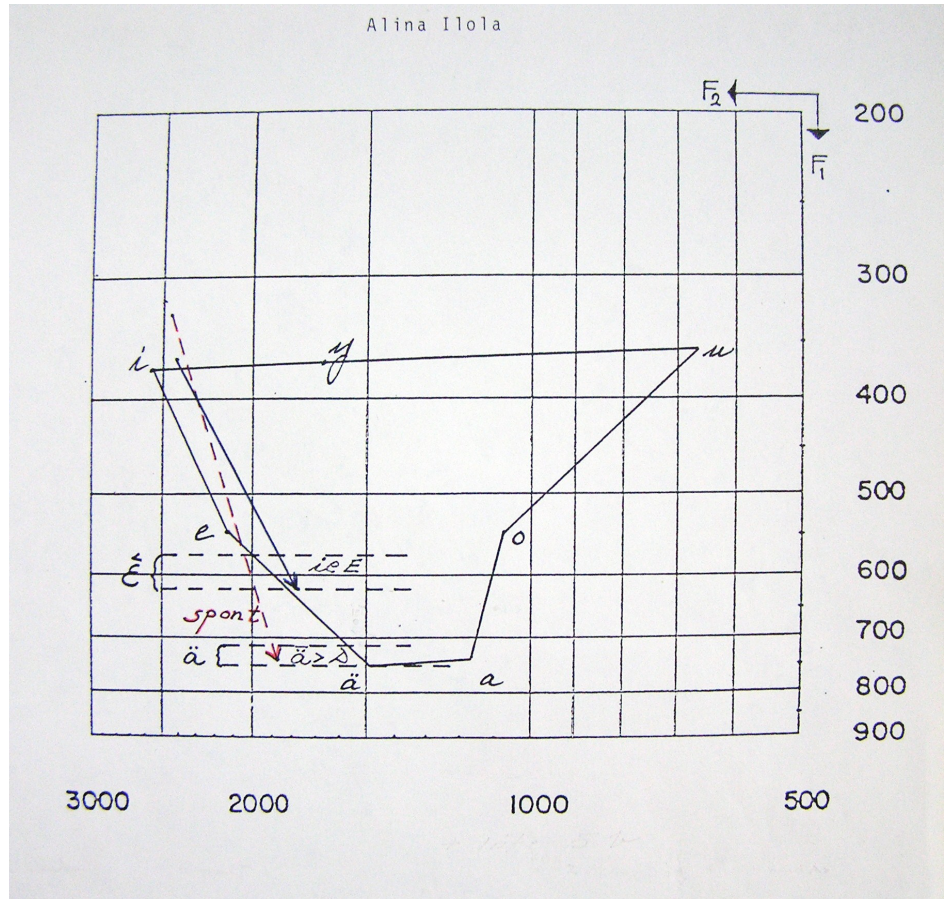
Kuvio 3

Yrjö Kihulan vokaalidiagrammi.

Lukujen mittayksikkö on Hz.

Nuolista oikeanpuoleinen, *i*:stä lähtevä nuoli kuvaa *ää*:n diftongiutumista *iä*:ksi (Krook 1988: 123).

ASIKKALA

Kuvio 4

Alina Ilolan vokaalidiagrammi.

Lukujen mittayksikkö on Hz.

Nuolista vasemmanpuoleinen, i :stä lähtevä nuoli (katkoviiva) kuvaa $ä$:n diftongiutumista $iä$:ksi (Krook 1988: 120).

Kuvioista 3 ja 4 huomataan, miten eri ihmisten äännesysteemit poikkeavat toisistaan, minkä takia on tärkeää tarkastella ääntenmuutoksia jokaisen henkilön yksilöllistä äännesysteemiä vasten. Aiempien tutkijoiden arviot ovat perustuneet heidän omiin subjektiivisiin kuuloarvioihinsa, jolloin he ovat tarkastelleet ilmiötä omaa äännesysteemiään vasten. Tässä on akustisten ja kuulohavaintoon perustuvien määritysten oleellinen ero. Esitän koehenkilöittäni pääpainollisen tavun $ä$ -vokaalista muodostuneen diftongin jälkikomponentin akustisten mittausten tulokset – Kärkölästä en ole tavannut $ä$:n diftongiutumista (taulukko 2).

Taulukko 2

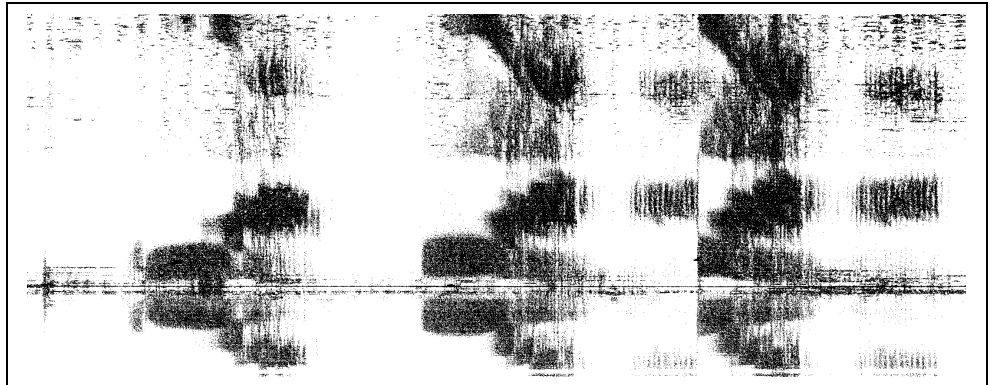
Pääpainollisen tavun vokaalista *ä* muodostuneen diftongin jälki-
komponentin kvaliteetti (Krook 1988: 181–183).

	Foneettinen ²⁵ kvaliteetti	Foneeminen ²⁶ kvaliteetti
HOLLOLA		
Pihanen (kuva 1)	ä	ä
Y. Kihula	◌ä ²⁷	ä
Kulmala	ä	ä
Virtanen	◌ä	ä
V. Kihula	ä	ä
KOSKI HL		
Nikkari (kuva 2)	◌ä	ä
Hautamäki	◌ä	ä
ASIKKALA		
Pispa	◌ä	ä
Tuomilaakso	ä	ä
Ilola (kuva 3)	ä	ä
Lusi	ä	ä
Sormunen	◌ä	ä
NASTOLA		
Salmi (kuva 4)	◌ä	ä
HEINOLA		
Ahola	ä	ä
Sukura (kuva 5)	ä	ä
LAMMI		
Matoniemi (kuva 6)	◌ä	ä
Katajainen	◌ä	ä
Lähde	ä	ä
PADASJOKI		
Karonen	◌ä	ä
Pastila (kuva 7)	ä	ä
Kuusenniemi	ä	ä

²⁵ Foneettinen kvaliteetti eli todentuma tarkoittaa tässä äänten todellista kvaliteettia eli ääntämisasua.

²⁶ Foneeminen kvaliteetti eli todentuma tarkoittaa tässä sitä, kumpaan foneemiluokkaan äänne lähinnä kuuluu: *e*:hen vai *ä*:hän.

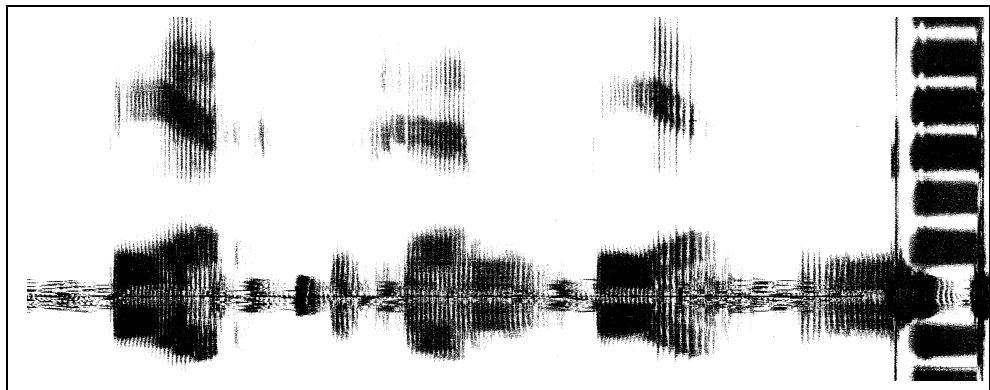
²⁷ Väkänen ◌ä:n vasemmalla puolella osoittaa, että vokaali on noin ¾ väljä eli noin 75 % *ä*:n arvosta. Merkin oikeaoppinen sijainti on äänten alapuolella ^ä◌, mutta teknisistä syistä olen sijoittanut sen viereen.

p i ä s / h i ä t / p i ä h ä

Kuva 1

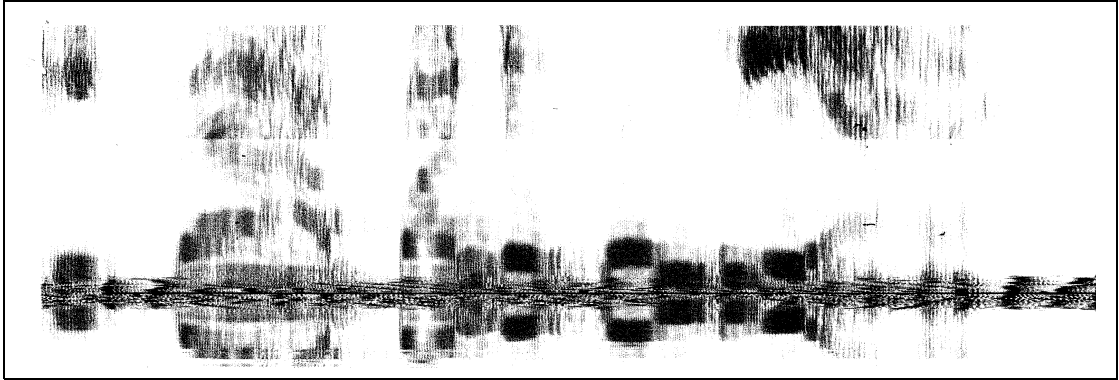
Spektrogrammi *ää*:n diftongiutumisesta *Aino Pihasen* puheessa sanoissa *piäs* 'pääs(sä)', *hiät* 'hääät' ja *piähä* 'päähä(n)' (Hollola).

p i ä s k y s e m / p i ä

Kuva 2

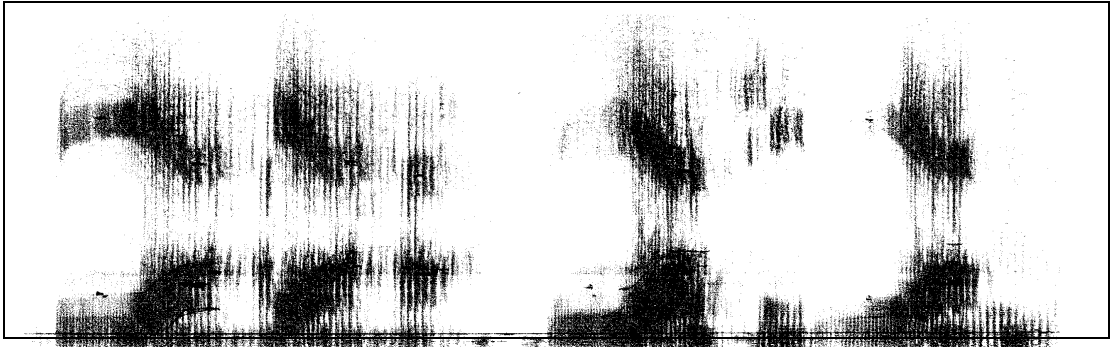
Spektrogrammi *ää*:n diftongiutumisesta *Niilo Nikkarin* puheessa sanoissa *piäskys* 'pääskysen pää' (Koski Hl.).

(ei sitä) p ää h ä m / p a n t u / k u m / p i ä h ä

Kuva 3

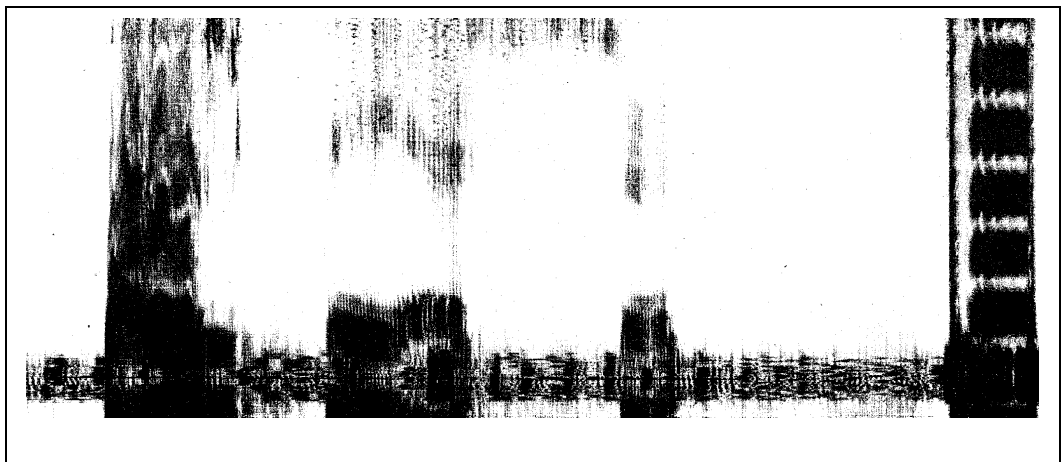
Spektrogrammi *ää*:n diftongiutumisesta *Alina Ilolan* puheessa lauseessa *Ei sitä* (hattua) *pääham pantu / kumpi ähä* (Asikkala).

p i ä / p i ä h ä / p i ä s i / k i ä n -

Kuva 4

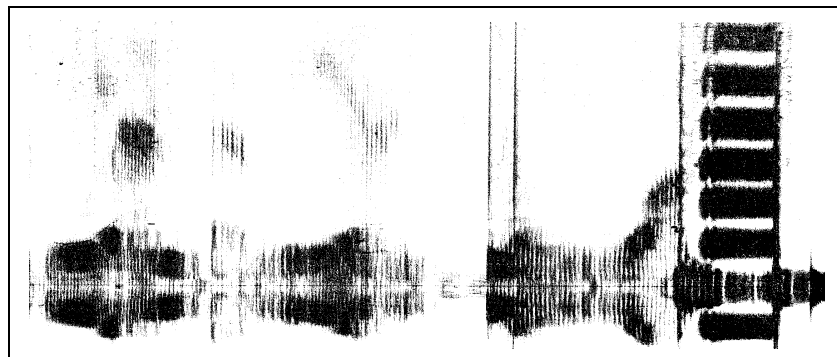
Spektrogrammi *ää*:n diftongiutumisesta *Sulo Salmen* puheessa sanoissa *piä* 'pää', *pihä* 'päähä(n)', *piäsi* 'pääsi' ja *kiän-* 'kään(tyi)' (Nastola).

p i ä s s y

Kuva 5

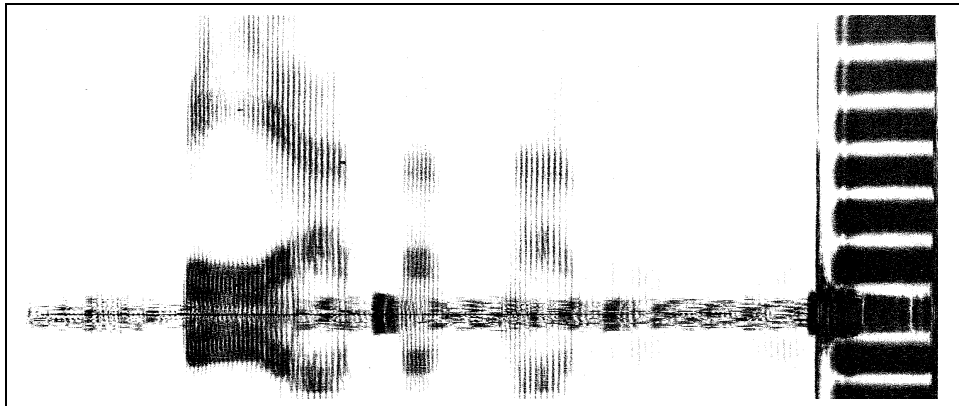
Spektrogrammi *ää*:n diftongiutumisesta *Matilda Sukuran* puheessa sanassa *piässey* 'päässey(t)' (Heinola).

k i ä n- / v i ä n-

Kuva 6

Spektrogrammi *ää*:n diftongiutumisesta *Hilja Matoniemen* puheessa sanoissa *kiän-* 'kään(tää)' ja *viän-* 'vään(tää)' (Lammi).

p i ä t ä

Kuva 7

Spektrogrammi *ää*:n diftongiutumisesta *Viljo Pastilan* puheessa sanassa *piätä* 'päätä' (oikealla mitta-asteikko/Hz) (Padasjoki).

Esitän muutamia haastateltavieni puheesta poimimiani sanoja, joissa esiintyy *ää*:stä muodostunut diftongi *iä*:

Hollola: *piähä, piäsiäi* (Kulmala); *piähä* (Virtanen); *tiälhää, piäskyi* (Y. Kihula)

Koski Hl.: *piäskysen, piähäs* (Nikkari); *liäkäris* (Hakamo)

Asikkala: *piälle, piätä* (Ilola); *piäsiäi* (Pispa); *piähäsi* (Tuomilaakso); *kiännettii* (Lusi)

Nastola: *piäsiäine* (Salmi)

Heinola: *piässy, piälle* (Ahola); *siästettii, piälle* (Sukura)

Lammi: *kiäntämistä, viäntämistä* (Matoniemi); *tiällä* (Katajainen)

Mutta Padasjoki: *peäskyne, peätä* (Pastila); *peäsiäine* (Karonen).

Kaikkein useimmin esiintyy yleiskielen sana *pää* diftongiutuneena, siis *piä*-muotoisena: ilmeisesti sen esiintymisfrekvenssi on puheessa aina ollut muita sanoja suurempi – onhan se monien yhdyssanojen ja johdosten tavallinen alkuosa.

Vertailen vielä muutaman haastateltavan *ää*:stä muodostuneen diftongin ja *ie*-diftongin kvaliteettia toisiinsa osoittaakseni, etteivät niiden foneettiset toteumat mene päällekkäin (taulukko 3).

Taulukko 3

Vokaalista *ää* muodostuneen diftongin ja *ie*-diftongin kvaliteettien vertailu (vertailtavina diftongien 2. komponentti) – esimerkkinä kolmen henkilön puhe.

		<i>ää</i> > diftongi		<i>ie</i>	
		Diftongin 2. komp. F1/Hz	Diftongi	Diftongin 2. komp. F1/Hz	Diftongin avartumis-%
HOLLOLA					
V. Kihula	(1870)	643	iä	524	ie (47)
ASIKKALA					
Ilola	(1892)	724	iä	612	ie (37) ²⁸ v
HEINOLA					
Ahola	(1893)	655	iä	490	ie (8)

Akustiset mittaukset osoittavat, että *ää*:stä muodostunut diftongi on ollut muodoltaan *iä*, Padasjoella *eä*. Niiden henkilöiden puheessa, joilla on muutos *ää* > *iä*, ei juuri esiinny *ie*:n avartumista tai avartuminen on hyvin vähäistä ja foneeminen kvaliteetti on joka tapauksessa *ie* (taulukko 3). Tästä voi päätellä ensiksikin sen, että muutos *ää* > *iä* ei ole avartumisen tulos. Edelleen tästä voi päätellä, että *ää*:n diftongiutuminen *iä*:ksi on vanhempi ilmiö kuin *ie*:n avartuminen. Ts. siellä, missä ei esiinny avartumista, esiintyy kuitenkin muutos *ää* > *iä*.

Havaitaan edelleen, että hyvin vähäinen *ie*-diftongin avartuminen ei vielä ole vaikuttanut *iä*-diftongin kvaliteettiin, ts. avartuminen (*ie*:n lähestyessä *iä*:tä) ei vielä ole pakottanut diftongia *iä* (< *ää*) väistymään tieltään (vrt. edellä V. Kihulan, Aholan ja Ilolan tilanteisiin: diftongit *ie* ja *iä* ovat selvästi erillään heidän puheessaan).

²⁸ V. Kihulan *ie*-diftongin 2. komponentin F1 on 524 Hz ja A. Ilolan vastaavasti 612 Hz eli edellistä korkeampi. Siitä huolimatta Kihulan avartumisaste on 47 % ja Ilolan 37 %. Tämä johtuu siitä, että prosentit on laskettu kummankin henkilön yksilöllisen vokaalisysteemin perusteella eli vokaalien yksilöllisten formanttitaajuuksien mukaan.

Mittaustuloksista selviää edelleen, etteivät täysin avartuneet *iä* (< *ie*) ja *ää* (< *äa*) esiinny haastateltavien fonologisessa järjestelmässä samanaikaisesti.²⁹ Koska nykyisin on vallalla diftongien avartumistendenssi ja pitkästä *ää*:stä muodostunut diftongi on palautettu pitkäksi vokaaliksi, tästä voi päätellä, että juuri *ie*:n avartuminen *iä*:ksi on toiminut tuona palauttavana tekijänä eli sysännyt liikkeelle muutoksen *iä* > *ää*. Toisaalta tämä selvästi sulkee pois sen mahdollisuuden, että avartuminen olisi toiminut *ää*:stä muodostuneen diftongin säilyttävänä tekijänä, kuten Kettunen on arvioinut.

En ole myöskään tavannut todistusta siitä, että puheessa olisi esiintynyt *iä* (< *ie*) ja *ie* (< *iä* < *ää*) samanaikaisesti. Ts. diftongista *iä* on palattu suoraan *ää*-vokaaliin, kun *ie*:n avartuminen on alkanut lähestyä *iä*:tä. Äännejärjestelmään ei siis saatu uutta *ie*-diftongia (< *iä* < *ää*) avartuneen *ie*:n tilalle (*ie* > *iä*), kuten Kettunen arvioi, vaan saatiinkin uusi pitkä vokaali *ää*, mihin tietysti osaltaan muut hämäläismurteet ja yleiskieli vaikuttivat. (Ks. avartumisesta tarkemmin: Krook 1988 ja 1999.)

Erittäin mielenkiintoinen on Väinö Tupalan Kettuselle lähettämä Kosken (Hl.) murrenäyte, jossa diftongit *uo* ja *yö* on merkitty täysin avartuneiksi, mutta *ie* on säilynyt avartumattomana *ie*:nä johdonmukaisesti, paitsi yhdessä tapauksessa: *siemen*, *mies*, *vietiin*, *vierien*, *hieta*, *piänemp* – mutta kuitenkin: *lyälä* 'lyödä', *syämäs*, *pualtoist*, *ruahoja*, *tuatii*, *vualen* 'vuoden' (Kettunen 1930 I: 86–89). Tämä viittaa selvästi siihen, että *ie*-diftongi olisi säilynyt avartumattomana *ää*:stä muodostuneen *iä*-diftongin pakosta, jotta fonologinen oppositio murteessa säilyisi eivätkä sanojen merkitykset sekaantuisi toisiinsa.

Vaikka henkilön puheesta on *ää*:stä aikoinaan muodostunut diftongi *iä* pääsääntöisesti hävinnyt, saattaa se hänellä kuitenkin vielä silloin tällöin, sporadisesti, esiintyä. Tämä osoittaa sen, ettei muutos diftongista pitkäksi vokaaliksi ole kovin vanha: Suomen kielen nauhoitearkiston 1960-luvun äänitteistä diftongiutunutta muotoa vielä satunnaisesti tapaa, mutta harvoin enää 1970- ja 80-lukujen äänitteistä.

²⁹ Niillä henkilöillä, joiden diftongit *ie*, *yö* ja *uo* ovat jo avartuneet, saattaa vieläkin satunnaisesti esiintyä myös *ää*:stä muodostunut *iä*.

Padasjoella ei *ie*:n avartuminen ole vaikuttanut *ää*:stä muodostuneen diftongin kvaliteettiin, vaan *ää*:stä muodostunut *eä* kuuluu murteen äännesysteemiin edelleen. Tämä onkin fonologisen systeemin kannalta ymmärrettävää – eihän väistymiseen ole ollut tarvettakaan, koska avartuminen ei täällä ole aiheuttanut merkitysten päällekkäisyyttä ja sekaannusta *eä*:n kanssa, kuten muualla *iä*:n kanssa.

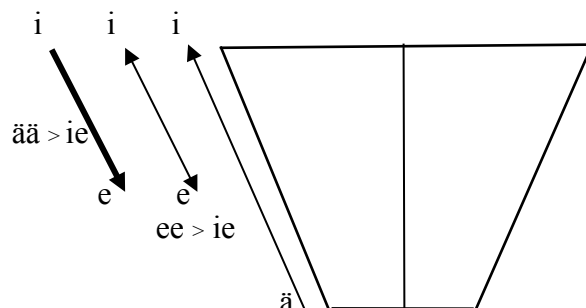
3.1.4.3 Vokaaleista *ää* ja **ee* muodostuneiden diftongien kvaliteetti aiempien tutkimustulosten ja omien mittausteni perusteella

Rapolan, Kettusen ja Lindénin mukaan *ää*:stä muodostunut diftongi on ollut *ie* muualla paitsi Padasjoella ja *ee*:stä muodostunut diftongi on ollut identtinen sen kanssa, ts. sekin on ollut *ie*. Lindén arvioi tilannetta seuraavasti: ”...tuntuu uskottavalta, että Kettunen on oikeassa päätellessään, että tässä on kyse substituutiosta: hämäläiset, joiden murteessa ei ollut itämurteiden *eä*-diftongia, korvasivat sen *ie*:llä – *iä* tuskin tulee kysymykseen. Jos se käsitys, mihin edellisessä olen päätenyt, on oikea, joudutaan siihen, että niitä tietoja, jotka viittaavat siihen, että vielä äskeisinä aikoina *ää*:tä ja *ee*:tä vastaavat diftongit olisivat olleet laadultaan erilaisia, on pidettävä jollakin tavoin virheellisinä. Uskaltaisin asettua tälle kannalle.” (Lindén 1944: 25; alleviivaukset: K. Krook.)

Aiempien tutkimusten perusteella Hollolan murreryhmän äännesysteemi illabiaaliselta³⁰ etuvokaaliselta osaltaan näyttää seuraavalta (kuvio 5; ei koske Padasjoen murretta):

³⁰ Illabiaalinen tarkoittaa tässä vokaalien *ä*, *e* ja *i* muodostamia diftongikombinaatioita.

Hollolan murreryhmän etuvokaalinen illabiaalinen äännesysteemi aiempien tutkijoiden mukaan

Kuvio 5

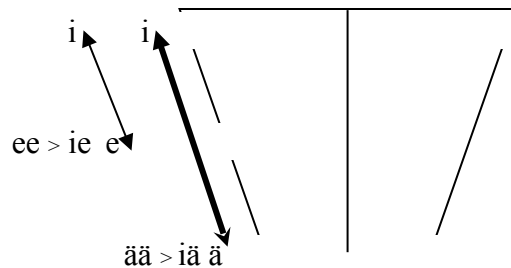
Hollolan murreryhmän etuvokaalinen illabiaalinen äännesysteemi aiempien tutkijoiden mukaan (lähinnä diftongien *ie* < *ee* ja *ie* < *ää* osalta). Lihavoitu *ie*-nuoli osoittaa *ää*:stä muodostunutta diftongia. (Vrt. kuva 4: Spektrogrammi *ää*:n diftongiutumisesta *Sulo Salmen* puheessa sanoissa *piä* 'pää', *piähä* 'päähä(n)', *piäsi* 'pääsi' ja *kiän*-'kään(tyi)', joissa on aivan selvä *iä*-diftongi – ei *ie*-diftongi).

Kuviosta 5 näkyy, että vokaalisysteemillä on taipumus tiettyyn balanssiin: Kun siinä on diftongi *ie*, on siinä myös sen käänteisdiftongi *ei*. Sen sijaan diftongi *äi* jää ”parittomaksi”. Myös etuvokaalisella labiaalisella puolella on diftongipari *yö* – *öy*. Diftongi *äy* on ”pariton”, kuten *äi* illabiaalisella puolella³¹. Tässä hahmotelmassa ovat *ää*:stä ja *ee*:stä muodostuneiden diftongien distribuutiot samat – ääntämys *pieni* voisi tällöin tarkoittaa sanoja *pieni* ja *pääni*.

Omien tutkimusteni mukaan Hollolan murreryhmän vokaalisysteemissä eivät *ää*:stä ja *ee*:stä muodostuneiden diftongien distribuutiot ja kvaliteetit ole samoja. Tällöin murreryhmän vokaalisysteemi näyttää seuraavalta (kuvio 6; ei koske Padasjoen murretta):

³¹ *äi* ja *äy* saavat myöhempinä vuosikymmeninä parinsa, kun murreryhmään leviää diftongien avartumisilmiö: *äi* – *iä* (< *ie*), *äy* – *yä* (< *yö*). Ks. esim. luvuista 2.3 ja 3.1.4.2.

Hollolan murreryhmän etuvokaalinen illabiaalinen äännesysteemi omien tutkimusteni mukaan

Kuvio 6

Hollolan murreryhmän etuvokaalinen illabiaalinen äännesysteemi omien tutkimusteni mukaan (diftongiparien *ie–ei* ja *iä–äi* osalta).

Kuviosta 6 näkyy, että nyt systeemi on tasapainoinen, ts. diftongeilla on omat parinsa.

Muutamien aiempien tutkijoiden mukaan *ee*:stä muodostuneen *ie*-diftongin avarruttua *iä*:ksi on *ää*:stä muodostunut diftongi (heidän mukaansa *ie*) samalla väistynyt ja muuttunut takaisin pitkäksi vokaaliksi *ää*. Herää kysymys: Mistä syystä näin olisi tapahtunut? Jos nimittäin – heidän mukaansa – alkujaan *ää* > *ie* ja *ee* > *ie* > *iä* (avartumisen jälkeen), niin eiväthän diftongien *ie* (<*ää*) ja *iä* (<*ie*) distribuutiot olisi olleet samat eikä *ää*:stä muodostuneen diftongin *ie* olisi ollut pakko väistyä mihinkään. Päinvastoin äännesysteemi olisi tasapainottunut, kun *ää*:stä alkujaan muodostunut *ie* olisi joutunut *ei*-diftongin pariin ja *ie*:stä avartunut diftongi *iä* olisi joutunut *äi*-diftongin pariin. Mielestäni tämä väistyminenkin (*ää* > *ie* > *ää*) osoittaa selvästi sen, että *ää*:stä muodostuneen diftongin on täytynyt olla vanhassa murteessa *iä* – eikä siis *ie* – ts. on haluttu välttää sanojen merkitysten toisiinsa sekaantuminen.

Lisensiaatintutkimuksessani (1988: 192–194) on osoituksia siitä, että kun *ää*:n diftongiutunut muoto on palautettu pitkäksi monofongiksi *ää*, alkuperäinen *ie*-diftongi on avartunut *iä*:ksi. Väitöskirjassani (1999: 194) esitän myös todisteita samanaikaisesta yleiskielen *ää*:n merkitsemisestä *ie*:ksi ja diftongin *ie* avartumisesta *ie*:ksi. Tämä tuntuu olevan osoituksena siitä, että kun *iä*:n (<*ää*) asema on alkanut horjua, avartuminen on alkanut saada jalansijaa. Laaksosen lisensiaatintutkimuksen (1972: 194, 195) kuuntelutestissä ilmenee mielenkiintoinen asia: takavokaalisten sanojen *ie*-diftongi on

päässyt avartumaan hieman enemmän kuin etuvokaalisten sanojen *ie*-diftongi niillä informanteilla, joiden puheessa esiintyy *ää*:n funktiossa *iä* – takavokaalisissa tapauksissa ei ole ollut distribuutioiden sekaantumisen uhkaa.

Omat tulokseni viittaavatkin siihen, että avartumisen päästyä vallalle entinen *ää*:stä muodostunut diftongi on hävinnyt (muuttunut takaisin *ää*:ksi). Tämä tuntuukin luonnolliselta, koska tutkimusteni mukaan tuo diftongi oli ollut *iä*; tällöinhän *ää* > *iä* ja *ee* > *ie* > *iä* ja niiden ero merkityksiä erottavina elementteinä olisi hävinnyt. Näin onkin tultu länsimurteille tyypilliseen fonologiseen vokaalisysteemin tyyppiin, jossa diftongit ovat avartuneet³².

Havaitsin, että *ää*:stä muodostunut *iä*-diftongi on hyvin sitkeästi pitänyt puoliaan monoftongiutumista³³ vastaan, koska tapasin sitä vieläkin sporadisesti muutamien haastateltavieni puheesta, jossa diftongien avartuminen oli jo saanut jalansijaa.

Pitkästä *ä*:stä muodostuneen diftongin laadusta – Padasjoen edustusta lukuun ottamatta – esitetyt erilaiset arviot ovat saattaneet johtua siitä, että ne ovat perustuneet erilaisiin mitta-asteikkoihin. Esimerkiksi kolmiluokkaisessa asteikossa kvaliteetti avioidaan eri tavalla kuin vaikkapa viisiluokkaisessa asteikossa. Erilaisiin määrittelyihin on luonnollisesti vaikuttanut myös se, missä *ää*:n diftongiutumiskehityksen vaiheessa kvaliteettia on arvioitu. (Krook 1999: 194.)

Yhteenvedoksi totean, että

1. *ää* > *iä* ei ole avartumisen aiheuttama, koska edellä olevasta voi päätellä avartumisen olevan nuorempi ilmiö. Ts. diftongien avartumisella ja *ää*:n diftongiutumisella *iä*:ksi ei ole toisiinsa mitään yhteyttä.
2. *ää*:n diftongiutuminen ja *ie*-diftongin avartuminen eivät ole samanaikaisia ilmiöitä.
3. kun diftongien avartuminen (varsinkin *ie*:n) on alkanut saada jalansijaa ja se on

³² esimerkiksi *miäs, hiano, tyä, huano*

³³ monoftongiutua (tässä) = muuttua pitkäksi vokaaliksi

saavuttanut tietyn fonologisen asteen, on *ää*:stä muodostunut *iä* muuttunut monofon-
giksi *ää*.

Aiemmat tutkijat ovat selittäneet Hollolan murreryhmän *ää*:n diftongiutumisen savolaiseksi lainaksi. Olen asiasta eri mieltä, ja luvussa 4.2 osoitankin *ää*:n diftongiutumisen lähteneen liikkeelle murreryhmän aivan omista edellytyksistä.

3.2 Auditiivinen koe vokaalista *ää* muodostuneen diftongin kvaliteetin määrittä- miseksi sekä vertailu akustisen kokeen tuloksiin

Suunnittelin auditiivisen kokeen, koska halusin myös tutkia, käyvätkö siitä saadut tulokset yksiin akustisen kokeen tulosten kanssa. Tuomareina olivat suomen kielen ja akustisen fonetiikan asiantuntijat, joista neljä työskenteli Turun yliopistossa ja kolme Jyväskylän yliopistossa. Halusin kuuntelijat sekä avartuneiden että avartumattomien diftongien alueelta, koska halusin tutkia myös sitä, vaikuttaako murretausta kuullun diftongin kvaliteetin määrittämiseen. Tätä varten tarkkailin länsi- ja itämurteiden kuuntelijaryhmien arviointien keskiarvoja.

Toinen ryhmä oli kotoisin avartuneiden diftongien alueelta Lounais-Suomesta ja toinen Keski-Suomesta, missä avartumista ei esiinny. Kukin tuomari sai kuunneltavakseen nauhan, jossa tutkittavat sanat olivat samat kuin akustisissa mittauksissa. Kuunneltavana olivat nimenomaan samat sanat, jotta tulokset olisivat keskenään vertailukelpoiset. Sanat esiintyivät kuuntelunauhoissa satunnaisessa järjestyksessä.

Auditiivisen kokeen arviointiasteikko oli kolmiportainen: numeeriset arvot 1–3 kuvasi-
vat diftongin toisen jäsenen kvaliteettia asteikossa $e - \varepsilon - \ddot{a}$. Akustisessa kokeessa taas
arviointiasteikko oli viisinortainen ja kvaliteetit olivat $e - \underset{\vee}{e} - \varepsilon - \overset{\wedge}{\ddot{a}} - \ddot{a}$.

Kun muunsin akustisen asteikon 3-portaiseksi auditiiviseksi asteikoksi, sain asteikot
vastaamaan toisiaan seuraavasti: $e - \underset{\vee}{e} = e$ $\varepsilon = \varepsilon$ $\overset{\wedge}{\ddot{a}} - \ddot{a} = \ddot{a}$.

Akustisen ja auditiivisen kokeen numeeriset asteikot vastasivat toisiaan seuraavasti:

$$e = 0-2 \quad \varepsilon = 2,1-3 \quad \ddot{a} = 3,1-5$$

Auditiivinen

e
ε
ä

Akustinen

e
e v
ε
ä ^
ä

Kummankin murrealueen tuomarit kallistuivat *ää*:stä muodostuneen diftongin kvaliteetin arvioinneissaan aivan selvästi *iä*-diftongin kannalle. Tästä voi päätellä, että murretausta ei ole vaikuttanut arviointeihin. Määritin pro gradu -tutkimuksessani savolaismurteiden pitkistä väljistä vokaaleista muodostuneiden diftongien kvaliteetin sekä akustisesti että auditiivisesti, ja molemmissa kokeissa tulokset osoittavat akustisten ja auditiivisten arvioiden olevan yhdensuuntaiset (Krook 178: 93). Esitin väitöskirjassani (1999: 155–238) yksityiskohtaisesti, miten akustinen todellisuus ja kuulohavainto suhteutuvat toisiinsa ja miten aiempien tutkijoiden kuuntelutesteissä käyttämät erilaiset arviointiasteikot (kolmi-, neli- ja viisiportaiset) ovat antaneet vokaalien kvaliteetinmäärittämisessä keskenään erilaisia tuloksia.

Edelleen tulokset osoittavat, että akustiset mittaukset ja auditiiviset arviot ovat yhdensuuntaiset, nimittäin sekä akustisessa mittauksessa että auditiivisessä kokeessa *ää*:stä muodostuneen diftongin kvaliteetti on arvioitu *iä*:ksi Hollolan, Koski Hl:n, Nastolan ja Lammin murteissa – Padasjoella *eä*:ksi. Asikkalan arviot poikkeavat siten, että auditiivisessä kokeessa kvaliteetiksi on kuultu *iε*, kun taas akustiset mittaukset osoittavat *iä*:tä. Ero ei kuitenkaan ole suuri. Heinolan arviot ovat vastaavasti *iε* ja *iä*. (Taulukko 4.) Kärkölän murteesta ei sen sijaan ole *ää*:n diftongiutumistapauksia.

Taulukko 4

Akustisen ja auditiivisen kokeen vertailu vokaalista *ää* muodostuneen diftongin määrittämiseksi – akustinen/auditiivinen arvio.
(Kärkölästä ei ole *ää*:n diftongiutumistapauksia.)

Padasjoki		
eä/eä		
Lammi iä/iä	Asikkala iä/iε	Heinola iä/iε
Hollola iä/iä		Nastola iä/iä
Koski Hl. iä/iä	Kärkölä ää	

Kenenkään tutkitun haastateltavan puheessa ei esiinny kovinkaan suuria diftongin jälkimmäisen jäsenen kvaliteetin vaihteluita. Kuuntelukokeen tulokset osoittavat, että yksi huomattava arviointien vaihtelua aiheuttava tekijä on puheen tempo, sillä nopeasta puheesta diftongin arvioiminen on vaikeampaa kuin hitaasta, jolloin artikuloitakin on täydellisempää ja diftongin liike ensimmäisestä jäsenestä toiseen saavuttaa täydet mittansa.

3.3 Jälkitavujen todistus

Vertaan Hollolan murreryhmän pääpainollisen tavun ja jälkitavujen vokaalisysteemejä toisiinsa nähdäkseni, ovatko jälkitavuihin muodostuneet myöhäsyntyiset pitkät vokaalit *ee*, *öö* ja *oo* diftongeiksi kehittyessään päätyneet samaan diftongikvaliteettiin kuin pääpainollisessa ensi tavussa, esimerkiksi *talohon* > *taloon* > *taluo*n vs. **tooli* > *tuoli*. Haluan myös tutkia, ovatko murreryhmän pääpainollisen tavun *ää*-vokaali ja jälkitavujen myöhäsyntyinen *ää*-vokaali kehittyneet kvaliteetiltaan paralleelisesti.

Esitän pääpainollisen tavun ja jälkitavujen vokaalisysteemien kehityksen sekä alku-peräisten ja myöhäsyntyisten pitkien välivokaalien (*ee*, *öö*, *oo*) että väljien vokaalien (*ää*, *aa*) osalta tutkiakseni, onko niiden kehitys paralleelinen kummassakin tavuasemassa. Jälkitavujen myöhäsyntyiset pitkät vokaalit ovat muodostuneet **δ:n*, **γ:n*³⁴ ja *h:n* kadottua.

Esitykseni perustuu pääosin omiin, haastateltavieni puheen foneettisten piirteiden havainnointiin ja spektrogrammimittauksiin – olen myös hyödyntänyt SKNA:n äänitteitä. Lisäksi olen käyttänyt lähteenä Kettusen murrekartastoa (1940 I: nrot 37, 38, 39, 43, 65, 66, 154, 159, 179, 181, 182, 133, 184, 191). Esitys ei tässä yhteydessä edes pyri olemaan jälkitavujen osalta tyhjentävä.

³⁴ **δ* ja **γ* ovat ns. spiranteja, joista *δ:n* oletetaan aikoinaan edeltäneen nykyistä soinnillista d-äännettä, esimerkiksi *vesi: *veden 'veden'*. *γ:n* puolestaan on oletettu esiintyneen esimerkiksi sellaisessa yhteydessä kuin *haka : haan < *hayan*. Esimerkkinä *h:n* kadosta on illatiivimuoto *taloon < talohon*.

Pääpainollinen tavu

ō > uo *tuoli* < **tooli*

ō̄ > yö *työ*

ē > ie *pieni, hieno*

ā̄ > iä *piä*

tiäl < **täγäl-* 'täällä'

ā̄ > eä *peä* (Padasjoki)

ā̄ ≡³⁵ *maa*

Jälkitavut

o - o > ō > uo *sanuo* 'sanoo', *taluo* 'taloon'

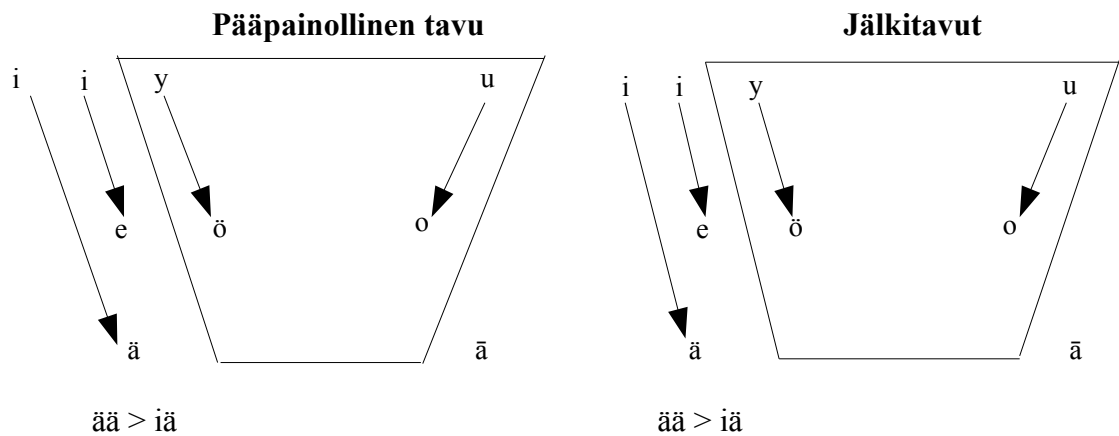
ö - ö > ȫ > yö *älkyön, mänkyön* 'menköön'

e - e > ē > ie *vetien* 'veteen', *päriet* 'päreet',
satien 'sateen',
huoniet 'huoneet'

ä - ä > ā̄ > iä *vetiä* 'vetää', *leipiä* 'leipää'

ä - ä > ā̄ > eä *mäteä* 'mätää' (Padasjoki)

a - a > ā̄ ≡ *antaa, kalaa* (Kuvio 7.)

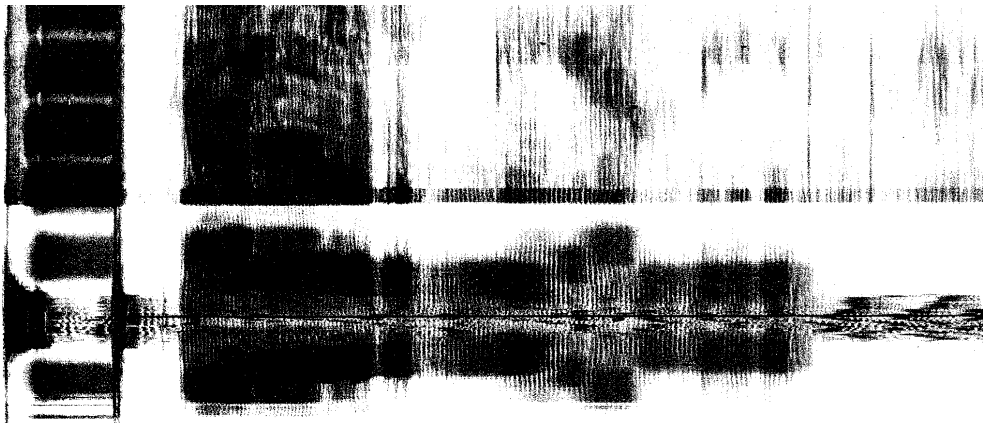
Kuvio 7

Pääpainollisen tavun *ää*:n ja jälkitavujen *ää*:n paralleelinen kehitys diftongiksi *iä* (pohja: Krook 1988: 200).

Edellä esitetyistä esimerkeistä ja kuviosta 7 näkyy, että alkuperäisten ja myöhäsyntyisten pitkien välivokaalien ja pitkien väljien vokaalien kehitys on ollut paralleelista kummassakin tavuaemassa, sekä pääpainollisessa että jälkitavuuissa.

Esitän teoriani tueksi vielä muutaman spektrogrammin jälkitavujen *ää*:n ja *ee*:n esiintymistä (kuvat 8–11). Ne ovat tutkimukseni kielenoppaiden äännöksiä. Vertailen myös muutaman aiemmin esittelemäni kielenoppaan jälkitavujen *ää*:n diftongikehitystä pääpainollisen tavun vastaavaan diftongikehitykseen (taulukko 5; vrt. taulukkoon 2 ja kuviin 1–7).

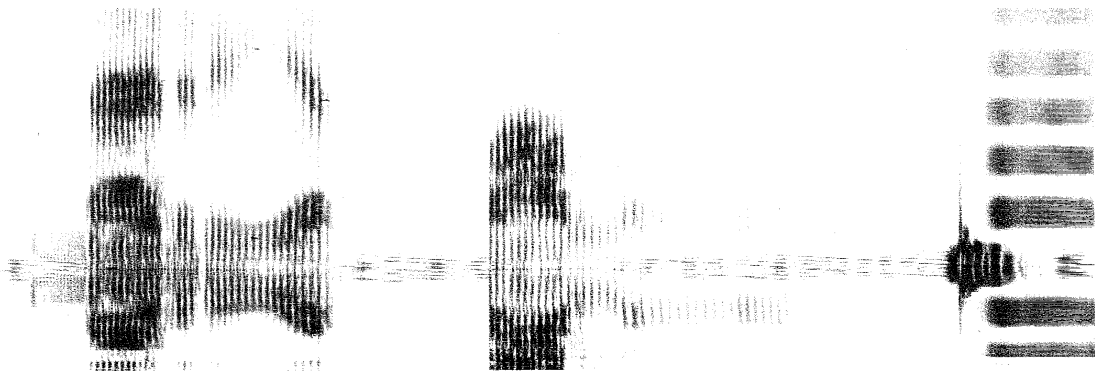
³⁵ Merkki ≡ tarkoittaa äänneiden säilymistä muuttumattomana – tässä diftongiutumatta.

s e i n i ä

Kuva 8

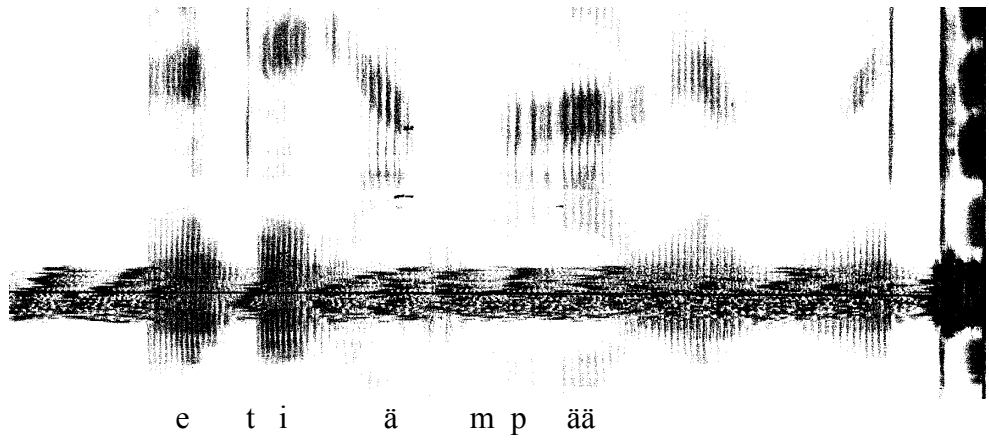
Spektrogrammi jälkitavun *ää*:n diftongiutumisesta *Toivo Aholan* puheessa sanassa *seiniä* 'seinää' (Heinola).

p ä r i e t

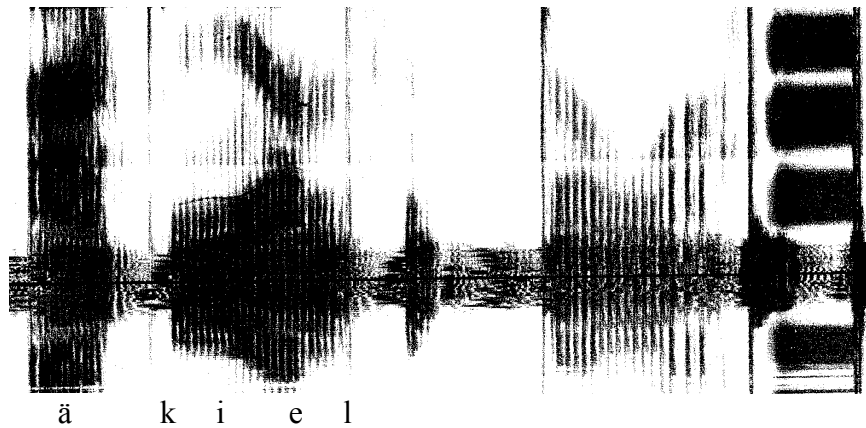
Kuva 9

Spektrogrammi jälkitavun *ee*:n diftongiutumisesta *Viljo Pastilan* puheessa sanassa *päriet* 'päreet' (Padasjoki).

Kuva 10

Spektrogrammi jälkitavun *ää*:n diftongiutumisesta *Lauri Lusin* puheessa sanassa *etiämpää* 'etäämpää' (Asikkala).

Kuva 11

Spektrogrammi jälkitavun *ee*:n diftongiutumisesta *Lauri Lusin* puheessa sanassa *äkiel* 'äkeellä' (Asikkala).

Taulukko 5

Jälkitavujen ja pääpainollisen tavun vokaalista *ää* muodostuneiden diftongien 2. komponentin foneettisten todentumien vertailu.

		Diftongin 2. komponentti			
		Jälkitavut		Pääpainollinen tavu³⁶ (<i>ää</i> > <i>iä</i> -tapausten ka.)	
		F1/Hz	Foneettinen todentuma	F1/Hz ka.	Foneettinen todentuma
ASIKKALA					
Ilola	<i>mitiän</i>	666	<i>ä</i> ^	724	<i>ä</i>
Lusi (kuva 10)	<i>etiämpää</i>	666	<i>ä</i> ³⁷	643	<i>ä</i>
HEINOLA					
Sukura	<i>mennessiän</i>	595	<i>ä</i> ^	643	<i>ä</i>
Ahola (kuva 8)	<i>seiniän</i>	595	<i>ä</i> ^	655	<i>ä</i>
NASTOLA					
Salmi	<i>kävmiän</i>	765	<i>ä</i>	595	<i>ä</i> ^

Esitän muutaman esimerkin murreteksteistä, joiden jälkitavuissa esiintyy *iä*:

³⁶ Ks. luku 3.1.4.2: taulukko 2.

³⁷ Vaikka Iolan ja Lusin formanttitaajuudet ovat samat (666 Hz), ovat foneettiset todentumat kuitenkin erilaiset, koska nämä lasketaan kunkin yksilön oman vokaalijärjestelmän ja formanttitaajuuksien perusteella (vrt. alaviitteeseen 28).

	Murremuoto	Yleiskielen merkitys
Hollola	Ei <i>sentjän</i> sentään
	...koittivat... <i>pitiä</i> pitää
	...ei siit tullukkan <i>mitiän</i> mitään
	...ei... <i>eniä</i> enää
	...ei kuokkia laskettu <i>sisiän</i> sisään
	...sopivat sitte <i>keskeniän</i> keskenään
	(Lepistö 1946: 3–49)	
	...jos ne <i>piäs hialtymiän</i> pääs(i) häälytmään
	(Lampi 1968)	
	...rupesin <i>kyselemiän</i> kyselemään
	...yhteiskoulun <i>sisiänpiäsyutkintuon</i> sisäänpääsyutkintoon
	(Järvinen 1963: 124–125)	
Koski Hl.	...pappi tul <i>sisiä</i>	... sisää(n)
	<i>Tehliä</i> kyl...	... tehlää(n)
	...ettei... <i>eniä</i> ota...	... enää
	(Leino 1886: nro 7)	
Asikkala	... ettei ... pal <i>mitiän</i> mitään
	(Kettunen 1930 I: 83)	
Nastola	...eikä ne pilä torvia eikä <i>mitiä</i> mitään
	(Kettunen 1930 I: 77)	

Pääpainollisessa tavussa *ää* on muuttunut *iä*:ksi ja paralleelisesti – tutkimustulosteni perusteella – on myös jälkitavuiissa tapahtunut sama muutos. Samoin kuin pääpainollisessa tavussa, ovat jälkitavuiissakin *ie*-diftongi ja *ää*:stä muodostunut *iä*-diftongi pidetty toisistaan erillään fonologisessa systeemissä.

On mielenkiintoista havaita se rinnakkaisuus, joka vallitsee pääpainollisen tavun pitkien vokaalien (*ää, ee, öö, oo*) ja jälkitavuihin myöhemmin kehittyneiden vastaavien

pitkien vokaalien diftongiutumisessa. "*Diftongiutumistartunnan tapahduttua kieli-
tunne ei eriteltyt perinnäisiä ā, ō, ȓ, ē -tapauksia muoto- ja ikäkerrostumiin, vaan uusi
ääntämistapa valtasi kaikki mahdolliset muodot ja muotoryhmät*" (Rapola 1966: 451).

Foneettiset todentumat viittaavat kaikki siihen, että jälkitavujen *ää* on kehittynyt *iä*:ksi
pääpainollisen tavun kehityksen tapaan. Jälkitavuissa *iä* on pitänyt puoliaan kauemmin
kuin pääpainollisessa asemassa. Henkilöiden puheessa esiintyi hyvinkin usein vielä *iä*
jälkitavuissa, vaikka he jo olisivatkin korvanneet sen pääpainollisessa tavussa *ää*:llä.
Syynä tähän on ollut pääpainollisen tavun diftongien avartuminen: kun *ie* on avartunut
iä:ksi, se on työntänyt edeltään *iä*:n, joka on muuttunut takaisin *ää*:ksi, etteivät sanojen
ääntämykset – ja merkitykset – olisi sekaantuneet toisiinsa. (Krook 1988: 1999.)

4 HOLLOLAN MURRERYHMÄN *ää*-VOKAALIN DIFTONGIUTUMISEN ALKUPERÄ

4.1 Aiempien tutkijoiden mukaan

Rapola pitää *ää*:n diftongiutumista savolaisena lainana: ”*Padasjoen eä (peä, keänteä) on sama kuin sen naapureissa Kuhmoisissa ja Sysmässä Päijät-Hämeen savolaismurteissa. Padasjoen lisäksi on Asikkalalla ja Heinolalla sama naapuri; on ilmeistä, että savolainen eä on vaeltanut näiden pitäjien läpi aina Nastolaan, Hollolaan ja Lammille saakka.*” Hän myöntää kuitenkin, että on vaikea ”*arvailla*”, miksi ei savolainen *aa*:sta muodostunut *oa* tai *ua* ole lähtenyt vaeltamaan ja saanut Hollolan ryhmän murteiden *aa*:ta diftongiutumaan. (Rapola 1966: 353.)

Myös Kettunen pitää varmana *ää*:n diftongiutumisen juontumista savolaismurteista: savolainen *eä* tai *iä* korvattiin *ie*:llä, koska mainitut savolaiset diftongit puuttuivat (!)³⁸ Hollolan ryhmän murteista. Todella mielenkiintoinen on hänen oletuksensa siitä, että näissäkin murteissa olisi alun perin tapahtunut muutos *ää* > *iä*, kuten sydänsavossa: kun murreryhmä oli myöhemmin saanut avartumistartunnan läntisistä – diftongeiltaan avartuneista³⁹– murteista, toimi *ie*:stä avartunut diftongi *iä* (< *ie*, esim. *miäs* < *mies*) *ää*:stä muodostuneen *iä*-diftongin säilyttäjänä.⁴⁰ Kettunen toteaa, että kun diftongien avartuminen hävisi (!)⁴¹ Hollolan ryhmästä, *piä*- ’pää’ ja *siästiä*- ’säästää’ -muotojen *iä* muuttui *ie*:ksi. (Kettunen 1940 II: 268; 1940 I kartta nro 155 ja selitys 1930 I: 74 alaviite 2; 1930 II: 52 alaviite 1.) Avartuminen ei ole hävinnyt Hollolan ryhmästä, vaan on edelleen elävä periaate (Krook 1999).

Lindén (1944: 23–24, 32) yhtyy oppi-isänsä Kettusen arvioon, mutta on sitä mieltä, ettei ilmiötä voi kuitenkaan täysin yhdistää savolaiseen diftongiutumiseen. Väite jää ikään kuin ilmaan, koska hän ei perustele sitä mitenkään. Soininen on sitä mieltä, että

³⁸ alleviivaus ja huutomerkki K. Krookin

³⁹ tyyppiä *miäs*, *tyä*, *nuari*

⁴⁰ Tällöinhän esimerkiksi sanojen *piäni* ’pieni’ ja *piäni* ’pääni’ merkitykset olisivat sekaantuneet.

⁴¹ alleviivaus ja huutomerkki K. Krookin

itään suuntautuneet naapuriyhteydet ovat ilmiön takana. Padasjoella savolainen *eä* on jäänyt elämään, mutta kaikissa muissa murteissa *eä* on omaksuttu *iä:nä*, ”koska *ei ole osattu ääntää* (!)⁴² *eä-pariääntiötä*”. (Soininen 1957: 90.)

Terho Itkonen pitää *ää:n* diftongiutumista epäsuorana savolaisvaikutuksena, joka on kohdistunut Kaakkois-Hämeeseen lähinnä Päijät-Hämeen kautta (T. Itkonen 1964: 241). Hollolan murreryhmään perehtynyt Laaksonen toteaa, että vaikka Hollolan ryhmän *ää:n* diftongiutumista on käsitelty varsin paljon, on moni kysymys kuitenkin edelleen ratkaisematta – aikaisemmat päätelmät ovat myös keskenään olleet ristiriitaisia. Hän toteaa ilmiön alkuperän olevan toistaiseksi täsmällisesti ratkaisematta. (Laaksonen 1972: 23.)

4.2 Oman hypoteesini mukaan

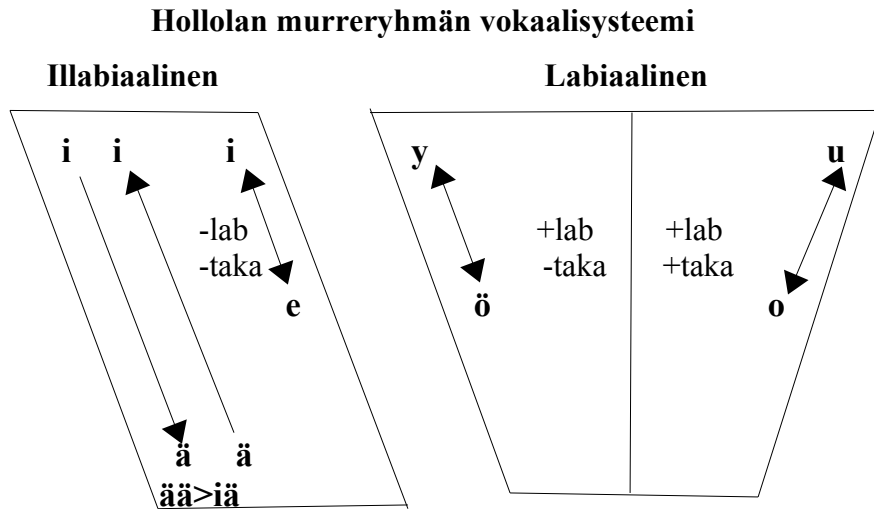
Erkki Itkonen puolestaan tarkastelee ääntenmuutoksia systeemikonaisuuden osana: ”*Ääntenmuutokset tapahtuvat fonologisen systeemin puitteissa; kehitys johtaa systeemistä toiseen. Esim. suomalais-ugrilaisten kielten vokaalistojen historiaa tarkastellessa herää vaikutelma, että yksityisiä foneeminmuutoksia on koko ajan kontrolloinut systeemikonaisuus, jossa itsessään piilee tarkoituksenmukaisuuden ohjaava periaate.*” (E. Itkonen 1966: 192.) Vrt. Itkosen toteamusta siihen, mitä olen esittänyt äännesysteemien balanssista kuvion 5 analyysissä ja siihen, mitä olen esittänyt siitä, miten murteiden äännesysteemit pyrkivät välttämään äänneiden akustista päällekkäisyyttä.

Esitän Hollolan murreryhmän alkuperäisen labiaalisen ja illabiaalisen vokaalisysteemin (*ää:n*, *ee:n*, *öö:n* ja *oo:n* kehityksen osalta). Niiden ”puhtailla” diftongeilla on pyrkimys muodostaa vertikaalisti toistensa peilikuvia. Puhtaalla diftongilla tarkoitan sitä, että diftongin molemmat jäsenet ovat klassifikatorisilta⁴³ piirteiltään samanlaisia:

⁴² alleviivaus ja huutomerkki K. Krookin

⁴³ klassifikatorinen = foneettisten ominaisuuksien mukainen luokittelu

+lab⁴⁴ ja +taka (uo – ou), +lab ja -taka (yö – öy), -lab ja -taka (ie – ei). Näiltä osin Hollolan murreryhmän vokaalisysteemi näyttää seuraavalta (kuvio 8):

Kuvio 8

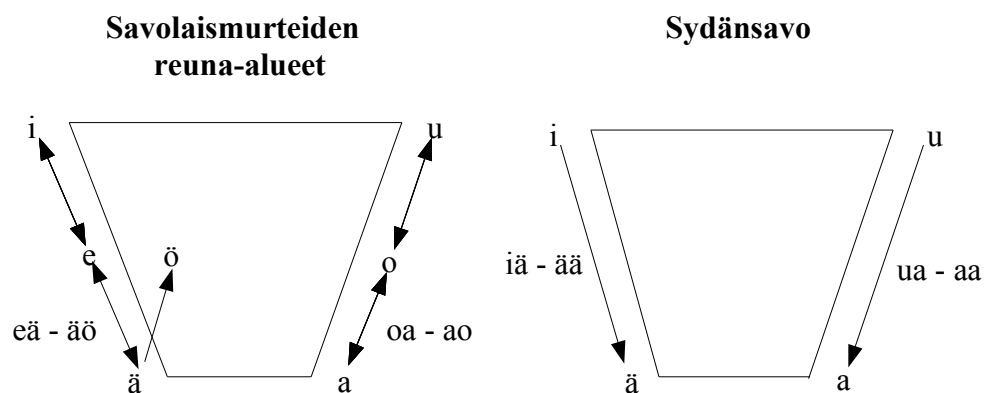
Hollolan murreryhmän illabiaalinen ja labiaalinen vokaalisysteemi *ää:n*, *ee:n*, *öö:n* ja *oo:n* kehityksen osalta.

Labiaalisella vokaalisysteemillä on siis pyrkimys muodostaa etu- ja takavokaaliset puhtaat diftongiparit. Näin ajateltuna labiaalinen puoli on tasapainoinen. Sen oletuksen mukaan, että vain mainitut puhtaat diftongikombinaatiot muodostavat toistensa peilikuvia, toteutuvat labiaalisella puolella parit *ou – uo* ja *öy – yö*. Illabiaalisella puolella toteutuu diftongipari *ei – ie*, mutta *äi*-diftongi jääkin ilman paria. Ts. illabiaalinen systeemi ei ole tasapainoinen. Tasapainoon se pyrkii siten, että *ää* muuttuu *iä*:ksi *äi*-diftongin pariksi aivan samoin kuin aikoinaan *ee* on muuttunut *ie*:ksi *ei*-diftongin pariksi.

Aiemmat tutkijat ovat selittäneet *ää > iä* -muutoksen olevan savolaista lainaa. Selvittämättä on kuitenkin edelleen se, miksi ei sitten myös *aa* ole diftongiutunut. Tutkimusteni mukaan savolaismurteiden ja kaakkoishämäläisten murteiden äänteelliset lähtökohdat ovat aivan erilaiset. Olen pro gradu -tutkielmassani selvittänyt savolaismurteiden *aa:n* ja *ää:n* diftongiutumista. Savolaismurteiden reuna-alueilla nämä ovat

⁴⁴ +lab = labiaalinen vokaali (y, ö, u, o), -lab = illabiaalinen vokaali (i, e, ä, a), +taka = takavokaali (u, o, a), -taka = etuvokaali (i, y, e, ö, ä)

muuttuneet diftongeiksi *oa* ja *eä*, sydänsavossa diftongeiksi *ua* ja *iä*. (Krook 1978 I.) Käsi kädessä näiden muutosten kanssa esiintyy diftongien *au* ja *äy* reduktio⁴⁵ siten, että *oa – eä* -tyyppiin yhdistyy *ao – äö* -tyyppi (< *au – äy*), esimerkiksi *moa* ja *peä* + *kaonis* ja *täönnä* sekä toisaalla *ua – iä* -tyyppiin yhdistyy *aa – ää* -tyyppi, esimerkiksi *mua* ja *piä* + *kaanis* 'kaunis' ja *täännä* 'täynnä'. Savolaismurteiden reduktiota olen tutkinut fonetiikan seminaarityössäni (Krook 1978 II). Vokaalisysteemit ovat seuraavat (kuvio 9):

Kuvio 9

Savolaismurteiden *ää*:n ja *aa*:n diftongiutumisen sekä *äi*-, *au*-, *äy*- ja *au*-diftongien reduktio.

Hollolan murreryhmän labiaalista ja illabiaalista systeemiä vasten tarkasteltuna (kuvio 8) tuntuu luonnolliselta, ettei *aa* olekaan diftongiutunut: sillä ei ole omassa äännesysteemissään siihen sellaista pakkoa kuin *ää*:llä näkyy olleen (alkuperäinen *äi – iä* < *ää* – vrt. savolaismurteisiin).

Sekä illabiaalisessa että labiaalisessa systeemissä on vertikaalisessa suunnassa pyrkimys muodostaa etumerkiltään eli klassifikatorisilta piirteiltään toisiaan vastaavia "puhtaita" diftongityyppejä pitkistä välivokaaleista ja pitkistä väljistä vokaaleista seuraavasti (taulukko 6):

⁴⁵ Reduktiossa diftongin jälkimmäisen jäsenen F1-formantti nousee, esimerkiksi *au* > *ao*.

5 HOLLOLAN MURRERYHMÄN *ää*-VOKAALISTA MUODOSTUNEEN DIFTONGIN VÄISTYMINEN AVARTUMISEN TIELTÄ

Olen väitöskirjassani 1999 jakanut diftongien avartumiskehityksen tarkastelun neljään jaksoon: 1800- ja 1900-lukujen vaihteeseen, vuosiin 1920–1939 ja 1940–1959 sekä 1900-luvun lopulle. Olen kussakin tarkastelujaksossa kiinnittänyt huomiota Hollolan murreryhmän tilanteeseen, jossa ensi tavussa myös *ää* on esiintynyt väljänä diftongina *iä* (Padasjoella *eä:nä*). Luvuissa 3 ja 4 totesin, että muutos *ää* > *iä* ei ole syntynyt savolaisesta vaikutuksesta, vaan se on kehittynyt murreryhmän omista fonologisista edellytyksistä. Samoin totesin, että se ei liioin ole ollut avartumisen aiheuttamaa, vaan on tätä vanhempi ilmiö.

Totesin 1800- ja 1900-lukujen vaihteen avartumisen kartoituksen yhteydessä kaakkois-hämäläisen murreryhmän jakautuneen avartumisen ja *ää:n* diftongiutumisen perusteella kahteen edustukseen: Hollolan murreryhmään, jossa avartumista ei esiintynyt ja jossa *ää* oli diftongiutunut *iä:ksi* – Padasjoella *eä:ksi*, avartumista esiintyi pitäjän länsilaidan kielessä – sekä Porvoon ja Iitin ryhmiin, joissa *ää* esiintyi säilyneenä ja joissa avartuminen oli saanut jalansijaa. Tiedot viittasivat siihen, että *ää:stä* muodostunut diftongi oli Hollolan murreryhmässä avartumisen este. (Krook 1999: 82.)

Tältä ajalta *ää:n* edustuksesta ovat mm. seuraavat tiedot: Sakari Westerlund (1883: 190) mainitsi Lammin ja Kosken edustuksesta: ”*Ä:n ja e:n erotus on hyvin epäselvä siinä diftongissa, jota tämä puheenparsi käyttää pitkän ä:n sijassa, vaan jotka muuttamat kumminkin ääntävät selvänä iä:nä, toiset selvänä ie:nä, esimerkiksi piällä ja piellä.*” Luvusta 2.2 ilmenee, että Aatu Leino puolestaan oli merkinnyt Koskelta vain *iä*-ääntämystä, esimerkiksi esiintymät *miärän, piällä, syypiäks, tiä* ’tämä’. Leino mainitsi, että *ää* esiintyi Lammin ja Kosken murteissa aina *iä:nä*. A. E. Lindforsin merkinnöissä Asikkalan ja Heinolan murteista esiintyi sekä *iä-* että *ie* -edustusta, esimerkiksi *hiät, siestie*. Hän mainitsi, ettei Heinolan ja Asikkalan murteissa ole *ää:tä*, vaan että sitä edusti diftongi. ”*Pääkorollisissa tavuissa kuuluu se usein melkein kuin ruotsalainen ä sanassa väg; esim. hiät, niäthie...*” Samanaikaisesti Leino ja Lindfors

olivat merkinneet diftongit *ie*, *yö* ja *uo* avartumattomiksi, esimerkiksi *vieläkös*, *syöläkses*, *huoniesie*.

Samalta ajalta diftongeista *ie*, *yö* ja *uo* on tallennettu seuraavia esimerkkejä: Lammi: *liepukka*, *lyöppi* ja *luoko* (SMSA H. Kalliola 1907–08); Koski Hl.: *nuottain* ja *juoksijan* (SMSA A. Simelius 1914); Asikkala: *liekki*, *liekapyörä* ja *kuori* (SMSA V. Varmanen 1908–13); Hollola: *miehen*, *riemastua*, *lyöty* ja *puoti-* (SMSA A. Anttila 1910); Heinola: *pieksut*, *kyörätä* ja *puoshaka* (SMSA T. Marjokorpi 1910).

Toinen tarkastelujakso (1920–1939) osoitti diftongien avartumisen saaneen hienoista jalansijaa Padasjoen keskiosien, Lammin, Kosken, Kärkölen eteläosan ja Hollolan murteissa. Rapolan tiedot osoittivat *ää*:stä muodostuneen diftongin tuolloin äännetyn Pohjois-Kärkölässä *iä*:ksi, esim. *kiäntyy* ja *kääntyy* (Etelä-Kärkölä oli *ää*:n kannalla), Heinolassa *piellä* ja *mierätty* sekä Nastolassa *tiäl*, *piälle*, *alapiessä* ja Hollolassa *siemiskä*, *mieräs* ja *tiä* 'tämä'. Rapola ei kuitenkaan uskaltanut tehdä yleistäviä päätelmiä *ää*:n funktiossa esiintyneen diftongin kvaliteetista. (Krook 1999: 193.) Olipa hän joskus kehottanut murteenkerääjiä merkitsemään epävarmoissa tapauksissa diftongin *ie*:ksi! Voi vain arvailla, miten tällainen kehotus on voinut johtaa virheellisiin merkintöihin. Salminen taas oli kirjannut muistiin Hollolasta lausahduksen *Ei siä siärien tartu*. Lepistö oli merkinnyt Hollolasta vain *iä*:llisiä asuja, esimerkiksi *piäsilkki*, *hiämarssi*, ja *piähä*. (Luku 2.2.)

Nastolasta oli Tuomenojan merkinnät *piärmätä*, *piäskyi* ja *piähä*. Kaiken kaikkiaan arviot tuntuvat hieman häilyviltä. Tähän sopii mielestäni hyvin Lindforsin arvio, jonka hän esittää Heinolan ja Asikkalan murteita käsittelevän tutkimuksensa esipuheessa. Hän toteaa, etteivät kielennäytteet ole tyydyttäviä, koska ne ovat perustuneet pääasiassa yksittäisiin lauseisiin ja sanoihin, joita hän on kansan puheesta kirjoittanut muistiin. Hän lisää: ”Kysymällä en ole tietoja hankkinut. Kun joskus koetin kysyä, sain enimmäkseen niin sekavia vastauksia, että en niistä viisastunut. Selvemmat taas olivat usein aivan vääriä.”

Samanaikaisesti diftongeista *ie*, *yö* ja *uo* oli merkitty seuraavia muotoja: Padasjoki: *kiäl*, *tuarre* (Rj. Kl. 23566 I. Tuominen 1934); Lammi: *mielissie*, *vierait* ja *syelä* (Rj. Kl. 23566 H. Virkkala 1929); Koski Hl.: *pienemmis*, *lyevät* ja *luoluks* (SMSA, Rj. Kl. 23566 H. Virkkala 1927); Nastola: *pieneks*, *vieras*, *lyölä* ja *vuotta*, mutta myös pari esimerkkiä täysin avartuneista muodoista: *siäl* ja *ruattin-* (Rj. Kl. 23564 M. Rapola 1920); Heinola: *miehen*, *lieska*, *yöstä* ja *nuoria* (Rj. Kl. 23566 M. Rapola 1932). Avartumisen todellista astetta on vaikea tietää, koska sanakeräelmissä on käytetty vain 3-portaista asteikkoa. Tällöin vähänkin avartunut diftongi on monesti merkitty puoliksi avartuneeksi (esim. *iε*).

Kolmannessa tarkastelujaksossa (1940–1959) avartuminen oli Padasjoen murteessa levinnyt entistä laajemmalle. Huurre toteaa, että pääpainollisen tavun diftongit ovat avartuneet *iä*:ksi, *ia*:ksi, *yä*:ksi ja *ua*:ksi, esimerkiksi *tiätyä*, *jualakse(n)*. Diftongi *eä* *ää*:n funktiossa on kuitenkin säilynyt, esimerkiksi *meärätä*. (Huurre 1948: 47, 48, 50.) Avartuminen on edennyt myös Lammin murteessa. Virtaranta mainitsee esimerkit *piänest*, *i*, *syä*, *vualen-*. Huomattavaa on se, että nyt *ää*:stä aikoinaan muodostunut *iä*-diftongi on palautettu *ää*:ksi, esimerkiksi *ääntä* ja *päällä*. (Virtaranta 1953: 354–357.) Kosken murteen diftongikannan avartumisesta ovat esimerkkinä *viätiin*, *ei syäny*, *juaksie* (Salmi 1956: 1,7, 8, 29). Eri puolilta Hollolaa on kirjattu yhtäältä avartumattomia diftongeja *ie*, *yö* ja *uo*, joiden rinnalla esiintyy *ää*:n diftongiutunut muoto *iä*. Toisaalta esiintyy myös avartuneita diftongeja, joiden yhteydessä on vastaavasti palautettu *ää* (< *iä*), esimerkiksi *siäl* – *päästä* ja *miehelle* – *piäsee*. (Lepistö 1946: 6, 7, 39.)

Hollolan ryhmän länsisivustan murteet Padasjoelta Kärkölään ovat olleet leimalliselta kvaliteetiltaan⁴⁷ täysin avartuneita. Hollolan murteessa on esiintynyt puoliksi ja täysin avartuneen diftongikvaliteetin rinnalla vielä avartumattomuuttakin. Murreryhmän

⁴⁷ Olen väitöskirjassani (Krook 1999) käyttänyt diftongien kvaliteetin määrittelyssä luokitteluasteikkoa, koska ihminen havainnoi avartumisasteet luokittain, ei asteittain. Määritettävänä on ollut väljyysasteikossa (*e*, *ö*, *o* → *ä*, *a*) neljä diftongikvaliteettia: *täysin avartumaton* eli diftongien jälkimmäinen komponentti on ollut välivokaalien (*e*, *ö*, *o*) tasolla, *lievästi avartunut* eli jälkimmäinen komponentti on ääntynyt hieman välivokaaleja avartuneempien vokaalien, mutta alle puoliksi avartuneiden (*ε* jne.) vokaalien välissä (*e* jne.), *puoliksi avartunut* (*ε* jne.) sekä *täysin avartunut*, jolloin jälkimmäinen

komponentti on ollut väljien vokaalien (*ä*, *a*) tasolla.

pohjoisreunaa kiersi avartumattomien diftongien vyöhyke Asikkalasta aina Pohjois-Valkealaan. (Krook 1999: 152.)

Hollolasta oli merkitty erään kielenoppaan puheesta sekä diftongiutunut muoto *piäsee* että avartumaton sana *miehelle* sekä toisen henkilön puheesta yleiskielinen *pääsis* ja täysin avartunut asu *viäl*. Edellisen henkilön fonologisessa järjestelmässsä ovat yhtä aikaa esiintyneet *ää*:n diftongiutunut muoto *iä* ja avartumaton *ie*-diftongi, jälkimmäisen järjestelmässä taas *ie*:stä avartunut diftongi *iä*, joka oli työntänyt edeltään *ää*:stä muodostuneen entisen *iä*-diftongin *ää*:ksi. (Krook 1999: 193, 194.)

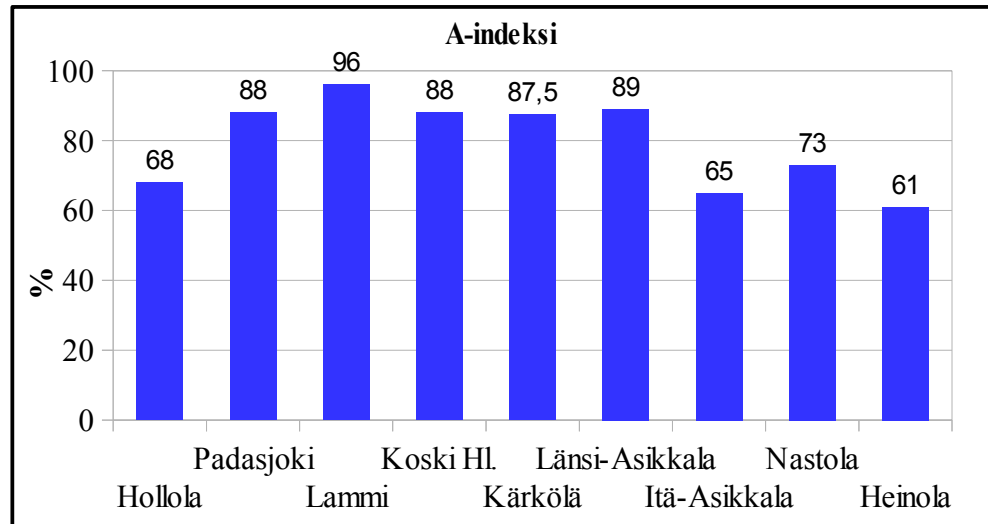
Esitän esimerkkejä arkistomateriaalista: Kärkölä: *miäs, kyäräs* (SMSA H. Vuoristo); Asikkala: *viemiä, kyörätä, puol* (SMSA H. Lylykari 1942, 1948); Heinola: *Pienpelto, Kiekkasensuo, Kyöpelinvuor, Kuoppaniemi*; Hollola: *piettur, huonosti* (SMSA J. Sivula 1955), Etelä-Hollola: *pieniä* (SMSA V. Ruoppila 1940, Korpikylästä), *viätii, ol kyärätty* (SMSA S. Puolakka 1957).

Neljännessä jaksossa 1900-luvun lopun vuosikymmeninä avartuminen oli edennyt varsin voimakkaasti Hollolan murreryhmässä. Kuvioista 10 on nähtävissä, että se oli saavuttanut koko ryhmässä jo vähintään melko vahvan aseman⁴⁸ – ryhmän eri murteissa A-indeksit (%) sijoittuivat välille 61–96. Kaikissa murteissa avartuneet diftongit olivat jo huomattavana enemmistönä, osassa jo täysin vallitsevina. (Kuvio 11a ja b). Murreryhmä on ollut jakaantuneena kolmeen vyöhykkeeseen: Padasjoen, Lammin, Kosken ja Länsi-Asikkalan murteisiin oli muodostunut länsisivustaan hallitsevan avartumisen rintama (A-indeksi 87,5>–100 %). Itään päin mentäessä ilmiö heikkeni portaittain siten, että keskiosaa leimasi vahvan ja koilliskulmaa melko vahvan

⁴⁸ Kuvaan väitöskirjassani (Krook 1999) avartumisen murteessa saavuttamaa asemaa/jalansijaa avartuneiden ja avartumattomien diftongien suhdetta kuvaavalla *avartumisindeksillä* (A-indeksi/%) . Se ilmoittaa avartuneiden varianttien kokonaismäärän suhteellisen *osuuden* kaikista diftongiesiintymistä tietyssä tarkasteltavassa otoksessa:

Avartumisindeksi/%:	0–12,5	→	murre on avartumaton
	12,5>–37,5	→	murteessa avartumisen saavuttama asema on vielä <i>heikko</i>
	37,5>–62,5	→	” ” ” ” ” jo <i>melko vahva</i>
	62,5>–87,5	→	” ” ” ” ” <i>vahva</i>
	87,5>–100	→	avartuminen on <i>hallitsevana</i> (Murretta leimaavat avartuneet diftongit – avartumisen aste voi tietysti olla vaikka puoliksi avartunut tai täysin avartunutkin, <i>miäs, tyä</i> .)

avartumisen vyöhykkeet (A-indeksit 62,5>–87,5 % ja 37,5>–62,5 %). (Krook 1999: 186, 189.)

Kuvio 10

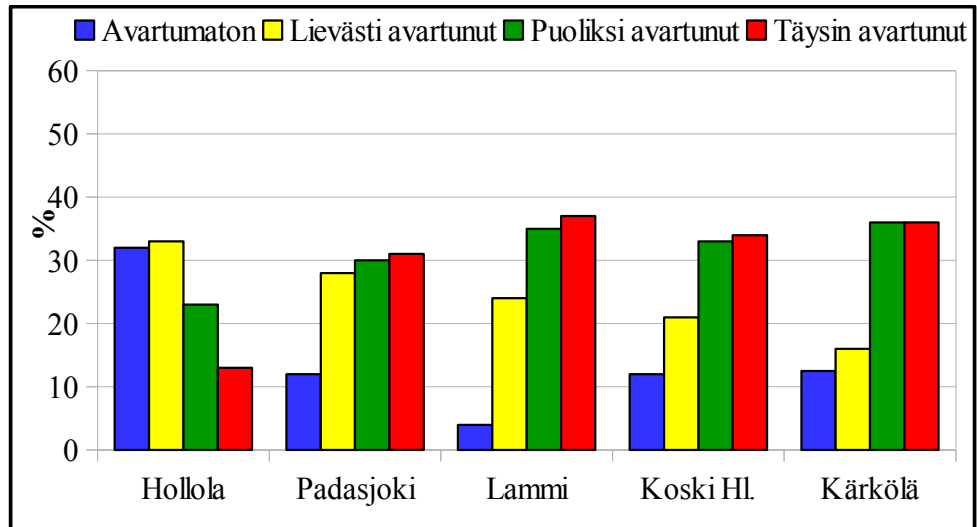
Avartumisen asema (A-indeksi) Hollolan murreryhmässä 2000-lukua lähestyttäessä.

Esitän taulukossa 7 ja kuviossa 11a ja b kunkin pitäjänmurteen *ie-*, *yö-* ja *uo-*diftongien suhteelliset osuudet.

Taulukko 7

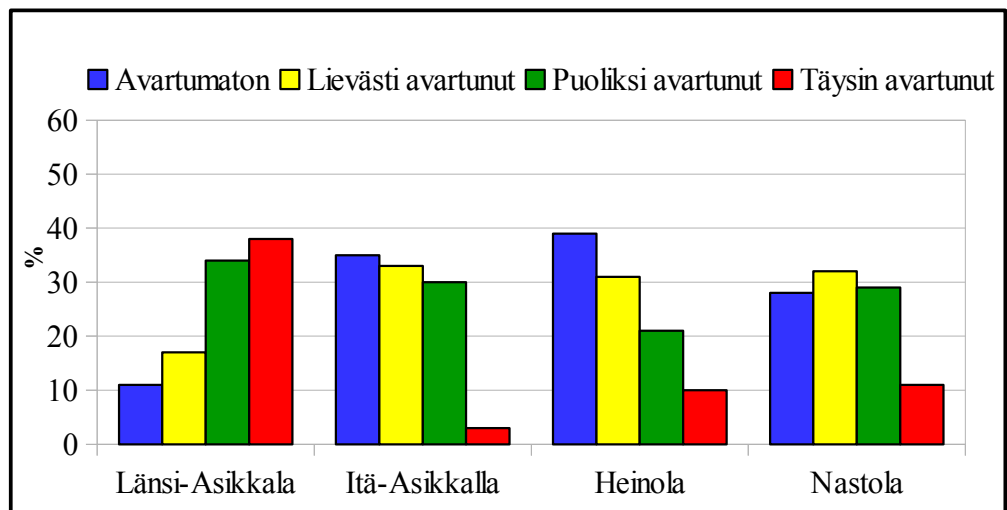
Hollolan murreryhmän eri diftongikvaliteettien suhteelliset osuudet 2000-lukua lähestyttäessä. (0 = avartumaton 1 = lievästi avartunut 2 = puoliksi avartunut 3 = täysin avartunut – Krook 1999: 337).

Hollolan murreryhmä	Eri diftongikvaliteettien suhteelliset osuudet (FrS/% +/-1)			
	0	1	2	3
Hollola	32	33	23	13
Padasjoki	12	28	30	31
Lammi	4	24	35	37
Koski Hl.	12	21	33	34
Kärkölä	12,5	16	36	36
Länsi-Asikkala	11	17	34	38
Itä-Asikkala	35	33	30	3
Heinola	39	31	21	10
Nastola	28	32	29	11

Kuvio 11a

Eri diftongikvaliteettien suhteelliset osuudet Hollolan murreryhmässä 2000-lukua lähestyttäessä.

Kuvio 11b

Eri diftongikvaliteettien suhteelliset osuudet Hollolan murreryhmässä 2000-lukua lähestyttäessä.

Päijänne jakoi ryhmän kahtia. Länsipuolen murteissa avartuneista diftongeista hallitsevina olivat täysin avartuneet, vain Hollolan murteessa lievästi avartuneet, lähes tasaväkisesti avartumattomien kanssa. Kärkölään murteessa puoliksi ja täysin avartuneiden diftongien osuudet olivat yhtä suuret. Päijänteiden itäpuolen murteissa taas Länsi-Asikkalan murteessa hallitsevina olivat täysin avartuneet diftongit, kun taas Itä-

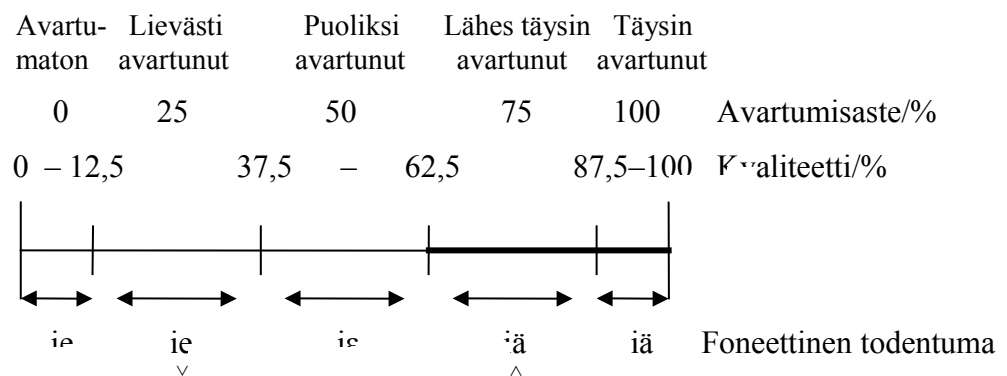
Asikkalan murretta leimasivat avartumattomat diftongit, samoin kuin Heinolankin murretta. Nastolassa taas lievästi avaratuneet diftongit olivat leimallisia. (Krook 1999: 186, 189.)

Tulokset osoittavat, että avartumisen murteessa saavuttama asema ja diftongien avartumisen aste korreloivat keskenään: mitä vakiintuneemman aseman avartuminen on murteessa saavuttanut, sitä avartuneempia diftongit ovat ja päinvastoin. On myös havaittavissa sellainen kahtiajako, että Päijänteen länsipuolen murteissa täysin avartuneet diftongit olivat vain hienokseltaan enemmistönä – lähes yhtä paljon oli puoliksi avartuneita (Hollolan murretta lukuun ottamatta). Itäpuolen murteissa lievästi ja puoliksi avartuneita diftongeja on esiintynyt melko tasaväkisesti (Länsi-Asikkalan murretta lukuun ottamatta).

Vaikka Päijänteen itäpuolisissa Hollolan ryhmän murteissa avartuneet diftongit olivat enemmistönä, oli yksittäisistä diftongikvaliteeteista avartumattomien esiintymisfrekvenssi vielä suurin Heinolan ja Itä-Asikkalan murteissa. Tässä on nähtävissä selviä merkkejä siitä, että leimallinen diftongikvaliteetti kehittyi murteissa vähittäisesti: Päijänteen itäpuolisissa murteissa aiemmin vallinnut avartumaton diftongikvaliteetti oli kehittynyt lievästi avartuneeksi. Puoliksi avartuneet diftongit olivat länsipuolisissa murteissa vallitsevina vielä 1920- ja 30-luvuilla. Sittemmin ne olivat saaneet väistyä täysin avartuneiden diftongien tieltä. (Krook 1999: 189, 190, kuvio 14.)

Yllättävältä tuntuu se, että Hollolan murre Kosken ja Kärkölän naapuruudessa liittyy avartumiskehitykseltään Päijänteen itäpuolisiin murteisiin. Selitys saattaa osin olla siinä, että Lahti – entinen Hollolan Lahdenkylä – on Päijänteen länsi- ja itäpuolisten pitäjien kaupunkikeskuksena liittännyt Hollolan murteen Itä-Asikkalan, Heinolan ja Nastolan murteiden vaikutuspiiriin. Jo kolmannen tarkastelujakson diftongiedustus antoi viitteitä tällaisesta kehityksestä. (Krook 1999: 190.)

Havainnollistan edellä olevien tietojen perusteella, miten *ää*:stä muodostunut diftongi *iä* on väistynyt *ie*-diftongin avartumisen tieltä (kuvio 12).

Kuvio 12

Diftongien *ie*- ja *iä*- (<*ää*) todentuma-alueet. Lihavoitu viiva osoittaa aluetta, jossa kummankin diftongin foneemiset todentuma-alueet menevät päällekkäin.

Kuviosta 12 näkyy, että diftongi *ie* on saanut rauhassa avartua kvaliteettiprosenttiltaan puoliksi avartuneeksi (*iε*), jolloin sen ja *iä*:n (<*ää*) todentuma-alueet ovat olleet toisistaan erillään (*pieni* 'pieni' ja *piäni* 'pääni').

Kun *iε*:n avartuminen on edennyt *iä*:n todentuma-alueelle (kuvion 12 lihavoitu alue) *iä*-ksi ovat *riäni*- 'pieni' ja *piäni*- 'pääni' sanojen ääntämykset alkaneet sekaantua toisiinsa. Tällöin *ää*:stä kehittynyt *iä* on joutunut väistymään avartumisen tieltä ja muuttumaan takaisin pitkäksi vokaaliksi *ää*.

Diftongin *ie* avartumiskehitystä ovat jouduttaneet diftongien *yö* ja *uo* avartumiskehitys, jonka totesin edellä vieneen paikoin täysin avartuneisiin muotoihin, esimerkiksi *tyätä* ja *huamenna* – mutta kuitenkin: *viel* 'vielä' (luku 2.3) ja *piätä* 'päätä'. Avartuminen on ilmiönä nykypäivinäkin progressiivinen ja on jo edennyt hienokseltaan itämurteiden puolelle (Krook 1999) – *iä*-diftongi *ää*:n funktiossa on tietysti koettu vanhakantaiseksi, jolloin sen ollut helppo väistyä avartumisen tieltä.

Esitän edellä olevien tietojen perusteella Hollolan murreryhmän *ää*:n diftongiutumisen ja diftongien *ie*, *yö* ja *uo* avartumisen kehityksen 1800-luvun lopulta nykypäiviin⁴⁹:

Avartumisen ja *ää*:n diftongiutumisen kehitysvaiheet

		Avartuminen	<i>ää</i>	
Avartumaton	0–12,5	1. ie yö uo	+ iä	<i>pieni</i> (adj.) + <i>piäni</i> 'pääni'
Lievästi avartunut	12,5>–37,5	2. ie v _∨ ö u _∨ o	+ i _∨ ä	
Puoliksi avartunut	37,5>–62,5	3. iε ye uɔ	+ iä	
Lähes täysin avartunut	62,5>–87,5	4. i [^] ä y [^] ä u [^] a	+ i [^] ä	(alkaa väistyä)
Täysin avartunut	87,5>–100	5. i [^] ä y [^] ä u [^] a	+ ä [^] ä	<i>piäni</i> (adj.) + <i>pääni</i> 'pää'

(Krook 1999: 196, 197).

⁴⁹ Padasjoen murteessa *eä* ei ole ollut avartumisen esteenä, sillä sen ja avartuneen *ie*:n distribuutiot eivät ole koskaan sekaantuneet, kuten on ollut vaarana ryhmän muissa murteissa.

6 HOLLOLAN HERRALAN SEUDUN *ää*-VOKAALISTA MUODOSTUNEEN DIFTONGIN ERIKOINEN KVALITEETTI

6.1 Aiempien tutkijoiden esittämiä oletuksia

Laaksonen mainitsee tutkimuksessaan (1972: 54) mielenkiintoisen diftongiesiintymän *Suomen kansan murrekirjassa* olevasta tekstistä, joka on opettaja Emil Keskitalon lähettämä. Näytteessä *ää* on merkitty *eä*:llä sekä pääpainollisessa että painottomassa asemassa. Kirjoituksen selitteeksi Keskitalo kirjoittaa: "*Näyte on Herralan aseman seudun murretta, semmoisena kuin vv. 1800–1829 syntyneet Hahmajärven kylässä ikänsä eläneet sitä vv. 1885–1890 puhuivat*" (SKM I 1953: 217). Laaksonen mukaan Herralan, Hahmajärven ja Näsäkän kylät ovat aikoinaan muodostaneet erillisen *eä*-saarekkeen (Laaksonen 1972: 55). Kylät ovat yhtenä rykelmänä noin kilometrin etäisyydellä toisistaan (kartta 3).

Keskitalon lähettämä murrenäyte on julkaistu vasta v. 1940, joten aiemmat tutkijat, esimerkiksi Rapola ja Kettunen, eivät ole voineet tutustua siihen tutkiessaan Kaakkois-Hämeen murretta. Mutta ei liioin Lindénkään viittaa tähän tekstiin, vaikka se oli kuitenkin julkaistu parisen vuotta ennen hänen omaa tutkimustaan. Ilmeisesti tämän perusteella Laaksonen pohtiikin, oliko Keskitalo sittenkin erehtynyt merkitessään näytteeseensä esimerkiksi seuraavat muodot: *veänneltiij*, *peältä*, *vespyöreän*, *tieteäm*, *menemeä*, *tehtäveä* ja *selkäheäs* (Laaksonen 1972: 54).

Kartta 3

Hollolan pitäjän *Herralan*, *Hahmajärven* ja *Näsäkän* kylät
(Krook 1988; karttapohja: Jauhiainen 1978).

Poistaakseen epäilynsä Laaksonen teki matkan Herralaan. Hän jatkaa: "...voin kuitenkin kiistatta osoittaa, että *Keskitalon* näytteen erikoiset diftongit eivät ole teorioituja. Eräät vanhukset tiesivät kertoa *Herralan* murteen poikenneen muualla pitäjässä puhutusta juuri *ä:n* vastineitten suhteen" (Laaksonen 1972: 55).

Tarkimmin asian Laaksoselle selvitti Herralassa syntynyt ja elänyt Juho 'Jukka ~ Jussi' Mäkäräinen⁵⁰, jonka mukaan *eä*-saarekkeeseen on aikoinaan kuulunut kolme vierekkäistä kylää: Herrala, Hahmajärvi ja Näsäkkä. Mäkäräinen mainitsee, että vielä heidän lapsuudessaan, siis 1900-luvun alussa, "...*kaikki vanhemmat ihmiset... puhu sitä leipeä*". Hän mainitsee kaksi lausetta, jotka paikallisen kestikievarin pitäjä Eerola oli joskus sanonut ja joista oli tullut kyläläisten suussa lentäviä lauseita: "*Ei siit poikaka eneä pöylämpeästä kalampeätä syö*" ja "*Ei yhteä hullua eneä o*".

Laaksonen arvelee, että edellä esitetyn perusteella ei ole syytä epäillä Herralan *eä*-edustuksen todenperäisyyttä. Hän pohtii myös sen alkuperää ja päätyy kolmeen eri selitysmahdollisuuteen:

1. Koko Hollolan ryhmässä on alun perin ollut *eä*-diftongi, ja Herralan murre on reliktialuetta.
2. Herralassa on itsenäisesti päädytty *eä*-muotoon.
3. Syynä ovat asutussiirrot, ts. väkeä on siirtynyt Herralan seudulle varsinaiselta *eä*-alueelta.

Laaksonen punnitsee ensimmäistä vaihtoehtoa ja toteaa, että mikäli koko murreryhmä olisi ollut *eä*:n kannalla, täytyisi siitä olla merkkejä muidenkin pitäjien murteesta. Sellaisia ei kuitenkaan ole. Toista vaihtoehtoa – Herralan murrealueen itsenäistä kehitystä – hän sanoo olevan vaikea todistaa enempää oikeaksi kuin virheelliseksikään. Kolmannesta vaihtoehdosta hän toteaa, että asutushistorian tarkastelu ei osoita sellaisia merkkejä, joiden perusteella *eä*-diftongi voitaisiin osoittaa vieraslähtöiseksi. Laaksonen mainitsee, ettei Hollolan kirkonkirjoista saa asutussiirroista asiaan lisävalaisua, koska 1700-luvulta ei ole säilynyt muuttaneiden luetteloita. Henkilöluetteloihin on sivun alalaitaan voitu kylläkin merkitä henkilön alkuperäinen kotipitäjä, mutta Herralan, Hahmajärven ja Näsäkän kylien kohdalla ei hänen mukaansa tällaisia tietoja ole. Laaksonen toteaa: "*Teoria muualta alueelle tapahtuneesta muuttoliikkeestä ei näin ollen ole todennäköinen, mutta sitä ei voida ilman muuta hylätäkään.*"

⁵⁰ Juho Mäkäräinen tunnetaan myös nimellä Heikan Jussi.

Laaksonen ei kuitenkaan jatka mielenkiintoisen ilmiön alkuperän selvittelyä. Sen sijaan hän *eä*-diftongin alkuperää selvittäessään lopuksi laskee etäisyyksiä naapuripitäjiin ja toteaa mainittujen kylien olleen vuosisatoja harvasti asuttuja ja mainitsee Herralan ”*nurrinkulmaksi*”, eristeiseksi alueeksi. Samasta asiasta hän puhuu Suomen Kulttuurirahaston tilaisuudessa v. 1979 ja toteaa, että tuolla nurrinkulmassa, syrjäseudulla, saattoi hieman poikkeava murre säilyä omissa oloissaan viime vuosisadalla (Laaksonen 1979). Ilmeisesti hän tarkoittaa sitä tilannetta, että ilmiö olisi alkujaan syntynyt Herralan kulmilla ja siellä maantieteellisen eristyneisyytensä takia säilynyt.

Mielestäni jonkin äänneilmiön alkuperä ei selity millään nurrinkulmaisuuudella, vaan sen juuret täytyy löytää jostakin muualta – murteen äännesysteemin omista fonologisista edellytyksistä.

6.2 Aikaisempiin tutkimuksiin kohdistamaani lähdekritiikkiä

Mainitsin edellä, että vaikka Lindén on tehnyt erityistutkimuksen Kaakkois-Hämeen murteista, hän ei ilmeisestikään ole tutustunut Suomen kansan murrekirjaan, joka ilmestyi pari vuotta ennen hänen omaa tutkimustaan. Siitä olisi löytynyt edellä mainittu Keskitalon teksti, jossa esiintyy *eä*-diftongi. Arvioidessaan Lindénin tutkimusta Rapola toteaaakin hänen tyytyneen liian niukkaankin aineistoon ja jättäneen huomiotta mm. Suomen kansan murrekirjan ja Kivikosken teoksen *Hämiev vainijoilt* (Rapola 1942: 307).

Oma kritiikkini kohdistuu Laaksonen tutkimukseen. Hän esittää vaihtoehtoisia teorioita *eä*-diftongin alkuperästä, mutta jättää niiden lähemmän pohdinnan sikseen. Hän ei ilmeisestikään ollut saanut käsiinsä Emil Keskitalon alkuperäisiä käsikirjoitteita Hollolan kirjaston kokoelmista. Pitäjänkirjastoissahan on usein sellaisia paikallishistorian harvinaisuuksia, joita muualla ei ole. Tutustuminen näihin kokoelmiin antoi minulle arvokasta tietoa, jota en mistään muualta olisi saanut. Käsikirjoitteista Laaksonen olisi saanut selvitettyksi vieraan vaikutuksen, ts. hän olisi voinut selvittää entisajan

huomattavat kauppareitit, jotka kulkivat Savosta juuri mainittujen kylien läpi etelärannikolle asti. Edelleen tutustuminen Keskitalon ja Mäkäräisen sukujuuriin olisi tuonut tarpeellista tietoa. Hän ei myöskään ole tutustunut Jaakko Koskisen teokseen *Herralan seudun asutuksen ja kehityksen vaiheita* eikä hänen käsikirjoitteisiinsa, jotka ovat tärkeitä paikallishistorian lähteitä. Näitäkin säilytetään Hollolan kunnankirjastossa.

Huomiota olisi pitänyt myös herättää Mäkäräisen sisaren lausuma, kun hän oikoo veljeään: "*Sen ois pitäny sanoa hyviä päiviä" 'hyvää päivää'⁵¹ (Laaksonen 1972: 59). Nyt herääkin kysymys, miksei myös sisar sano *hyveä päiveä*, jos hänen veljensäkin käyttää sitä muotoa ja jos se kerran oli yleisesti vallalla.*

Kuuntelin Mäkäräisen sisarusten vanhat haastatteluäänitteet itsekin, ja panin merkille mm. veljen lausuman, että heidän äitinsä ja vaarinsa sanoivat *leipeä*. Edelleen hän sanoo: "*Meitin lapsena olles kaikki vanhemmat ihmiset puhu leipeä.*" Tähän sisar vastaa: "*Niin, kun en minä muista...*" (SKSÄ 310 ja 311). Vaikka sisar oli vanhempi, hän ei muistanut tällaista murretta puhutun.

Edelleen sukunimen *Mäkäräinen* olisi mielestäni hämäläisalueella esiintyessään pitänyt herättää Laaksojen epäilyn Heikan Jussin sukujuurten alkuperästä.

Lisäksi kestikievarin isännän *eä*-diftongin käytöstä ei ole muita todisteita kuin edellä mainitut pari kansan suussa kiertänyttä lausetta. Mäkäräisen tiedonannon mukaan kestikievarin isännän lauseita sitten matkittiin. Herää epäily: Miksi olisi matkittu sellaista puhetta, joka oli muka kylän jokapäiväistä kieltä? Ainoa selitys täytyy olla se, että *eä*-diftongi ei kuulunutkaan Herralan kyläläisten omaan kieleen ja oli siksi huvittava.

Mistä tämä vieras piirre oli tullut?

⁵¹ alleviivaukset ja selitys K. Krookin

Aiemmat tutkijat eivät ole yrittäneet konstruoida Herralan, Hahmajärven ja Näsäkän murteiden vokaalisysteemiä. He ovat tarkastelleet yhtä yksittäistä äänneilmiötä täysin irrallaan sen taustasta, muusta äännesysteemistä. Esitän seuraavassa luvussa vanhoista murrekokoelmista keräämiäni esimerkkejä *eä*-tapauksista ja tarkastelen ilmiötä murteen omaa vokaalijärjestelmää vasten.

6.3 Diftongin *eä* alkuperä omien tutkimusteni mukaan

6.3.1 Tutkimani murrekokoelmat

Kiinnostuin itsekin Herralan seudun *eä*-ilmiöstä, ja aloin etsiä sitä koskevia merkintöjä. Tutkin kaiken mahdollisen kirjallisuuden, mutta mistään en tavannut asiaa koskevia mainintoja – en tutkimuksista sen paremmin kuin murrekirjallisuudestakaan. Ajattelin, että apua saattaisi löytyä murteiden keruukilpailujen tuloksista. Niinpä tutkin *Suomen murteiden sanakirjan arkiston* kokoelmat: *Kotikielen Seuran* vanhoista äänilevyistä litteroidut tekstit, sananparsikokoelmat, vuosien 1900–1940 murrestipendi-aattien keräelmät, *Aamulehden* järjestämän murrekeruukilpailun sadon, kansatieteellisen kokoelman, suomen kielen opiskelijoiden cl-murrekeräelmät, Härmäläis-Osakunnan murrekeräelmät ja *Suomen kansan murrekirjan* perustana olevan keruukilpailun aineiston (vrt. lukuun 2.1).

Kävin läpi myös keräelmiin liittyvät keruukertomukset: vain yhdessä, vuoden 1939 keruukilpailuun liittyvässä kertomuksessa oli Emil Keskitalon maininta Herralan seudun *eä*-diftongista. Suureksi ilokseni löysin Suomen kansan murrekirjassa julkaistun Emil Keskitalon tekstin *Saha* (Keskitalo 1939; kuva 12) alkuperäisen käsikirjoitteen Hollolan kunnan kirjaston kätköistä. Kuuntelin *SKS*:n arkistossa myös edellisessä luvussa mainitsemani Mäkäräisen sisarusten äänitteet.

6.3.2 Emil Keskitalon ja Jaakko Koskisen alkuperäiset käsikirjoitteet

Kuten edellä mainitsin, Suomen kansan murrekirjassa julkaistun Keskitalon tekstin alaviitteessä sanotaan näytteen olevan "*Herralan aseman seudun murretta, semmoisena kuin v.1800–1829 syntyneet Hahmajärven kylässä ikänsä eläneet sitä v. 1885–1890 puhuivat*" (SKM I 1953: 217; kuvat 12, 13 a ja b).

Edellä mainittu ilmaisu ”*vuosina 1800–1829 syntyneet*” tuntui ensin mielestäni erikoiselta määrittelyltä (Keskitalo oli lähettänyt murretekstinsä kilpailuun vuonna 1939). Löytämäni käsikirjoite *Saha* antoi tähän selityksen. Tämän saatekirjeessä Keskitalo nimittäin kertoo seuraavasti: "*Sanat ja sanayhteydet ovat minun isäni Juho Keskitalon, synt. 1829, käyttämiä lapsuuteni aikana 1885–1890. Kielikorvaani vaikutti myös kotini ruotumuori synt. 1800...* " (Keskitalo 1939; kuva 12). Kyseessä on siis pääasiassa kahdelta ihmiseltä saadut vaikutteet: omalta isältä ja ruotumuorilta. Tosin Keskitalo sanoo saaneensa murrevaikutteita myös naapuruston vanhuksilta.

Keskitalo painottaa saatekirjeessään sitä, että kyseessä ovat ikänsä samalla paikalla, Hollolan Hahmajärven kylässä eläneet ihmiset. Hahmajärvi sijaitsee yhden kilometrin päässä Herralan asemalta. Maininnallaan hän ilmeisestikin viittaa siihen, etteivät asukkaat ole muuttaneet muilta paikkakunnilta tai liikkuneet naapuripitäjissä ja saaneet niistä vaikutteita kieleensä. Diftongin *eä* käyttö rajoittui hänen lapsuudessaan vain muutaman kylän muodostamaan saarekkeeseen, Herralan asemanseutuun. Kirjoittaessaan saatekirjettä vuonna 1939 hän sanoo *eä*:n käytöstä jo kokonaan luovutun.

Herralan aseman seudun murretta kuvaavassa tekstissä *Saha* (Keskitalo 1939; kuvat 13a ja b) esiintyy mm. seuraavia hollolalaisuuksia: Jälkitavuihin muodostuneet myöhäsyntyiset pitkät välivokaalit *ee*, *öö* ja *oo* ovat muuttuneet diftongeiksi *ie*, *yö* ja *uo*, esimerkiksi *järvie*, *vetäkyö* ja *Porvuost*. Yleiskielen *d*:n vastineena on *l*, esim. *vuolen* ja *tehlä*. Diftongit eivät ole avartuneet, esim. *niemen* ja *suoloja*. Outona piirteenä esiintyy diftongi *eä* vokaalin *ää* asemassa sekä painollisessa että painottomassa tavussa, esimerkiksi *veärin* ja *tieteä*.

Saha-kertomuksen alussa Keskitalo sanoo: "Minä pölkeän, että työ hoksaatte peällekirjotuksev (Saha-otsikon) veärin. Em minä teitillet täs nyr rupiep puhumaa siit sahas, mikä om porstuan naulas. See olis liika köyköist juttelemiist." (Kuvat 13a ja b.)

Emil Keskitalo
Osoite ensi kesäk. 20 päivän asti
Haacho, siitä alkaen Oiti.

Sanat ja sanayhteydet ovat
minun isäni Juhon Keskitalon,¹⁾
synt. 1829, käyttämiä lapsuuteni
aikana 1885-1890. Kieli korvautui
vaikuttii myös kotini ruotumanni
synt. 1800 ja naapurien vanheek-
set, jotka sanoin kuin isänikin
olivat koko ikänsä Hollolan Hak-
majärven kylässä, 1 km Herralan
asemalta, eläneet.

Eän käyttö muodosti muu-
tamin kylä käsittävän saarekkeen,
mutta on nykyään jo kokonaan
kadonnut.

Kuva 12

Emil Keskitalon oman murteen taustaa ja diftongin *eä* esiintymisalue (Keskitalo 1939: saatekirje Suomen Kansan Murrekirjan kokoamiseksi järjestettyyn keruukilpailuun 1939).

Herralan aseman seudun
seurasta,
semmoisena kuin v. 1800-1829
syntyneet Hahmajärven kylässä
ikänsä eläneet v. 1885-1890
puheivat.

Saha.

Minä jätkään, että työ
hoksaatte peällekki tukso veä
rin. Em minä teitille, täs nyr
nyriep ^{puhuttua} sähast, mikä om jor-
tuun nauhas. Se olis liika köy-
köist juttelomüst.

Meidän kyläs ol ja ol olleij
jo mir vaariel rapuna ollessakiv
vessaha. Seij kosken oikie nimi

ol Vuokkoski, mut Herralan sahaks
sit omal kulmal ja maalimal
kuttuttii.

Mistä se lie olleij jostaim Por-
vuost sen sahan oikies isäntä,
Kerrun, kulest vuoles se kävi
kallomas sahaataas. Olleut sahast
ase melki ympir vuolen Sa-
hakerra ja Sahamma npselli.
Niitek kallittavana saha ol.

Se Sahakerra ol sitte aikojn)
saapa mies. Kerran sen tul mie-
mie lijn) tehtät tuulmy. Kun
se saatiiv valmiiks, ninⁿⁱ sit
tul niinⁿⁱ kova menemää, että

Kuva 13a

Alkuosa Emil Keskitalon tekstiä Saha (Keskitalo 1939).

Se kerran velätytti talvel Röntin
 rantaan paljon tukkia. Keväit ne
 veännettiin järvisiin. Niissä si-
 löttiin puolet ryssävirstam
 pitui touvi. Takarannal ol touvij
 kahlem puolen miestä kum pipoa,
 ja kiskottiin molemmiin käsin
 hellittämiti. Herra vehtas seas
 tukka märkänä touhussaas, haas
 ja kiros. — "Vetäkö itteksi!"
 sang jokuu työmies salaa päin.
 "Alkyyö vaam meitil yksiv ve-
 lättäkö." — Niin ne kiskotti
 enste Hollolan niemij karkie
 siit Isonkallion alle ja työkse
 joensuuhus sahan työl. Reuttiv-
 virstan ne tukit silloi uivat.
 Uinevvakko ne nyp pitkältikki.

Kuva 13b

Loppuosa Emil Keskitalon tekstiä Saha (Keskitalo 1939).

Edellisen perusteella ei voi vielä sanoa eä:n historiasta mitään. Minulla oli kuitenkin onni myötä, kun satuin Hollolan kirjaston varastosta löytämään lisää Keskitalon käsi-
 kirjoitteita. Näiden otsikoita ovat mm. *Kielimurre*, *Heralan* (Herralan) *teollisuuslaitokset*, *Herralan seudun asutuksesta*, *Puhiempars*, *Herlam puhientsortti*, *Asutuksen levenemisestä ja Loppumietelmiä*. Nämä tekstit on kirjoitettu Herralan murteella, ja ne antavat kaivattua tietoa murteen erityispiirteiden selvittämiseksi. Samoin väestön alkuperän tutkimus saa näistä lisävalaisua. Kirjoitteet ovat 1900-luvun alkuvuosikymmeniltä. Kertomuksessaan *Heralan* (Herralan) *teollisuuslaitoksista* Keskitalo (1923d) kirjoittaa:

"Työ tänaikaset herraskaiset ja muualt tulliet ette taila uskuakkaa, minkälaist puhienpartta teäl meilän kulmal sata vuotta sitte ol. Ei se ollu orimattilaist eikä hollolaist, ei savolaist eikä hämäläist, vaan se oi näilen sekotust, liekkö enemmän savolaist."

Keskitalo oli pohtinut murteensa alkuperää ja tullut siihen tulokseen, että se ei olisi-kaan hollolalaista. Sana ”*sekotust*” antaa ymmärtää, että siinä oli aineksia monesta murteesta, ehkä eniten kuitenkin savolaismurteista, kuten hän toteaa.

6.3.3 Herralan, Hahmajärven ja Näsäkän seudun murre

Kertomus *Puhiempars* osoittaa Keskitalon syventyneen hyvin tarkoin kielellisiin ongelmiin. Hän analysoi Padasjoen murteella kirjoitetun tekstin ja arvioi: *"...siinä vilisee kirjakielen muotoja sekä hämeenlinnalaisen puhetavan sekotusta. Mutta kun nämä muodot erottelee pois, on jäännös ihmeteltävän yhtäläistä vanhan Herralan murteen kanssa. Mistä tämä johtuu?"* (Keskitalo 1930; kuva 14.)

Tämän jälkeen Keskitalo toteaa: *"Kaksoisääntiöitä tämä murre (Herralan murre) on ottanut oikein urakalla suosiakseen."* Hän sanoo siinä olevan kolme *"kirjakielelle outoa kaksoisääntiötä: ie, iê ja eä"*⁵². Hän uskoo, että jos *"...vuonna 1885 tai 1890 olisi voitu ottaa Herralan vanhemman väen puhetta gramofonilevyille, niin ei kovinkaan tarkka kielikorva tarvitsisi olla erottaakseen eri kaksoisääntiöt seuraavasta lauseesta: Meniä meniê miehiê viemeäv vieraasier rekuoli!"* 'Menijä menee miehiä viemään vieraaseen rekooliin'." (Keskitalo 1930; kuva 14.)

⁵² Keskitalo merkitsee yleiskielen *ee*-vokaalin vastineen takavokaalisissa sanoissa *ie*:llä ja etuvokaalisissa sanoissa *iê*:llä.

3. Te. < e
 Herralan rauhassa kielessä on 12 kerakotta
 ja 10 ääntiötä, yhteensä 22. Kaksoisääntiöitä Tämä
 murre on ottanut oikein urakalla suosiakseen.
 Siinä on ensinnäkin kolme kirjakiellelle outoa.
 kaksoisääntiötä ie, ie ja eä. Sitte ua ja yä
 sekä muissa^{muissa}kin tapauksissa kääntyy kaksi vierok-
 kain olevata eri ääntiötä hyvin kaksoisääntiöiksi

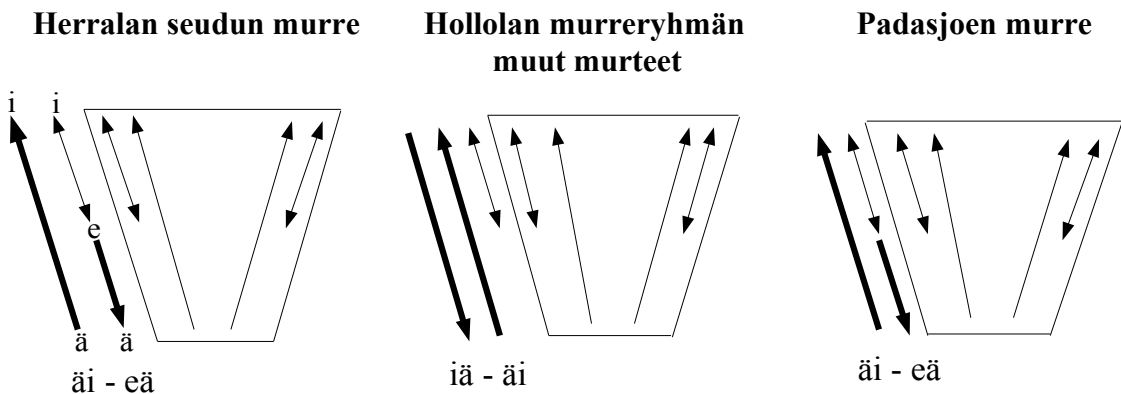
Tapuan. Jos vaikkapa vuonna 1885 tai 1890 olisi
 voitu ottaa Herralan vanhemman väen puheita
 gramofonilevyille, niin ei kovinkaan tarkka
 kielikorva tarvitsisi olla erottaakseen eri kaksois-
 ääntiöt seuraavasta lauseesta:
 Meniä meniē miehiē viemeār vierasier
 Menijä menee miehiä viemään vieransien
 rekuoli!
 rekootiin.
 Matti teuvunjako, se on tässä kielessä
 visaa. Sitä ei ole selvää korva eikä kielipiltin
 set teorit. Montako tavua on seuraavassa lauseessa?
 Korie Jera kantaa koriet korie, ja sitte
 pääsiē syömeäl hy veä puurea. Alkikirjoittanut
 haluaisi jakaa niin, että kaikki ne iet, joiden
 vastineena on joko kirjakielissä tai murteissa
 pitkä ääntö, ovat kaksoisääntiöitä, ja muissa e muo-
 lasten muu. Tämä 88 112 1

Kuva 14

Osa Emil Keskitalon tekstiä Puhimpars (Keskitalo 1930).

Kaiken edellä olevan perusteella Herralan, Hahmajärven ja Näsäkän seudun murteen
 pääpainollisen tavun vokaalisysteemi näyttää seuraavalta (kuvio 1; vieressä ovat

vertailun vuoksi Hollolan murreryhmän muiden murteiden ja Padasjoen vokaalisysteemit; kuviot osoittavat vain vertikaaliset vokaalikombinaatiot):

Kuvio 13

Herralan, Hahmajärven ja Näsäkän seudun murteen pääpainollisen tavun vertikaaliset vokaalikombinaatiot verrattuna murreryhmän muiden murteiden ja Padasjoen murteen vokaalikombinaatioihin.

Kuviosta 13 näkyy, että Hollolan murreryhmän muiden murteiden vokaalisysteemi on tasapainoinen: *ei – ie, äi – iä* (sen jälkeen, kun *ää* oli muuttunut *iä*:ksi), mutta Herralan ja Padasjoen, keskenään identtiset, systeemit eivät ole harmonisia. Tämän aiheuttaa se, että *ää*:stä muodostuneella diftongilla *eä* ei ole takavokaalista paria *oa*:ta (< *aa*), kuten itämurteissa, joissa on pari *eä – oa*. Muualla Hollolan murreryhmässä vastaavalla *ää*:stä muodostuneella diftongilla on systeemissä parinsa *äi*-diftongi ja näin muodoin diftongipari *äi – iä*. Jos Herralan ja Padasjoen vokaalisysteemeissä olisi *ää*:stä muodostuneella diftongilla *eä* vastaava parinsa – siis *äe* – tarkoittaisi se sitä, että näissä murteissa esiintyisi diftongien reduktio (*äe* on redusoitunut muoto diftongista *äi*). Tällöin niissä pitäisi esiintyä mm. seuraavat redusoituneet diftongit *äö* (< *äy*) ja *ao* (< *au*). Näin ei kuitenkaan asianlaita ole.

Vuoden 1939 keruukilpailun tuloksista löysin lisäksi Hilma Jokelan tiedonannoista Herralan Heinäsuolta yhden merkinnän, jossa *ää*:n vastineena oli diftongi *ie – ei* siis *eä*.

Näytteessä *Kielimurre* Keskitalo toteaa: ”*Kielimurre alkuperäisillä Hahmajärven seudun asukkailla sisälsi melkoisen paljon savolaista murreainesta.*” Esimerkkeiksi hän mainitsee mm. persoonapronominien muodot: *myö, työ, hyö* jne. Hän lisää: ”*Savolaisista muodoista sietää tulla tässä huomatuksi: männeä, syöleä, keveäl, men, tul, ol, puuraa, maitua...Peäskyset lensvät metteä.*” Keskitalo kysyykin: ”*Mistä johtuu noin runsas savolaisuus, jota ei ympärillä olevilla seuduilla ole ollut? Onko Hahmajärvelle alkuaan tullut asukkaita Savon puolesta, vai onko savolaisuus tarttunut matkamiehistä, jotka Hahmajärven kautta talvisin kulkivat kaupunkiin? Kuka tietää?*” (Keskitalo 1923a; kuva 15; alleviivaukset K. Krookin.)

Syvennettyäni Keskitalon teksteihin tulin siihen tulokseen, ettei hän itsekään pidä edellä mainittuja. muotoja alkuperäiseen murteeseen kuuluvina, vaikka näin saattaisi luulla *Suomen kansan murrekirjassa* julkaistun näytteen alaviitteestä⁵³, johon Laaksonenkin arvioissaan luottaa.

⁵³ ”Herralan aseman seudun murretta, semmoisena kuin v.1800–1829 syntyneet Hahmajärven kylässä ikänsä eläneet sitä v. 1885–1890 puhuivat” (SKM I 1953: 217).

Kielimurre

alkuperäisillä Hakmajärven seudun
asukkailta sisältä melkoisen paljon
savolaista murrea. Oskoon
tässä näyteenä pronominienv taiputus:

Nominatiivi		Genetiivi	
minä	myö	min	meitin
sinä	työ	sin	teitin
se (hän)	ne, hyö	sen	heitin

Adessiivi		Abessiivi	
minul	meilil	minuta	meitilä
sinul	teilil	sinuta	teitilä
sil, käl	keitil	sita	keitilä

Kyläse muuttajilla toimineen tulien (tulien)
Savolaista muodoista siinä
tää tulla tässä huomaat siinä
männä, syökö, keveäl (keveällä)
(munnään, syödään)
siien, teil, ol, männät, tulvat, olvat
Teinä: Liensä, menie, tulie
peuruus meitua

Peäskyaat lensvät metteä.

Män (meni) sanassa oli oikeasti e.m. ja ä.m. välikirjain.
Mistä jokuun nois ruusaa
savolaissuon, jota ei ympärillä olivilla
seuduilla ole ollut? Onko Hakma-
järvelle alkuaan tullut asukkaita
Savon puolesta, vai onko savolaisuus
tardunut matkamiehiä, jotka
Hakmajärven kautta tulovisim kulkie
vat kaupunkiin? Kuka tietää?

Haukolla 22 p. lokak. 1923
E. Keskitalo

Kuva 15

Emil Keskitalon teksti Kielimurre
(Keskitalo 1923a; alleviivaukset: K. Krook).

6.3.4 Herralan, Hahmajärven ja Näsäkän seudun asutus

Asutuksen juuria selvittäessään Keskitalo tukeutuu paljolti omaan paikallistuntemukseensa. Tekstissään *Herralan seudun asutuksesta* hän käsittelee asutuksen lähtökohtia. Hän päättelee Hahmajärven saaneen asukkaansa Hollolan Korpikylästä, siis aivan naapurista. ”*Seudun alkuperäiseen asutukseen on nähtävästi vaikuttanut kaksi tekijää: vanha vilkasliikenteinen Porvoon tie ja Luhdan niityt...Hahmajärveen laskevien purojen varsilta löysivät Korpikyläläiset niittymaita.*” Keskitalo selittää Vesijärven rantojen ja Hollolan olleen jo pakanuuden aikana keskus, josta asukkaat olivat levinneet kaikkiin ilmansuuntiin vanhan Suur-Hollolan alueelle. (Keskitalo 1925; kuvat 16 a ja b.)

Keskitalo kysyy kuitenkin: ”*Mistä ovat sitte kotoisin hollolalaiset? – niin nuo, joilla on terävä ja käytännöllinen ajatuksen juoksu...Viime aikoihin asti on kirjoitettuihin tietoihin perustuen sanottu vaan, että hollolalaiset ovat hämäläisiä ja tulleet Hämeenlinnan – Tampereen välisiltä vesistöiltä.*” Keskitalo ei tunnu olevan samaa mieltä hämäläislähtöisyydestä, vaan toteaa: ”*Murre panee tähän käsitykseen jyrkästi vastaan.*” Hän toteaa painokkaasti, ettei Hollolan kieli ole hämäläistä. Hän viittaa paikannimitutkimukseen, joka on osoittanut väkeä tulleen Hollolaan Hämeestä, Kymin ja Viipurin suunnalta, jopa Virosta. ”*Siinä onkin selitys (kielen outoihin muotoihin)*”⁵⁴. *Jahka tulevaisuudessa otetaan avuksi vielä antropologia ja psykologia, niin tämän kirjoittaja luulee yhä selvemmin tulevan näkyviin, että vanha Suur-Hollolan väestö on Hämäläisten, karjalaisten ja virolaisten sekotuksesta syntynyt erityinen Suomen kansan alaheimo, ehkä lähinnä hämäläiseksi katsottava.*” (Keskitalo 1925; kuvat 16a ja b.)

Tutkimusteni mukaan ei kuitenkaan Korpikylässä, kuten ei muissakaan Hollolan kylissä, ole ollut *ää:n* vastineena *eä:tä*. Ts. tätä piirrettä ei asukkailla ilmeisesti ole ollut heidän muuttaessaan Korpikylästä Herralan seudulle. Sen alkuperän täytyy löytyä jostakin muualta.

⁵⁴ Keskitalon tiedot perustuvat Väinö Voionmaan teokseen *Kruunun uutisasukastoinnasta keskiaikana*, vanhoihin veroluetteloihin, Hollolan kirkon arkistoon ja omaan paikallistuntemukseen.

Herralan seudun asutuksesta.

(Kirjallista ja paikallistuntemusta.)

a) Paikkakunnallisia puutteita.

Seudun alkuperäiseen asutukseen on nähtävästi vaikuttanut kaksi tekijää: vanha vilkkahtava Porvoon tie ja varsinkin Lohdan niitty.

Jo pakanuuden aikana oli Veisjärven reunat ja yleensä Hollola melko taajama asuttua. Sikälä kunn asukkaat ja karja lisääntyi, täytyi lähteä etsimään niittyjä kaukaisemmilta seuduilta. Mutta niitä ei muualta jään paljoa löytynyt kuin etelästä. Karkotissa oli hyviä niittyjä ja siinne tulikin asutusta aikaiseen. Hakma-järveen laskevien purojen varsilta löysivät Korpikyläläiset niittyaita. Mutta varsinaisen hollolaisten keinämaa oli Lohda ja yleensä tämän joen varret. Sieltä etenivät Hollolan asukkaat keinä-tekemään pitkin nykyistä Primattilaa.

Kun Hollolan väestö kävi kesäisin suurina joukoissa Lohdassa ja muualla Primattilassa kuuksaikaanalla keinästä, syntyi siellä nuorten kisaileissa kum-mien liittoja, ja alettiin katella muita arunnon paikkoja. Silloin muodostui nautintomaiden omistusoikeus tärkeäksi ja kiistanalaiseksi kysymykseksi.

Kuva 16a

Alkuosa Emil Keskitalon tekstiä Herralan seudun asutuksesta (Keskitalo 1925).

Mitä enemmän ilmestyy n. s. juttu-
ja historioita, sitä selvemmin tulee
näkyviin, että Vesijärven raunat ja y.
lensä Hollola on se pakanuuden aikui-
nen asutus, josta väki on levinnyt
kaikkiin ilmansuuntiin vanhan Suur-
Hollolan alueella. Mistä ovat sitten
koivuisin hollolaiset? - niin nuo, joilla
on terävä ja käytännöllinen ajatuksen-
juoksu ja "piiskantlovi kainalossa".

Viime aikoihin asti on kirjoitettu
niin tietoihin perustuen sanottu vaan,
että hollolaiset ovat hämäläisiä ja tul-
leet Hämeenlinnan-Tampereen välisiltä
vesistöiltä. Murre paace tähän käsi-
tykseen jyrkästi vastaan. Olkoon tässä
yksi lause esimerkkinä.

Koski: Pareit hevoi se ol, mikä

Hauho: Parempi hevonen se oli, mikä
myö nähti.
mee nähimme.

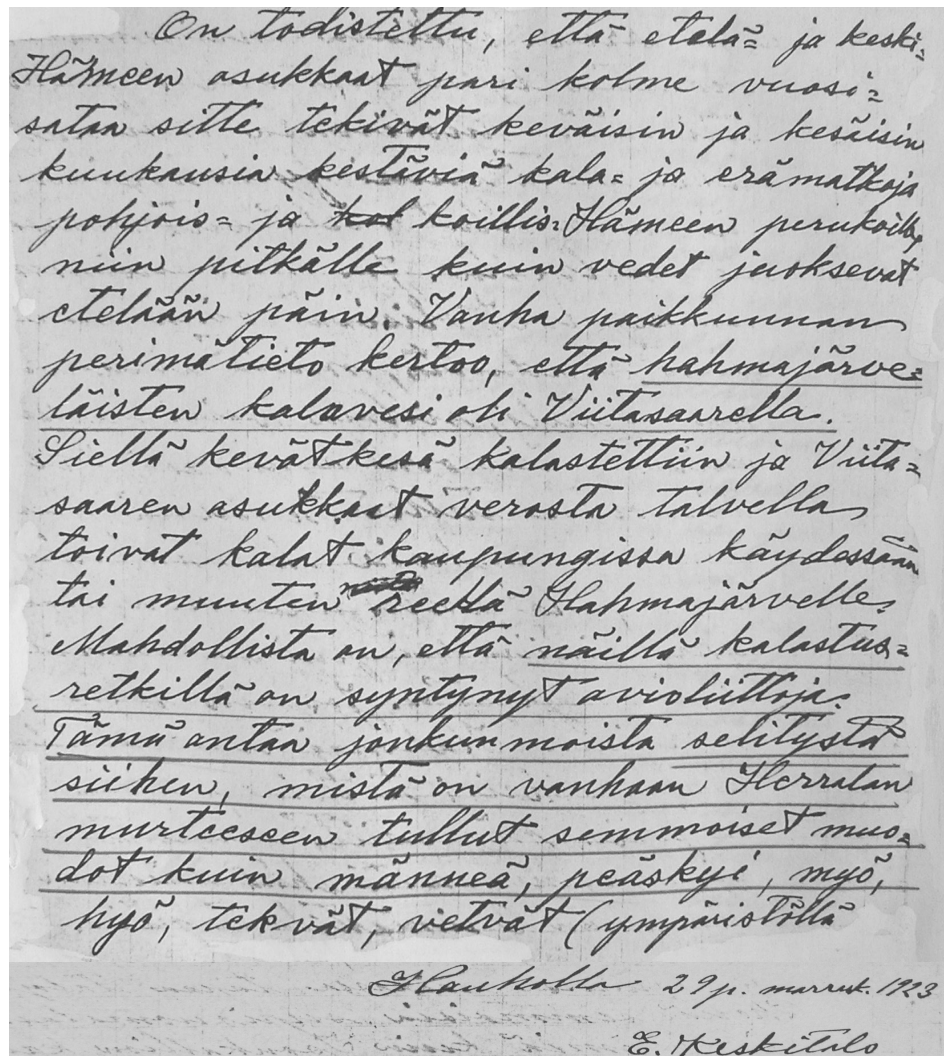
Hollolan kieli ei ole hämäläistä. Paikan-
nimi tutkimus onkin näyttänyt, että paka-
nuuden aikana on Hollolaan tullut väkeä
Hämeestä, Keimin ja Viipurin puolesta sekä
muutamista tarkalleen määrättyistä pitäjistä
Virosta. Siinä onkin selitys. Jalka tule-
vaisuudessa otetaan avuksi vielä antropo-
logia ja psykologia, niin tämän kirjoittaja
luullee yhä selvemmin tulevan näky-
viin, että vanha Suur-Hollolan väestö

Kuva 16b

Loppuosa Emil Keskitalon tekstiä Herralan seudun asutuksesta
(Keskitalo 1925; alleviivaukset: K. Krook).

6.3.5 Herralan, Hahmajärven ja Näsäkän seudun yhteydet naapurustoon

Loppumietelmiä-nimisessä tekstissään Emil Keskitalo selvittelee hollolalaisten erämaita. ”On todistettu, että etelä- ja keski-Hämeen asukkaat pari kolme vuosisataa sitte tekivät keväisin ja kesäisin kuukausia kestäviä kala- ja erämatkoja pohjois- ja koillis-Hämeen perukoille... Vanha paikkunnan (paikkakunnan) perimätieto kertoo, että hahmajärveläisten kalavesi oli Viitasaarella...Mahdollista on, että näillä kalastusretkillä on syntynyt avioliittoja. Tämä antaa jonkunmoista selitystä siihen, mistä on vanhaan Herralan murteeseen tullut semmoiset muodot kuin männeä, peäskyi, myö, hyö, tekvät...” (Keskitalo 1923 c; kuva 17.)

On todistettu, että etelä- ja keski-Hämeen asukkaat pari kolme vuosisataa sitte tekivät keväisin ja kesäisin kuukausia kestäviä kala- ja erämatkoja pohjois- ja koillis-Hämeen perukoille... Vanha paikkunnan perimätieto kertoo, että hahmajärveläisten kalavesi oli Viitasaarella. Siellä kevät-kesä kalastettiin ja Viitasaaren asukkaat verosta talvella toivat kalat kaupungissa käydossään tai muuten peckä Hahmajärvelle. Mahdollista on, että näillä kalastusretkillä on syntynyt avioliittoja. Tämä antaa jonkunmoista selitystä siihen, mistä on vanhaan Herralan murteeseen tullut semmoiset muodot kuin männeä, peäskyi, myö, hyö, tekvät, vetvät (ympäristöllä).

Hollolla 39 p. marruk. 1923
E. Keskitalo

Kuva 17

Osa Emil Keskitalon tekstiä Loppumietelmiä
(Keskitalo 1923c; alleviivaukset: K. Krook).

Erittäin tärkeänä Keskitalo ja Koskinen pitävät ns. vanhaa Porvoon tietä. Hollolan kirjastosta löysin myös Koskisen käsikirjoitteen *Itä-Hämeen ja Keski-Suomen vanha Porvoon tie*. Siinä hän kertoo tuon talvitien tulleen Päijännettä pitkin Vääksyn kannakselle, josta se oli jatkunut Vesijärveä pitkin Hollolan kirkolle. Täältä se oli kulkenut maitse Korpikylän kautta Hahmajärvelle ja siitä etelään. Tämän tien yksi haara oli suuntautunut Lammin, Kosken ja Kärkölän kautta etelään. Tällaisten teiden varsille muodostui matkalaisille yöpymispaikkoja. Tällainen oli myös Hahmajärvellä Maattolan talo, johon kaikilla matkamiehillä oli tapana pysähtyä. Liike Porvoon tiellä oli niin vilkasta, ettei se pahimpina pyrysinäkään päässyt umpeutumaan – eikä ihme, sillä tien käyttäjiä tuli aina Heinolasta, Sysmästä, Hartolasta, Joutsasta ja Leivonmäeltä asti. Sankkoja ihmisjoukkoja tuli myös Kuhmoisista, Jämsästä ja Korpilahdelta – jopa Rautalammilta saakka. (Koskinen 1908–1909.) Yhteyksiä oli siis myös savolaismurteisiin.

Maattolan levähdyspaikka oli talvisin aina täynnä matkamiehiä. "*Miehiä eri pitäjistä ja seuduilta siinä oli puhuen eri murrettaankin.*" (Koskinen 1908–09.) Huomattavaa on, että tämä Maattola oli Keskitalon naapuri, joten savolaiset murrepiirteet, mm. difftongiutuneet *peä-* ja *moa-*tyypit varmasti kantautuivat Emil Keskitalonkin korviin.

6.3.6 Emil Keskitalon ja Juho Mäkäräisen sukujuuret

Kaiken edellä selville saamani perusteella tulin siihen tulokseen, että Herralan, Hahmajärven ja Näsäkän *eä*-difftongi *ää:n* vastineena – ja ennen kaikkea Hollolan ryhmän muiden murteiden *iä:n* vastineena – ei ole alun perinkään kuulunut mainittujen kylien kieleen. Sen siis täytyi olla vierasta vaikutusta. Ilmiöön on savolaisilla matkamiehillä varmaan ollut oma osuutensa.

Mutta miten selitetään se, ettei Hollolan ryhmän muiden pitäjien puheenparteen ole tarttunut *eä:tä*, Padasjokea lukuun ottamatta, vaikka kosketuksia savolaismurteisiin on niilläkin ollut? Tulin siihen tulokseen, että äänneilmion ovat tuoneet mukanaan jotkut ihmiset jostakin Savon *eä*-murteiden alueelta. He ovat yrittäneet mukauttaa oman

savolaisen murteensa paikkakunnan kieleen, jossa on jo ollut tarjolla *iä*-diftongi – tämän he ovat substituoineet⁵⁵ omalla *eä*-diftongillaan.

Keitä äsken mainitut savolaiset sitten olisivat olleet?

Diftongista *eä* ovat puhuneet vain Emil Keskitalo ja Laaksosen haastateltava Juho Mäkäräinen. Oletin selityksen löytyvän heidän sukujuuristaan. Keskitalo toteaa itsekin *Loppumietelmissään*, ettei hänen esivanhempiaan löydy ensimmäistäkään Herralan kulmakunnilta. (Tämä tietohan on jo ristiriidassa Emil Keskitalon Suomen kansan murrekirjassa esittämän tekstiselityksen kanssa: "...*Herralan aseman seudun murretta, semmoisena kuin v. 1800–1829 syntyneet Hahmajärven kylässä ikänsä eläneet sitä v. 1885–1890 puhuivat*" (SKM I 1953: 217). Päätin selvittää Keskitalon ja Mäkäräisen sukujuuret. Näin haluan osoittaa *eä*-diftongin vieraslähtöisyyden.

Emil Keskitalon sukujuuret

Teetin Hämeen maakunta-arkistolla Emil Keskitalon sukujuuria koskevan selvityksen (liite 5). Hahmajärven vanhimmat tilat ovat *Papula* ja tämän vieressä sijaitseva *Maattola*, joka toimi majatalona (Keskitalo 1925: *Herralan seudun asutuksesta*). Asukkaiden lisääntyessä Papula jaettiin kahtia: *Ylitaloksi* (myöh. Keskitalo) ja *Alitaloksi*. Tämä tieto käy ilmi Emil Keskitalon käsikirjoitteista ja sukuselvityksestä.

Vuonna 1827 *Ylitalon* ostivat Hauhon Portaan kylästä Hahmajärvelle muuttaneet *Salomon Nättberg* ja *Yrjö Yrjönpoika Suttinen*, joka oli syntynyt 3.3.1797. Hänen isänsä oli *Yrjö Jaakonpoika*, joka on sukuselvityksen mukaan syntynyt Padasjoella v. 1769: Padasjoen kirkonkirjoissa (TK 550) esiintyy merkintä Göran Jacobsonista (suomennettuna Yrjö Jaakonpoika), joka on syntynyt v. 1769. Yrjö Yrjönpojan poika oli *Juho Yrjönpoika Suttinen*, joka oli syntynyt v. 1829. Näin olemme tulleet henkilöön, jolta Emil Keskitalo (alk. Emil Juhonpoika Suttinen) Suomen kansan

⁵⁵ substituoida = korvata

murrekirjassa sanoo kuulleen *eä*-muotoja⁵⁶: Emil Keskitalon isään, Juho Yrjönpoika Suttiseen (myöh. Juho Keskitalo), joka oli *eä*-ääntämyksen oppinut Padasjoelta Hollolaan muuttaneelta isoisältään Yrjö Jaakonpojalta⁵⁷. Toinen henkilö, joka tuota *eä*-muotoa Suomen kansan murrekirjan tiedonannon mukaan käytti, oli v. 1800 syntynyt ruotumuori, joka asui Emil Keskitalon kodissa. Kukapa tämä syytinkimuori oli muu kuin Emil Keskitalon isoäiti Ulriikka Henrikintytär (sukuselvityksen mukaan Emil Keskitalon isoäiti oli syntynyt 3.11.1800)⁵⁸. (Keskitalo 1923 b; liite 5: sukuselvitys.)

Näin näyttää ilmiselvältä, että Emil Keskitalon kuuleman ja mainitseman *eä*-diftongin juuret lähtevätkin Padasjoelta.

Juho Mäkäräisen sukujuuret

Keskitalon lisäksi toinen henkilö, joka ylipäätään on maininnut Herralan seudun *eä*-diftongin, on Pekka Laaksosen mainitsema *Juho 'Jussi' Mäkäräinen*. Epäilyni herätti nimi Mäkäräinen, joka ei ole hämäläistyyppinen nimi, vaan viittaa Savoan. Tilaa-
mastani virkatodistuksesta (liite 6) käykin ilmi, että Juho Mäkäräisen isä *Henrik Mäkäräinen* (s. 1847) oli kotoisin Sotkamosta. Olisivatko suuret nälkävuodet ajaneet hänetkin aikoinaan etelään? Hollolassahan oli rakenteilla rautatie, ja juuri Herrala oli sen asemapaikka. Sotkamohan on tutkimusteni mukaan selvää *eä*-diftongin aluetta⁵⁹. Näin selittyisi Mäkäräisen muistelema *eä*.

⁵⁶ "Sanat ja sanayhteydet ovat minun isäni Juho Keskitalon, synt. 1829, käyttämiä lapsuuteni aikana 1885–1890."

⁵⁷ Sukuselvityksestä voi päätellä, että Yrjö Jaakonpojan tie on kulkenut Padasjoelta Hauhon Portaan kylän kautta Hollolan Hahmajärvelle. Padasjoki ja Hauho ovat naapuripitäjiä.
Yrjö Jaakonpoika s. 1769
Yrjö Yrjönpoika Suttinen s. 1797 + Ulriikka Henrikintytär s. 1800
Juho Yrjönpoika Suttinen (myöh. Juho Keskitalo) s. 1829
Emil Keskitalo s. 1877

⁵⁸ "Kielikorvaani vaikutti myös kotini ruotumuori synt. 1800..."

⁵⁹ Krook 1978 I: *Alkuperäisen pitkän ä:n ja a:n diftongiutumisen savolaismurteissa*

Seuraava näyte Henrik Mäkäräisen kirjoittamasta kirjeestä osoittaa selvästi savolaisen lähtökohdan: ”*Täyvvyn minnäe kirjuttoa poaristoa jos tuota ossais...eikä Jussilta ou taas tullunna kirjoa...minä en ennee ossaa kirjuttoa kun on pännäe niin pehmee, jotta tullooh näin huonoa van kuitennii palajon terveisie ...*” (Laaksonen 1992: 45).

6.3.7 Päätelmiä

Diftongin *eä* esiintyminen Herralan kulmakunnan murteessa perustuu vain kahden henkilön mainintoihin. Jos se olisi kuulunut seudun alkuperäiseen kieleen, olisi siitä täytynyt esiintyä mainintoja enemmänkin. Sen sijaan edellä mainitussa Hilma Jokelan tiedonannossa Herralasta esiintyi *ää*:stä muodostunut diftongi *iä*:nä, kuten muuallakin Hollolassa. Totta on varmasti se, että seudulla kuultiin *eä*-diftongia, jota itämurteiden alueilta tulevat matkalaiset puheessaan käyttivät. Oleellista on se, että kaikkien edellä mainittujen henkilöiden talot sijaitsivat lähekkäin, joten kaikilla oli mahdollisuus kuulla vierasta murretta: Maattola oli vilkas kestikievari, samoin Eerola (vrt. edellä Eerolan isännän *eä*-matkimukset). Molemmat tilat sijaitsivat Keskitalon ja Mäkäräisen kotien vieressä. Ei ihme, että Eerolan isäntä saattoi käyttää *eä*-diftongia puheessaan – tosin hänen suuhunsa on pantu vain kaksi lausetta, joita matkittiin. Hän on ilmeisesti ne itsekin sanonut vain matkimistarkoituksessa.

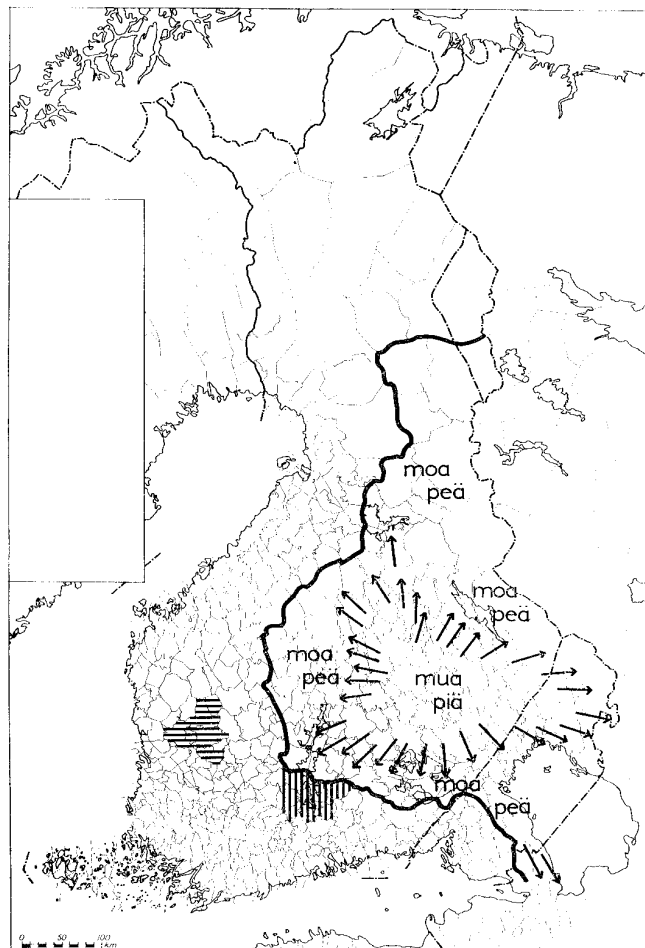
Keskitalon esivanhemmat ovat Padasjoelta, Mäkäräisen Sotkamosta. Molempien *eä*-diftongin maininnee miehen sukujuuret vievät *eä*-diftongin esiintymisalueille, mikä riittänee todistamaan diftongin muualta tulleeeksi.

Seudulla oli savolaista väestöä enemmänkin. Aura Jurva kertoo *Uulentalon* sikojenruokkijasta *Savon Remmasta*, joka ”*ei oppinut säällisesti puhumaankaan*” – hän puhui savoa (Jurva 1942: 55).

7 KATSAUS ITÄMERENSUOMALAISTEN KIELTEN VOKAALIEN *ää* JA *aa* DIFTONGIUTUMISEEN

Suomi

Rapolan mukaan kaakkoismurteista Rautu, Sakkula, Räisälä ja osa Kirvua kuuluvat *moa-* ja *peä-*edustukseen. Alue jatkuu Ruokolahden, Joutsenon, Taipalsaaren, Lemin, Savitaipaleen, Mäntyharjun, Heinolan koilliskulman ja Sysmän kautta Kuhmoisiin, mistä reitti kääntyy Jämsään, Keuruun itäpuolelle ja täältä aina Taivalkoskelle asti. Savolaismurteiden keskiosissa kehitys on vienyt pidemmälle, *mua-* ja *piä-*edustukseen. (Rapola 1961: 56; Krook 1978 I; kartta 4.)

Kartta 4

Suomen itämurteiden *moa/mua-* ja *peä/piä-*muotojen levinneisyys (Rapola 1961: 57; pystyviivoitus: Hollolan murreryhmän *ää:*stä muodostuneen diftongin alue – vaakaviivoitus: Ikaalisten seudun *moo-* ja *pee-*edustuksen alue).

Karjala-aunus

Vokaalit *ää* ja *aa* ovat esiintyneet *oa/ua-* tai *eä/iä-*muodossa (Leskinen 1934: 26–27, 103). Leskisen murrenäytteistä ilmenee, että Paateneella *aa* on esiintynyt säilyneenä, mutta *ää* on muuttunut *iä:*ksi, esimerkiksi *maah* ja *piä*. Tällaista edustusta on Turunen tavannut myös Rukajärveltä. (Leskinen 1936: 40, 42; Turunen 1959: 217.) Mielenkiintoiseksi asian tekee se, että näiden murteiden kehitys on samankaltainen kuin Hollolan murreryhmän: *aa* on säilynyt, *ää* on muuttunut *iä:*ksi ja diftongi *ie* on säilynyt.

Viro

Päivi Leppänen on kartoittanut *ää:n* ja *aa:n* esiintymisalueita ja havainnut, että viron keskimurteet ovat diftongiutuneet lounaiskolkan murteita lukuun ottamatta. Kiinnostavaa on se, että hän on täältä tavannut murteita, joissa *ää* on diftongiutunut, mutta *aa* on säilynyt. Tällaisia Hollolan murreryhmää muistuttavia murteita ovat Haljalan, Rakveren, Harju-Madisen, Ristin, Annan, Järva-Jaanin, Palamusen, Äksin, Kolga-Jaanin ja Suure-Jaanin murteet. (Leppänen 1985: 23–29.)

Vatja, liivi ja vepsä

Vatjassa *ää* ja *aa* ovat säilyneet diftongiutumattomina, mutta Kattilan ja Pontilovan murteissa on ollut tendenssiä Hollolan murreryhmän kaltaiseen *ää:n* diftongiutumiseen. Liivissä vokaalit ovat säilyneet diftongiutumattomina. Vepsässä vokaalit *ää* ja *aa* ovat lyhentyneet, esimerkiksi *ma* 'maa', *hab* 'haapa', *pä* 'pää', *säred* 'sääret'. (Kettunen 1930 III: 129–130; 1960: 130–131; 1946: 24–25; Tunkelo 1946: 539, 573; Mägiste 1964: 30–31.)

8 POHDINTA

Hollolan murreryhmä on maantieteellisen sijaintinsa takia ollut altis eri murrealueilta tuleville vaikutteille. Näitä se on saanut läheltä savolaismurteista, mutta myös kauempaa lounaasta ja kaakosta. Osa on hyvinkin vanhaa perua, kuten esimerkiksi välivokaalien *ee:n*, *öö:n* ja *oo:n* diftongiutumisen, jota esiintyy kaikissa suomen murteissa, karjala-aunuksessa, liivissä sekä murteittain vatjassa ja virossa.

Vokaalien *ää:n* ja *aa:n* diftongiutumista pidetään pitkien välivokaalien diftongiutumisen heijastumana. Sitä esiintyy Suomen puolella savolaismurteissa, karjala-aunuksessa ja parilla alueella Virossa. Hollolan murreryhmässä on erikoista se, että vain *ää* on diftongiutunut – *aa* on säilynyt. Samanlaista kehitystä olen tavannut parilta karjalais- ja vatjalaisalueelta sekä muutamain paikoin Virosta. Erikoista on Hollolan ryhmässä myös se, että diftongiutumista on tapahtunut jälkitavuuissa, esimerkiksi *seiniän* pro seinään, *taluon* pro taloon, *menkyön* pro menköön, *vetien* pro veteen.

Tutkimukseni päähuomio on keskittynyt Hollolan murreryhmän *ää*:stä muodostuneen diftongin kvaliteetin määrittämiseen. Useimmat aiemmat tutkijat ovat olleet sitä mieltä, että se olisi ollut *ie*. Heidän päätelmänsä ovat perustuneet korvakuulolta tehtyihin subjektiivisiin havaintoihin. Omat tutkimukseni antavat selvästi erilaisen tuloksen: koko murreryhmässä kvaliteetti on ollut *iä*. Tähän tulokseen olen tullut vanhoja murretekstejä tutkittuani ja mitattuani ilmiötä sekä omista että SKNA:n äänitteistä valmistamistani spektrogrammeista. Tätä tulostani tukee myös auditiivinen koe.

Monet tutkijat ovat merkinneet *ää*:stä muodostuneen diftongin *ie*:ksi, mutta he ovat myös vokaalista *ee* muodostuneen diftongin merkinneet säilyneeksi – siis avartumattomaksi *ie*:ksi. Näin eri lähtökohdista olisi siis päädytty samaan diftongiin *ie*, jolloin vokaalisysteemissä diftongien aikaansaamat sanojen merkityserot olisivat hävinneet. Tällöin esimerkiksi sana *pieni* olisi tarkoittanut sekä substantiivia *pääni* että adjektiivia *pieni*. Omat tutkimukseni osoittavat, että tällaista paralleelisuutta ei ole ollut. Nimenomaan spontaanit ääntämykset, joissa *ie*-diftongi ei ole avartunut, ovat tästä hyvänä todisteena. Samassa vokaalisysteemissä mainitut vokaalit *ee* ja *ää* ovat

siis kehittyneet kumpikin omaan suuntaansa: *ee* > *ie* ja *ää* > *iä*, jolloin sanojen merkityserot ovat säilyneet.

Vokaalin *ää* diftongiutumisen on aiemmin selitetty savolaiseksi lainaksi. Oma selitykseni lähtee siitä, että Hollolan murreryhmässä on ollut kaksi vokaalisysteemiä: *labiaalinen* ja *illabiaalinen*. Pyrkiessään tasapainoiseen äännesysteemiin illabiaalinen systeemi on pyrkinyt muodostamaan *äi*-diftongille käänteisparin: siispä *ää* on diftongiutunut *iä*:ksi. Kyseessä ei siis ole mikään savolainen laina, vaan murteen omista ehdoista lähtenyt kehitys. Samoista lähtökohdista olen selittänyt myös sen, miksi *aa* ei ole diftongiutunut – vastoin odotuksia. Diftongin *iä* muuttuminen takaisin *ää*:ksi johtuu taas Hollolan murreryhmän avartumiskehityksestä.

Herralan seudun *eä*-diftongin alkujuuria on tutkinut Pekka Laaksonen, mutta hän ei ole esittänyt alkuperäasiaan ratkaisua. Löytämäni käsikirjoitteet ovat tuoneet valaisua tähän problematiikkaan. Niistä olen pystynyt selvittämään murreryhmän muiden osien kehityksestä poikkeavan diftongikvaliteetin vieraslähtöiseksi. Edelleen asutushistorian ja vanhojen tieolosuhteiden tutkiminen on tuonut asiaan tarpeellista tietoa. Parin keskeisen henkilön, Emil Keskitalon ja Juho Mäkäraisen, sukujuurien selvittäminen on lopullisesti vahvistanut tätä kantaani.

Omat tutkimustulokseni poikkeavat useimmilta kohdin aiempien tutkijoiden käsityksistä. Yhtenä selityksenä voi olla se, että heidän arvionsa ovat perustuneet heidän subjektiivisiin kuulohavaintoihinsa. Yksi syy voi olla sekin, että Hollolan murreryhmää ei ole kovin paljon tutkittu. Tähän murreryhmään ovat aiemmin syventyneet oikeastaan vain Eeva Lindén ja Pekka Laaksonen. Kumpikaan ei ole keskittynyt pelkästään *ää*:n diftongiutumisen tutkimiseen, joten on ymmärrettävää, että sitä koskevat pohdinnat eivät ole kovinkaan perusteellisia. Koska olen rajannut tutkimukseni koskemaan pääasiassa vain yhtä ilmiötä, uskon voineeni tarkastella ääntenmuutoksia ja niihin liittyviä ongelmia aiempaa useammasta näkökulmasta ja entistä perusteellisemmin. Toivon tuoneeni lisävalaisua Hollolan murreryhmän vanhojen pitäjänmurteiden ensitavun *ää*-vokaalin ja jälkitavujen *ää*-, *ee*-, *öö*- ja *oo*-vokaalien diftongiutumiseen liittyvään mielenkiintoiseen problematiikkaan.

LÄHTEET

1 PAINETTU KIRJALLISUUS JA LYHENTEET

Historiallinen Aikakauskirja. Suomen Historiallisen Seuran ja Historian Ystävien liiton aikakauslehti. Porvoo.

Hämeen historia II. Hämeen Heimoliitto. Hämeenlinna.

Itkonen, Erkki 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Helsinki.

Itkonen, Terho 1964: *Proto-Finnic Final Consonants I : I*. Helsinki.

_____ 1970: *Ovatko äänne muutokset vähittäisiä vai harppauksellisia?* Virittäjä.

_____ 1983: *Välikatsaus suomen kielen juuriin*. Virittäjä.

Jauhiainen, Marjatta (toim.) 1978: *Hollolan Lahles ja Nastolan kappelis*. Hollolan ja Nastolan kertomusperinnettä. Lahden museo- ja taidelautakunta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Jurva, Aura 1942: *Kosken pitäjän vaiheita*. Porvoo.

Järvinen, Olli 1963: *Suur-Hollolan kirja*. Porvoo.

Karlsson, Fred 1969: *Suomen yleiskielen segmentaalifoneemien paradigma*. Virittäjä.

Kettunen, Lauri 1930 I: *Suomen murteet I. Murrenäytteitä*. SKS. Helsinki.

_____ 1930 II: *Suomen murteet II. Murrealueet*. SKS. Helsinki.

_____ 1930 III: *Vatjan kielen äännehistoria*. SKS. Helsinki.

_____ 1940 I: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. SKS. Helsinki.

_____ 1940 II: *Suomen murteet III B. Selityksiä murrekartastoon*. SKS. Helsinki.

_____ 1946: *Ovatko diftongit uo, yö, ie alkuperäisiä?* Virittäjä.

_____ 1960: *Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet*. SUSA. Helsinki.

Kivikoski, Aune 1934: *Hämiev vainijoilt*. Hämeenlinna.

Krook, Kristina 1999: *Ensi tavun ie-, yö- ja uo- diftongien avartuminen suomen murteissa*. Väitöskirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 62. Vammala.

Laaksonen, Pekka 1979: *Murteiden häviäminen köyhdyttää*. Hollolan Sanomat. 18.1.1979. Lahti.

_____ (toim.) 1992: *Mökkiläiselämää. Heikan Jussin kirjeitä ja merkintöjä Hollolasta 1903–1967*. Kansanelämän kuvauksia 37. Herralan kotiseutuyhdistyksen juhla-julkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

- Leskinen, Eino 1934: *Karjalan kielen näytteitä II*. SKS. Helsinki.
- _____ 1936: *Karjalan kielen näytteitä III*. SKS. Helsinki.
- Lindén, Eeva 1944: *Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria II. Vokaalisto*. SKS. Helsinki.
- Lindfors A. E. 1893: *Tutkimus Heinolan murteesta*. Suomi III:6. Helsinki.
- Mägiste, Julius 1964: *Liiviläisiä tekstejä*. SKS. Helsinki.
- Pihanen, Aino 1963: *Hollolan murteella*. Teoksessa: Suur-Hollolan kirja. Porvoo.
- Rapola, Martti 1908: *Häme*. Helsinki.
- _____ 1919: *Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen i-loppuiset diftongit suomen murteissa*. Suomi IV : 17 : 1. Helsinki.
- Rapola, Martti 1923: *Pääpainottomiin tavuihin kehittyneiden pitkien vokaalien käsittely suomen itämurteissa*. Suomi V. 2. Helsinki.
- _____ 1932: *Huomioita Hollolan seudun murteiden aukenevista diftongeista*. Virittäjä.
- _____ 1942: *Lindén, Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria*. Arvostelu. Virittäjä.
- _____ 1961: *Johdatus suomen murteisiin*. SKS. Helsinki.
- _____ 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. SKS. Helsinki.
- Rj. Martti Rapolan kirjallinen jäämistö. SKS. Helsinki.
- SKS Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- SKSKI Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkiston kokoelmat. Helsinki.
- SKST Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki.
- SKM I *Suomen kansan murrekirja. Länsimurteet*. Sanakirjasäätiön toimituksia III. Porvoo 1953.
- SMSA Suomen murteiden sanakirjan arkisto. SKS. Helsinki.
- Soininen, Arvo M. 1957: *Uudisasutuksen leviäminen ja rakenne sen ensimmäisenä kehityskautena*. Teoksessa: Hämeen historia II. Hämeenlinna.
- Suomen kansan murrekirja I* 1953. Sanakirjasäätiön toimituksia 3. Porvoo.
- Suomi *Kirjoituksia isänmaallisista aiheista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (toim.). Helsinki.
- SUSA Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Helsinki.
- Suur-Hollolan Kirja. Lahden, Hollolan, Nastolan, Asikkalan, Kosken Hl., Kärkölan, Orimattilan Kotiseutulukemisto. Suur-Hollolan Kotiseutuliitto. Helsinki.
- Tunkelo E. A. 1954: *Inkeröismurteiden asemasta*. Suomi 106 : 2. Helsinki.

- Turunen Aimo 1959: *Itäisten savolaismurteiden äännehistoria*. SKS. Helsinki.
- Westerlund, Sakari A. 1883: *Muistoonpanoja Lammin-Kosken kappelin puheenparresta*. Virittäjä I.
- Virittäjä Kotikielen Seuran aikakauslehti. Kotikielen Seura, Porvoo (osat I–II) – Helsinki uusi jakso: 1–).
- Voionmaa, Väinö 1924: *Itä-Hämeen asutuksen alkuperästä*. Teoksessa: Historiallinen aikakauskirja 1924. Helsinki.

2 KÄSIKIRJOITTEET

- Huurre, Aarne 1948: *Piirteitä Padasjoen murteen äännehistoriasta*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki.
- Keskitalo, Emil 1923a: *Kielimurre*. Hollolan kunnan pääkirjasto.
- _____ 1923b: *Perintätietoja Herralan seudulta: Asutuksen levenemisestä*. Hollolan kunnan pääkirjasto.
- Keskitalo, Emil 1923c: *Perintätietoja Herralan seudulta: Loppumietelmiä*. Hollolan kunnan pääkirjasto.
- _____ 1923d: *Perintätietoja Herralan seudulta: Herralan teollisuuslaitokset*. Hollolan kunnan pääkirjasto.
- _____ 1925: *Herralan seudun asutuksesta*. Hollolan kunnan pääkirjasto.
- _____ 1930: *Perintätietoja Herralan seudulta. Puhiepars*. Hollolan kunnan pääkirjasto.
- _____ 1939: *Saatekirje Suomen Kansan Murrekirjan kokoamiseksi järjestettyyn keruukilpailuun 1939*.
- _____ 1939: *Saha*. Hollolan kunnan pääkirjasto. Myös Suomen kansan murrekirjassa 1992: 217.
- Koskinen, Jaakko 1908–1909: *Itä-Hämeen ja Keski-Suomen vanha Porvoon tie*. Hollolan kunnan pääkirjasto.
- Krook, Kristina 1978 I: *Alkuperäisen pitkän ä:n ja a:n diftongiutumisen savolaismurteissa*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos ja fonetiikan laitos.
- _____ 1978 II: *Savolaismurteiden reduktiosta*. Seminaarityö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- _____ 1988: *Hollolan murteiston pääpainollisen tavun pitkän ä:n ja e:n diftongiutumisen*. Licensiaatintyö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos ja fonetiikan laitos.
- Kuusi, Sakari 1937: *Hollolan pitäjän historia*. Porvoo.

- Laaksonen, Pekka 1972: *Hollolan seudun murteiden väljenevät diftongit*. Lisensiaatin-työ. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Lampi, Marjatta 1969: Suomen kielen cl-keräelmä. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Leino, Aatu 1886: *Koskelta, Etelä-Hämeestä*. Murreteksti vuodelta 1886. Niilo Nikkarin arkisto, Koski Hl. (nyk. Hämeenkoski).
- _____ 1887: *Muoto-opillisia tutkimuksia Lammin-Kosken murteesta*. Muistutuksia ja lisäyksiä Sakari A. Westerlundin tutkimukseen: ”Muistoonpanoja Lammin-Kosken kappelin puheenparresta”. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki.
- _____ 1890: *Lauseopillisia tutkimuksia Lammin-Kosken murteesta*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki.
- Lepistö, Sirkka 1946: *Hollolan vanhoja naimatapoja*. Hollolan kunnan pääkirjasto.
- Leppänen, Päivi 1985: *Viron keskimurteen ensitavun pitkät vokaalit ja diftongit*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Salmi, Riitta 1956: *Tutkimus Hämeen läänin kosken vanhanaikaisesta ruokataloudesta ja siihen liittyvästä sanastosta*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos. Turku.
- Tuominen, Gunnar 1917: *Äänneopillinen tutkimus Heinolan murteesta*. SKSKI A 2769.

3 ELEKTRONISET LÄHTEET

Kotimaisten kielten keskus 2013. Suomen murrealueet.
<http://www.kotus.fi/index.phtml?s=368>

4 KOKOELMAT JA ARKISTOT

- Hollolan seurakunnan kirkkoherranvirasto: Juho Mäkäräisen virkatodistus 1967.
- Hämeenlinnan maakunta-arkisto: Emil Keskitalon sukuselvitys 1979.
- Lahden kaupungin pääkirjaston mikrofilmikokoelma.
- Omat (K. Krookin) äänitteet.
- SKS Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- SKSÄ Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran äänitearkisto.
- SKNA Suomen kielen nauhoitearkiston äänitteet. Kotimaisten kielten keskus.
- SMSA Suomen murteiden sanakirjan arkisto.
- Valtionarkisto.

SUOMEN MURTEET

(Krook 1999: liite 9)

Länsimurteet

1 Lounaismurteet

- 1.1 Pohjoisryhmä
- 1.2 Itäryhmä

3 Hämmäläismurteet

- 3.1 Ylä-Satakunnan murteet
- 3.2 Perihämäläiset murteet
- 3.3 Etelähämäläiset murteet
- 3.4 Kaakkoishämäläiset murteet
 - 3.4.1 Hollolan ryhmä
 - 3.4.2 Porvoon ryhmä
 - 3.4.3 Iitin ryhmä

4 Pohjalaismurteet

- 4.1 Etelä-Pohjanmaan murteet
- 4.2 Keski-Pohjanmaan murteet
- 4.3 Pohjois-Pohjanmaan murteet

Itämurteet

5 Savolaismurteet

- 5.1 Päijät-Hämeen murteet
- 5.2 Etelä-Savon murteet
- 5.3 Savonlinnan seudun välimurteet
- 5.4 Pohjois-Karjalan murteet

6 Kaakkoismurteet

- 6.1 Varsinaiset kaakkoismurteet
- 6.2 Lappeenrannan seudun välimurteet
- 6.3 Sortavalan seudun välimurteet
- 6.4 Inkerin suomalaismurteet

2 Lounaiset välimurteet

- 2.1 Länsi-Uudenmaan murteet
- 2.2 Someron murteet
- 2.3 Turun ylämaan murteet
- 2.4 Ala-Satakunnan murteet
- 2.5 Porin seudun murteet

4.4 Peräpohjan murteet

- 4.4.1 Tornion murteet
- 4.4.2 Jällivaaran murteet
- 4.4.3 Kemin murteet
- 4.4.4 Kemijärven murteet

5.5 Pohjois-Savon murteet

- 5.6 Keski-Suomen murteet
- 5.7 Keuruun – Evijärven välimurteet
- 5.8 Kainuun murteet

Hollola

- Fredrik Kulmala - s. 18.7.1904 Hollolan Untilassa
 - asunut koko ikänsä Untilassa
 - kiertokoulu
- Aino Pihanen - s. 27.7.1896 Hollolan Utulassa
 - asunut ikänsä Utulassa
 - kiertokoulu, kansakoulua 6 vuotta, ylioppilas
 - mukana siksi, että puhuu erittäin täydellistä hollolalaista
- Uuno Virtanen - s. 8.3.1900 Hollolan Okeroisissa (oik. Nostavassa)
 - ikänsä asunut Okeroisissa
 - vaimo Hollolasta
 - kiertokoulu
- Yrjö Kihula - s. 24.4.1909 Hollolan Noitalassa
 - ikänsä elänyt Noitalassa
 - kiertokoulu ja kansakoulua 4 vuotta
- Vihtori Kihula - s. 1870 Hollolan Noitalassa (Yrjö Kihulan isä)
 - ikänsä elänyt Noitalassa
 - SKNA:n äänite

Koski Hl.

(nyk. Hämeenkoski)

- Niilo Nikkari - s. 17.1.1903 Kosken Etolassa
 - ikänsä asunut Etolassa
 - vaimo Asikkalasta – muuttanut pienenä Koskelle
 - kiertokoulu ja kansakoulua 4 vuotta
- Paavo Hautamäki - s. 28.9.1913 Kosken Porvolassa
 - asunut ikänsä Porvolassa
 - vanhemmat Porvolasta
 - vaimo Koskelta
 - kiertokoulu ja kansakoulua 4 vuotta
 - On elänyt 20-vuotiaaksi asti vaarinsa ja tämän veljen kanssa, joilta oppi vanhaa Kosken murretta, jota puhuessaan oli saanut koulussa moitteita.

⁶⁰ Kielenoppaiden äänitteet ovat itse nauhoittamiani, lukuun ottamatta Hollolan Vihtori Kihulan, Heinolan Toivo Aholan, Asikkalan Lauri Lusin ja Ida Sormusen sekä Heinolan Matilda Sukuran puhunnoksia, jotka ovat Suomen kielen nauhoitearkiston äänitteitä.

Asikkala

LIITE 2/2 (3)

- Evert Pispala - s. 9.7.1900 Asikkalan Kurhilassa
- ikänsä elänyt Kurhilassa
- äiti Asikkalasta ja isä Lammilta
- vaimo Asikkalasta
- Urpo Tuomilaakso - s. 6.5.1900 Asikkalan Kalkkisissa
- ikänsä asunut Kalkkisissa
- vanhemmat Asikkalasta
- vaimo Asikkalasta
- Alina Ilola - 18.8.1892 Asikkalan Vähässä-Äiniössä
- mies Padasjoelta
- ei käynyt mitään koulua
- Lauri Lusi - s. 4.1.1896 Asikkalan kirkonkylässä
- muuttanut Viitailan kylään v. 1915
- SKNA:n äänite
- Ida Sormunen - s. 15.9.1877 Asikkalan Vedentaustassa, missä ollut
useissa taloissa palveluksessa
- asunut ikänsä Asikkalassa
- SKNA:n äänite
- Nastola**
- Sulo Salmi - s. 2.10.1909 Nastolan Immilässä
- asunut ikänsä Nastolassa (ollut yhden vuoden Helsingissä
työssä)
- kansakoulua 4 vuotta
- vaimo Nastolasta
- Heinola**
- Toivo Ahola - s. 1893 Heinolan Korkeessa
- asunut ikänsä syntymäpaikassaan
- SKNA:n äänite
- Matilda Sukura - s. 24.8.1882 Heinolan Jyrängössä
- asunut ikänsä Jyrängössä
- SKNA:n äänite

Lammi

LIITE 2/3 (3)

Väinö Katajainen

- s. 13.9.1907 Lammin Vilkkilässä
- isä Lammita, äiti muuttanut 20-vuotiaana Padasjoelta Lammille
- 4 vuotta kansakoulua
- vaimo Lammin Vilkkilästä
- ikänsä elänyt Lammilla (4 vuotta Orimattilassa)

Heikki Lähde

- s. 11.10.1907 Lammin Porraskoskella
- kansakoulu
- vaimo Lammita
- asunut ikänsä kotipaikassaan

Hilja Matoniemi

- s. 18.1.1898 Lammin Porraskoskella
- vanhemmat Lammita
- mies Lammita
- ei käynyt mitään kouluja
- asunut ikänsä Porraskosken Isokulman Vähäniemessä

Padasjoki

Viljo Karonen

- s. 1.3.1903 Padasjoen Nyystölässä
- muuttanut Padasjoen Maakeskeen 6-vuotiaana
- vanhemmat Padasjoelta
- vaimo Padasjoelta
- kiertokoulu ja kansakoulu
- asunut ikänsä paikkakunnalla

Viljo Pastila

- s. 9.3.1912 Asikkalassa
- muuttanut 2-vuotiaana Padasjoen Torittuun
- vanhemmat syntyisin Padasjoelta
- vaimo Padasjoelta
- kiertokoulu, kansakoulua 4 vuotta ja maamieskoulu
- asunut ikänsä Toritussa
- puheessa *l*-äänne yleiskielen *d*:n vastineena

Janne Kuusenniemi

- s. 11.1.1902 Padasjoen Kauratteella
- muuttanut 25-vuotiaana Arrakoskelle 1 km:n päähän Kauratteesta
- vaimo Padasjoelta
- kiertokoulu ja kansakoulua 4 vuotta
- asunut paikkakunnalla ikänsä

HAASTATELTAVILLE ESITETYT KYSYMYSLAUSEET JA ODOTUKSEN MUKAISET VASTAUKSET

LIITE 3

Diftongi ie (etuvokaalinen ja takavokaalinen)

1 Ennen meni näiltä kulmilta rautatie Venäjän puolelle. Mihin kaupunkiin se oikein meni?	Pietariin
2 Ennen oli semmoisia pitkäkartisia kenkiä. Olikos niillä mitään erikoista nimeä?	pieksut
hiekkaa
3 Mitäs tielle heitetään, ettei ole liukasta?	kiekko
4 Kuulaa työnnetään, mutta mikäs se sellainen latuskainen on, jota heitetään?	pienet
5 Minkäslaiset ne palkat ennen oli? Olivatkos suuret vai pienet?	tietä
6 Mitäs pitkin tuonne, esimerkiksi Asikkalaan, oikein mentiin?	sieniä
7 Kesällä metsästä kerätään marjoja. Kerättiinkös syksyisin jotakin?	vierrettiin
8 Kun kaski oli poltettu, niin mitäs sille sen jälkeen tehtiin?	

Diftongi yö

1 Entinen elämänmeno oli aika raskaasta. Mitäs ihmiset ennen joutuivat paljon tekemään?	työtä
2 Olikos se jo päivää vai yötä, kun riihelle mentiin?	yötä
3 Mitäs ennen syötiin aamulliseksi?	syötiin
4 Miksi sanotaan niitä, joilla ei ole työtä?	työttömiksi

Diftongi uo

1 Mihinkäs ne pernat ennen vanhaan syksyllä vietiin?	kuoppaan
2 Miksikäs sanottiin perheen nuorinta, kun vanhin oli esikoinen?	kuopukseksi
3 Mikähän oli nimeltään se yksikorvainen juoma-astia?	tuoppi
4 Ennen oli pärekatot. Mutta mitäs se oli nimeltään semmoinen vihreä aine, jota sitten ruvettiin vetämään päreiden päälle. Se oli kai rullissa.	huopa

LIITE 4

HAASTATELTAVIEN LUKEMAT LAUSEET JA YKSITTÄISET SANAT
 → **HAASTATELTAVIEN PITKÄT VOKAALIT**

<p>ā Täällä oli piikoja ja renkejä. Pääsälaskuja oli myös. Pääpuolella on tyyny. Kääreet pantiin käteen.</p>	<p>ā Kaappi kaatui kumoon. Aakkoset opetettiin aapisesta. Tuuli kääntyi kaakkoon. Seinäessä on kaakelit.</p>
<p>ō Töölö on Helsingissä. Kävin Kööpenhaminassa. Auto tööttää pihalla. Menkööt menojaan. Ihastuin tyttöön.</p>	<p>ō Roope on kookas. Moottori on koottava itse. Oopiumi on huume. Kattoon kiinnitettiin päreet.</p>
<p>ē Teetä pannaan kuumaan veteen. Eetu ja Eerikki ovat poikia. Työtä teetettiin paljon. Siteet pantiin käteen.</p>	<p>ī Piippuun pannaan tupakkaa. Kiikku on puuta Liika on aina liikaa.</p>
<p>ȳ Lyyti ja Tyyne ovat tyttöjä. Pyykit pantiin pyttyyn. Kyykistyin maahan. Päätin tyytyä kiitokseen.</p>	<p>ū Kuukkeli on lintu. Kuukausia on kaksitoista. Tuutissa on karamelleja. Kuuta ei nyt näy.</p>
<p>ā täällä kääty kääreet pääpuoli päättyy</p>	<p>ā aakkoset kaakeli taattu</p>
<p>ō tööttää Kööpenhamina Töölö menkööt tyttöön</p>	<p>ō kookas koota kootkoon lootus talkoot</p>
<p>ē Eetu teet Eerikki siteet</p>	<p>ī kiikku piippu kiitos</p>
<p>ȳ pyy kyyti tyytyväinen kyykkyyn</p>	<p>ū kuukausi kuukkeli tuutti</p>

Sukuselvitys

Hollolan Hahmajärven Papulan talollisen Juho Yrjönpojan synt. 30/12 1829 Hollolassa (lastenkirjassa 29/12 1829 ja vuodesta 1845 rippikirjassa syntymäaika 19/12 1829) vanhemmat olivat Yrjö Yrjönpoika ja Ulriikka Henrikintytär. Isän syntymäajaksi on merkitty Hollolassa 1797 ja äidin 3/11 1800. He muuttivat Hauholta Portaan Suttisten talosta 3/2 1827 muuttotodistuksella no 6. Hauhon seurakunta on tallettanut kirjojansa maakunta-arkistoon vain vuoteen 1801 saakka, joten heidän lähtöään Hauholta ei voi todeta täällä. Suomen Sukututkimusseuran historiakirjajäljennösfilmin mukaan Yrjö Yrjönpoika on syntynyt Hauholla 3/3 1797 Härkälän Kelkkaalla Yrjö Jaakonpojan ja Liisa Henrikintyttären lapsena. Ulriikka Henrikintytär puolestaan saattaa olla 3/7 1800 syntynyt Hauhon Portaan Heikkilän talollisten Henrik Juhonpojan ja hänen vaimonsa Sofia Erkintyttären tytär. Heidän vihkimistöään ei kuitenkaan löytynyt Hauhon vihittyjen luettelosta. Vanhin Hollolaan vanhempiansa kanssa muuttanut lapsi Eeva oli syntynyt 24/12 1821 Hauholla.

Kauppakirjalla 1/5 1826 Portaan kyläseppä Erkki Kustaanpoika ja talollinen Yrjö Yrjönpoika Suttinen ostivat Ylöstaloksi kutsutun puolikkaan Papulan talosta Hahmajärven kylässä sen entisiltä omistajilta Juho Henrik Sipinpojalta (3/5 1801-22/2 1828) ja Eeva Helena Aatamintyttäreeltä (23/9 1801 ja muutti Helsinkiin 1849). Papulan syyntinkimuurilla tarkoitettiin Juho Henrikin äitiä Maria Kaapontytärtä s. 2/3 1780 ja elossa vielä 1850, jolloin Hollolan kirjat täällä päättyvät. Kaupakontrahdin mukaan talon ostajien piti huolehtia hänestä niin kauan kuin hän olisi elossa.

Yrjö Yrjönpoika kuoli varsin nopeasti jo 25/5 1836, samoin kuin hänen myös Hollolaan muuttaneet vanhempansa Yrjö Jaakonpoika (1769-27/12 1838) ja Liisa Henrikintytär (1768-8/10 1836) ja leskeksi jäänyt Ulriikka meni naimisiin talossa renkinä olleen Malakias Juhonpojan kanssa, s. 11/5 1805 ja olivat elossa 1850.

Juho Yrjönpoika ei tällöin ollut vielä naimisissa, joten on mahdotonta tutkia hänen tulevan vaimonsa vanhempia, koska hänen nimensä ja syntymäaikansa ei ole tiedossani.

Todistan Hämeenlinnan maakunta-arkistossa 25. p:nä tammikuuta 1979.

Ulla Kärry

Juho Mäkäräisen virkatodistus

LIITE 6
Makäräinen

VIRKATODISTUS

v. 1967.

Sukuselvitystä varten

perunkirjoitusta

Hollolan seurakunnasta,

Natalia Karoliina Sahlberg, synt. 11.02.1852 Hollola,

vihittiin toiseen avioonsa 09.11.1879 Henrik
M ä k ä r ä i s e n kanssa, joka syntynyt 28.02.1847
Sotkamo ja kuoli 09.04.1912.

Lapset:

Vaimon toisesta aviosta:

4. Juho Heikki, syntynyt 17.02.1892 Hollola, kuoli
naimatonna 04.08.1967

Todistaa Hollolan seurakunnan kirkkoherranvirastossa elo-.....kuun 17..... pnä 1967.....